

T.C.

GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

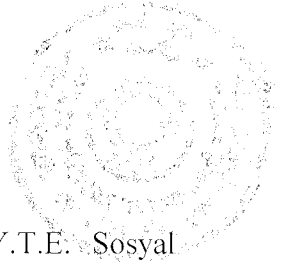
AZERBAYCAN PETROL SEKTÖRÜNE
YAPILAN YATIRIMLAR VE ONLARIN ETKİLİ
KULLANIM YOLLARI

146331

Farid HASANZADE
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İŞLETME ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Yrd.Doç.Dr. Nihat KAYA

GEBZE
2004

Farid HASANZADE' nin Yüksek Lisans tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 07.06.2004. tarih ve 2004/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından İşletme Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(Tez Danışmanı)

: Yrd.Doç.Dr. Nihat KAYA *Nihat Kaya*

ÜYE

: Doç.Dr. Lütfihak ALPKAN *Lütfihak Alpkan*

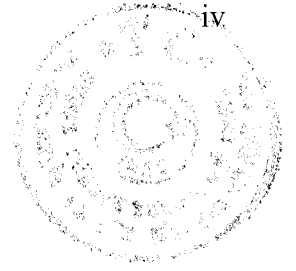
ÜYE

: Yrd.Doç.Dr. Abdülkayyum KESİCİ *Abdülkayyum Kesici*

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 28.06.2004. tarih ve 2004/17 sayılı kararı.

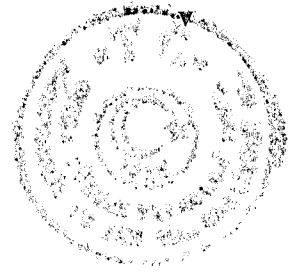

ÖZET

Bugün BM üyesi olan ve dünya birliği ile bağımsız ilişkiler kuran Azerbaycan' ın jeopolitik konumuna yine büyük önem verilmektedir. Bu önemin esasında, ülkenin stratejik coğrafi konumuyla birlikte, sahip olduğu enerji kaynaklarından büyük güçlerin yararlanma isteği de yatmaktadır.

Bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde petrolün kısaca özgeçmişi, kullanım alanları, diğer enerji kaynaklarından üstünlüğü, dünya petrol rezervleri üretim ve tüketimini ve Azerbaycan petrol sektörü ile yapılan yatırımları açıklamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Azerbaycan petrol sektöründe faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerin katılımıyla bir anket çalışması yapılmıştır. Araştırma neticesinde Azerbaycan petrol sektöründeki yatırımlar ve onların etkin kullanımı hakkında önemli bulgular elde edilmiştir. Sonuçlar Azerbaycan petrol sektöründeki yatırımların artması ve bunların etkin olarak kullanılabilmesi açısından Azerbaycan petrolünün uluslararası pazara bir an önce çıkarılması gerektiğini ortaya koymuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular sonuç ve öneriler kısmında değerlendirilmiştir.

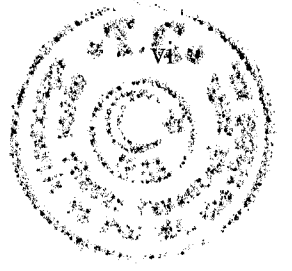

SUMMARY

The propensity to Azerbaijan and its geopolitics has increased. As a United Nations member and its independence relationships across the world, the tendency among the importance of Azerbaijan has risen from its geographic position and its energy resources which great powers are very interested in.

This study consists of two chapters. In the first chapter, the background of oil, the usage fields of oil, its relative advantages compared to other resources, world reserves and consumptions around the world, and oil investments in Azerbaijan and its oil industry are investigated.

In the second chapter, the questionnaire research which is applied among foreign oil companies in Azerbaijan. Our research revealed important findings about the investments of the oil industry in Azerbaijan and its usage effectiveness. Results revealed that the necessity of investments and the effectiveness of the oil industry should be increased in Azerbaijan to compete in international markets as soon as possible. Finally, the research's findings are discussed and proposals are made.

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının her aşamasında değerli katkı, teşvik ve desteklerinden dolayı kıymetli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Nihat KAYA' ya en içten duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca Sayın hocam Doç.Dr. Lutfihak ALPKAN'a da değerli fikirlerinden dolayı ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Anket çalışmasında bana zaman ayıran tüm petrol şirketlerinin yöneticilerine teşekkürlerimi sunarım.

Beni bugünlere getiren ve her zaman maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen Aileme, beni sürekli anlayışla karşılayan can arkadaşım Jülide KOÇAK'a minnettarlığımı ve özel teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

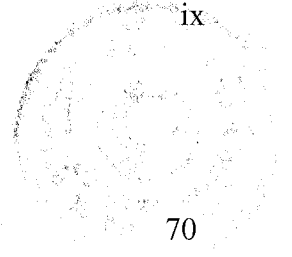
	<u>SAYFA</u>
ÖZET	v
SUMMARY	iv
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

PETROL VE AZERBAYCAN PETROL SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ HUSUSLAR

1.1. PETROLÜN ÖNEMİ VE KULLANIM ALANLARI	3
1.1.1. Petrolün Diğer Enerji Kaynaklardan Üstünlüğü	6
1.1.2. Dünya Petrol Rezervleri Üretim ve Tüketimi	7
1.2. DÜNYA PETROL PİYASASININ DURUMU	14
1.2.1. Petrol Piyasasına Hakim Devletler ve Şirketler	14
1.2.2. O.P.E.C. ve Petrol Piyasası	16
1.2.3. Petrol Fiyatları	18
1.2.4. Petrol Fiyatlarının Ekonomiye Etkisi	20
1.3. AZERBAYCAN PETROL SEKTÖRÜNÜN 3 AŞAMALI GELİŞME SÜRECİ	22
1.3.1. 1920 Öncesi	22
1.3.2. 1920-1991 Sovyet Dönemi	24
1.3.3. Bağımsızlık Sonrası Dönem	26

1.4. AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE PETROLÜN EKONOMİDE YERİ	27
1.4.1. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış	28
1.4.2. Petrol ve Petro-Kimya Sanayisi ve Bu Sanayinin Yarattığı Değişiklikler	34
1.4.3. Petrol Sektöründe Azerbyacan'ın Güçlü ve Zayıf Yanları, Tehdit ve Fırsatları	37
1.4.4. Hazar'ın Statüsü	38
1.5. PETROL SEKTÖRÜNDE GERÇEKLEŞEN YATIRIMLAR VE ONLARIN ETKİLİ KULLANIM YOLLARI	39
1.5.1. Yatırım Türleri	39
1.5.2. Yatırımlarda Yabancı Sermayenin Önemi	40
1.5.2.1. Azerbaycan'da Yabancı Yatırım ve Yatırım İstatistikleri	42
1.5.3. Petrol Anlaşmaları ve Gerçekleşen Yatırımlar	44
1.5.4. Petrol Boru Hatları ve Gerçekleşen Yatırımlar	52
1.5.4.1. B-T-C 'ye Gerçekleşen Yatırımlar	53
1.5.5. Yatırımların Etkili Kullanımı	57
II BÖLÜM	
AZERBAYCAN PETROL SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN SEKTÖRE YAPTIKLARI YATIRIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA	62
2.1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ	62
2.1.1. Araştırmanın Amacı	62
2.1.2. Araştırmanın Kapsamı	63
2.1.3. Araştırmanın Yöntemi	63
2.2. ARAŞTIRMA BULGULARI	64
2.2.1. Araştırmaya Katılanların Demografik ve Diğer Özellikleri	64
2.2.2. Verilerin Analizi ve Diğer Bulgular	67

SONUÇ VE ÖNERİLER

70

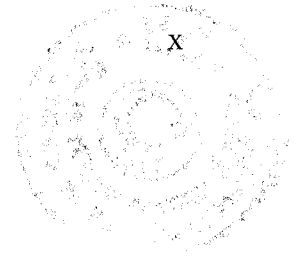
KAYNAKLAR

76

ÖZGEÇMİŞ

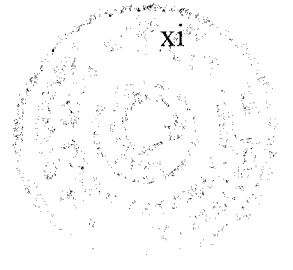
EKLER

KISALTMALAR

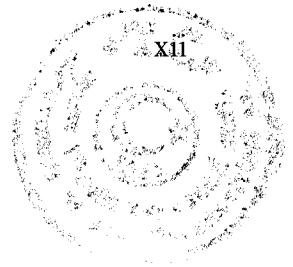
AB	Avrupa Birliği
A.C.D.P.F.	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu
A.I.O.C.	Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu
A.M.B.	Azerbaycan Merkez Bankası
A.R.D.S.K.	Azerbaycan Respublikası Devlet Statistika Komitesi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ar-GE	Araştırma Geliştirme
B.A.E.	Birleşmiş Arap Emirlikleri
B.D.T.	Bağımsız Devletler Topluluğu
B.P.	British Petroleum
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
D.Y.Y.	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
I.M.F.	Uluslararası Para Fonu
İ.E.A.	Uluslararası Enerji Ajansı
K.İ.G.E.M.	Kisisel Gelisim Merkezi
M.t	Milyon Ton
M.tep.	Milyon Ton Eşdeđer Petrol
N.E.P.	Yeni Ekonomi Politikası
O.E.C.D.	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
O.P.E.C.	Petrol İhracatçısı Devletleri Organizasyonu
S.O.C.A.R.	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
U.E.A.	Uluslararası Enerji Ajansı
U.N.C.T.AD.	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
W.I.R.	Dünya Yatırım Raporu

ŞEKİLLER DİZİNİ

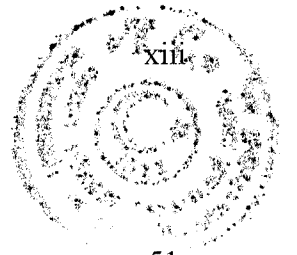
<u>ŞEKİL</u>	<u>SAYFA</u>
Şekil 1.1., Yakıt Türüne Göre Dünya Enerji Tüketimi	7
Şekil 1.2., Dünya Petro-kimya Sanayinde Yapısal Değişiklikler	35
Şekil 1.3., Petro- kimya Üretim Zinciri	35

TABLULAR DİZİNİ

<u>TABLO</u>	<u>SAYFA</u>
Tablo 1.1. Kanıtlanmış Dünya Petrol Rezervi	8
Tablo 1.2. Dünya Petrol Üretimi	11
Tablo 1.3. Dünya Petrol Tüketimi	12
Tablo 1.4. 1832-1920 Bakü Bölgesi Petrol Üretimi	23
Tablo 1.5. 1921-1992 Bakü Bölgesi Petrol Üretimi	25
Tablo 1.6. 1997- 2002 Ekonomik Göstergeler	28
Tablo 1.7. Azerbaycan' a 1994- 2002 Yılları Arasındaki Yabancı Sermaye Girişi	43
Tablo 1.8. Mişovdağ ve Kemalettin Petrol Anlaşması	44
Tablo 1.9. Zefər ve Meşale Petrol Anlaşması	45
Tablo 1.10. Lerik Deniz,Dalga,Savalan, Güney Petrol Anlaşması	45
Tablo 1.11. “Padar ve Harami” Yatakları Üzere Petrol Anlaşması	45
Tablo 1.12. Mega Proje- Asrın Anlaşması	46
Tablo 1.13. Karabağ Anlaşması	46
Tablo 1.14. Şah Deniz Anlaşması	47
Tablo 1.15. Dan Ulduzu- Eşrefi Anlaşması	47
Tablo 1.16. Lenkaran Denizi- Taliş Denizi Anlaşması	47
Tablo 1.17. Yalama Anlaşması/ D-222	48
Tablo 1.18. Nahçıvan Anlaşması	48
Tablo 1.19. Abşeron Anlaşması	48
Tablo 1.20. Oğuz Anlaşması	49
Tablo 1.21. Kürdaşı Anlaşması	49
Tablo 1.22. Güney Gobustan Anlaşması	49
Tablo 1.23. Kürsengi ve Karabağlı Bölgesi Anlaşması	50
Tablo 1.24. İnam Anlaşması	50
Tablo 1.25. Muradhanlı, Seferli, Zerdab Anlaşması	50
Tablo 1.26. Araz, Alov, Şerg Bölgeleri Anlaşması	51

Tablo 1.27. Ateşgah, Yanardağ, Muğan Bölgeleri Anlaşması	51
Tablo 1.28. Ceyhan Terminalinden Taşıma Maliyetleri	56
Tablo 1.29. Bakü- Tiflis- Ceyhan ile Nakledilecek Petrol Miktarı	56
Tablo 2.1. Cinsiyet Dağılımı	64
Tablo 2.2. Yaş Dağılımı	64
Tablo 2.3. Eğitim Seviyesi	65
Tablo 2.4. Çalışanların Firmadaki Pozisyonu	65
Tablo 2.5. Çalışanların Firmadaki Kıdemi	65
Tablo 2.6. Firmanın Kuruluşu	66
Tablo 2.7. Firma Büyüklüğü	66
Tablo 2.8. Firmaların Azerbaycan Petrol Sektöründeki Yatırımlar Hakkındaki Değerlendirmeleri	67
Tablo 2.9. Firmaların Diğer Petrol Üretici Ülkelerle Mukayese Ettiklerinde Azerbaycan Petrol Sektörünün Genel Yapısı ve Gelecekteki Yapısal Şartlar Açısından Değerlendirmeleri	68
Tablo 2.10. Firmaların Diğer Petrol Üretici Ülkelerle Mukayese Ettiklerinde Azerbaycan'ın Petrol Sektörünün Mevcut ve Gelecekteki Performansına Yönelik Değerlendirmeleri	69

GİRİŞ

Asya kıtasının batısında Kafkasya Dağlarının Güneydoğu yamaçlarında yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti stratejik açıdan Kafkaslar' ın ve Orta Asya'nın en önemli bölgesinde yer almaktadır.

Azerbaycan yeraltı kaynakları bakımından çok zengindir. Petrol üretimi diğer yeraltı zenginliklerine göre birinci sırada gelmektedir. Ekonomisi büyük ölçüde petrole dayalı olan ülkede, bu sektörün GSMH' daki payı her yıl ortalama olarak %22- 24 civarındadır. Azerbaycan' da petrol XIX. yüzyıldan beri ekonomik hayata girmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre, Hazar'da henüz keşfedilmemiş en az 163 milyar varil petrol bulunmaktadır. Hazar Havzası' ndaki petrol, dünyanın bilinen en büyük petrol yatağına sahip Suudi Arabistan' ın 261 milyar varillik petrol rezervinin üçte ikisi civarında. Bugünkü piyasa değeri ise 4 trilyon dolar. Bunların içinde Azerbaycan'ın toplam petrol rezervlerinin 3.3 milyar varil olduğu ve petrol bulunma ihtimali yüksek olan alanlar da hesaba dahil edildiğinde bu rezervin 7.7 milyar varile ulaşacağı belirtilmektedir. Azerbaycan petrolerinin büyük çoğunluğu (%77) Hazar Denizi'nden sağlanmaktadır. Ülke topraklarının %60' ında petrol bulunduğu tahmin edilmektedir (Azerbaycan Gazetesi, Ekim 2002, s. 2).

Fakat son yıllarda ise yatırımın yetersizliği ve eski teknoloji yüzünden, petrol üretimi aynı düzeylerde kalmıştır. Bu nedenle, yabancı petrol Şirketleri ile anlaşma yapma çabaları yoğunlaştırılmış ve bazı kurumsal değişiklikler başlatılmıştır. 1994 yılından itibaren ülkede iç istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılmış, petrol anlaşmaları yürürlüğe konulmuş ve Pazar ekonomisine geçişte hukuki altyapının oluşturulmasına çalışılmıştır ayrıca uluslararası finans kuruluşların kredi vermeye başlaması Azerbaycan'ın uluslar arası piyasalarda durumunu olumlu yönde etkilemiştir. En Önemlisi ise Yatırım Yapılabilecek ülke konumuna getirmiştir. 1994 yılı Eylül ayında Güneşli ve Cırag bölgelerinde petrol arama ve çıkarma işlemleri uluslararası bir konsorsiyuma verilmiştir. Bu anlaşma, 3 milyar varil ham petrol kapasitesinde bir bölgeyi kapsamaktadır ve toplam getirisi 8 milyar ABD dolarıdır. 1994 yılında Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi ile yapılan bu anlaşma ülkeyi

önemli bir petrol üreticisi konumuna getirecek önemli bir adımdır. Bu anlaşmayı takiben, 1996 ve 1997 yıllarında İran, Rus ve diğer Batılı ülkelerin firmaları ile dört önemli petrol anlaşması imzalanmıştır. 1997 yılı Mart ayında beş Japon şirketi, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Kızıldeniz’de bir Japon konsorsiyumu oluşturmak üzere bir memorandum imzalamıştır. Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir (Capital Journal, 1997, p. 48-49).

I BÖLÜM

PETROL VE AZERBAYCAN PETROL SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ HUSUSLAR

1.1. PETROLÜN ÖNEMİ VE KULLANIM ALANLARI

Petrol halen dünyanın en önemli enerji kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca bu olgunun önümüzdeki yirmi yıllık dönemde değişmesi beklenmemektedir. Uluslararası Enerji Ajansının verilerine göre küresel enerji gereksiniminin %35.7' si petrolden karşılanmaktadır (Martin, 1998, p. 52).

“Petrol, kendisine has bir kokusu olan 0.80 ile 0.95 arasında değişen yoğunluklu, çok koyu renkli ve hidrokarbonlardan meydana gelen rafine edilmemiş tabii mineral yağ ” olarak tanımlanmaktadır (Önerürk, 1983, s. 14).

Petrolün bir enerji kaynağı ve ticari meta olarak tanınması 1859 yılında başlamıştır. Bu yüzden dünyanın bütün önemli petrol çevreleri bu tarihi, petrol sanayinin doğum günü olarak kabul etmektedirler. Bu tarihten itibaren kaliteli, ucuz ve kullanışlı bir yakıt gibi petrole olan ihtiyaç hızlı bir şekilde artmış ve kısa bir sürede petrol uluslararası ticarete en karlı meta haline gelmiştir. Daha sonraki dünya savaşlarına rağmen nüfusun artması ve sanayideki hızlı gelişmeler, petrole olan talebi arttırmıştır. Buna bağlı olarak petrolün ekonomik ve stratejik önemi de artmıştır. Petrol endüstrisinin aşamalarını tarihler itibariyle kısaca şöyle sıralamak mümkündür (Freeman, 1991, p. 4) :

1860-1885 Gazyağı Dönemi: Düğer damıtma ürünleri henüz uygulama alanına girmemiştir. 1860' ta 66.000 ton civarında olan dünya üretimi, 1870' lerde 800.000 ton civarına yükselmiştir.

1886-1900 Makine Yağları Dönemi: Sanayide bitkisel yağların yerini, petrolden elde edilen yağlar almaya başlamıştır. 1900'lerde dünya petrol üretimi 20 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir.

1900-1914 Benzin Dönemi: Makine sanayinin gelişmesi ve otomobilin yaygınlaşmasıyla yeni petrol yataklarının bulunması ve işletilmeye açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca sanayileşmiş ülkeler, 1900'lerin başından itibaren petrol bölgelerinin paylaşılması mücadelesine başlamışlardır. Bunun sonunda da Birinci Dünya Savaşına girmişlerdir.

1915-1930 Dönemi: Teknolojik ilerleme sonucu fuel-oil'lerin kullanımı yaygınlaşmış ve dünya petrol üretimi gittikçe artmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı galibi ülkeler tarafından petrol bölgeleri, kendi nüfuz alanlarına geçirilecek şekilde paylaşılmış ve özellikle Ortadoğu onların petrol için mücadele alanı haline gelmiştir.

1930-1946 Dönemi: Bu dönemde petrol ürünlerinin kalitesi, gelişen teknolojiye paralel olarak geliştirilmiş ve dünya petrol ürünlerinin üretim miktarında da artışlar yaşanmıştır.

1945 ve sonrası : Bu tarihten sonra katalizatörler yardımıyla rafinaj ve petrokimya doğmuştur. 1955 ortalarına gelindiği zaman, dünya üretimi 600 milyon ton civarına yükselmiştir.

Petrolün kısa özgeçmişini verdikten sonra, petrol ürünlerini ve kullanıldığı alanları açıklamakta fayda vardır.

Doğada bulunduğu şekliyle hemen hemen yararsız olan petrol, rafine edilip işlendikten sonra yararlı ürünler haline dönüştürülmektedir. Başlıca petrol ürünlerini ve kullanıldığı yerleri kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Yücel, 1994, s. 14):

LPG: Ham petrolü meydana getiren hidrokarbonlardan propan ve butanın, normal sıcaklık ve yüksek basınç altında sıvılaştırılmasıyla elde edilmektedir.

Evlerde ve sanayide geniş çapta kullanılan bu gazlar, çelik tüplerde tüketime sunulmaktadır.

Nafta : Ham petrol ünitesinde üretilen ilk hafif ürün naftadır. Aynı zamanda petrokimya ve gübre sanayi ham maddesidir.

Benzin : Motor yakıt olan benzin, ham petrolden kaynama noktaları 30- 200 C° olan hidrokarbonlardan ayrılmasıyla elde edilmektedir.

Gaz yağı : Ham petrolün damıtılmasıyla elde edilen gazyağı, kaynama noktası 160- 250 C° arasında değişen hidrokarbonlardan meydana gelmektedir. Isıtma, aydınlatma ve motor yakıtı olarak da uçaklarda kullanılmaktadır.

Motorin: Genellikle 200- 360 C° arasında kaynama noktası olan hidrokarbonların, ham petrolden ayrılmasıyla elde edilmekte ve dizel motorlarında yakıt olarak kullanılmaktadır.

Solvent : Benzin ile gaz yağı arasında bir hidrokarbon sıvısı olan solvent boya sanayiinde, kuru temizlemede, ormancılıkta, böceklerle savaşta eritici veya çözücü madde olarak kullanılmaktadır.

Jet Yakıtları : Renksiz ve berrak bir petrol ürünüdür. Halk arasında gazyağı olarak bilinen, Kerosen'e özel katıklar ilave edilerek elde edilen çok özellikli yakıttır. Askeriyede (JP- 8) ve sivil havacılıkta (JET A-1) kullanılmak üzere iki çeşit Jet yakıtı mevcuttur. Alevlenme noktası minimum 38°C' dir.

Fuel-oil : Enerji üretimi veya ısınmada kullanılan akaryakıttır. Fuel oiller akıcılıklarına göre hafif veya ağır olarak sınıflandırılmaktadır. Ağır fuel- oil, endüstri kazan yakıtıdır. Ayrıca buhar kazanlarında, kömür veya gaz yerine kullanılmaktadır.

Asfalt : Akıcılığı olmayan siyah renkli bir petrol ürünüdür. Asfalt, yer kabuğunda doğal halde de bulunabilmektedir.

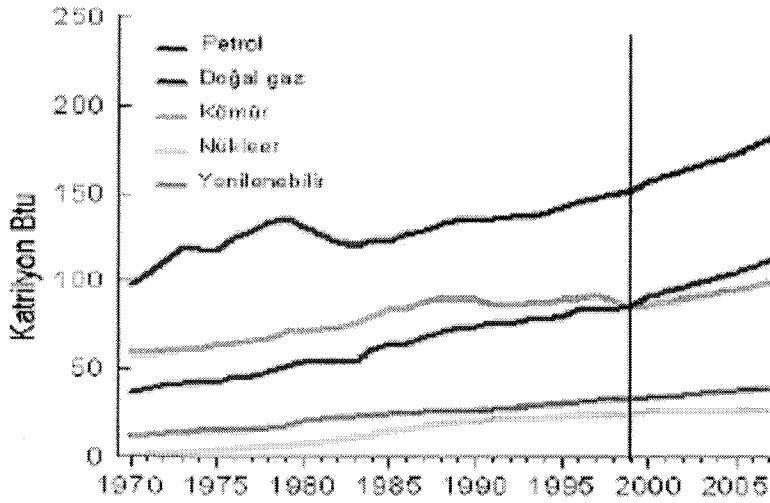
Makine yağları: Ham petrolün %4- 5 oranından fazlasını teşkil etmeyen makine yağlarının, katı ve sıvı olmak üzere çok çeşitleri mevcuttur.

Parafin: Makine yağları imal edilirken yan ürün olarak elde edilen parafin, beyaz renkte ve kristalize yapıdadır. Bu madde kozmetik, kablo, yağlı kağıt, karbon kağıdı, bandaj yapımında ve daha birçok yerde kullanılmaktadır.

1.1.1. Petrolün Diğer Enerji Kaynaklardan Üstünlüğü

Petrol bugüne kadar keşvedilen en ucuz enerji kaynağıdır. Petrolün diğer enerji kaynaklarından daha ucuz olması, genel olarak şu üç nedenden kaynaklanmaktadır (Baysal, 1982, s. 36- 37):

- Petrol daha uygun, kolay ve geniş bir kullanım alanına sahiptir. Petrolden farklı ürünler elde edilmekte ve bunların hepsi de farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Petrol ürünlerinin ilk maliyet masrafları, petrolün topraktan çıkarılması, taşınması ve dağıtılmasıdır. Bunlar için yapılan işlemler ortaktır. Bu ilk ortak maliyet masrafları, bütün petrol ürünlerine dağıtılmakta ve dolayısıyla maliyet fiyatlarını düşürmektedir.
- Petrolün ucuz olmasının ikinci temel nedeni, topraktan çıkarılmasının ucuz ve kolay olmasıdır.
- Taşıma, çok daha ucuzdur. Petrol, aktığından itibaren büyük boru yollarıyla taşınmaktadır. Aynı güce eşdeğerli kömür ise demiryolu, denizyolu, karayolu ile taşınabildiğinden daha fazla masraflı olmaktadır.

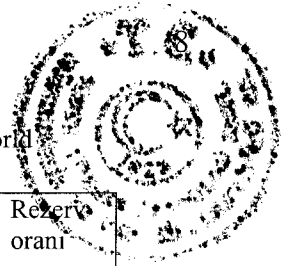
Şekil 1.1., Yakıt Türüne Göre Dünya Enerji Tüketimi (International Energy Outlook, 2002, İ.E.A.)

Ham petrol büyük ekonominin temeli ve kaynağıdır. Dünya pazarlarında onun üretim fiyatı, birçok yerlerde satış fiyatından çok düşüktür. Böylece petrol, dünyanın en önemli uluslararası ticaret parçasıdır. Ayrıca bu ticarete teşvik edilen şirketlere büyük ekonomik, siyasi ve sosyokültürel etkisi mevcuttur (Cleaver, 1997, p. 160).

1.1.2. Dünya Petrol Rezervleri, Üretim ve Tüketimi

Petrol aramacılığı, çok riskli ve yüksek maliyetlidir. Çünkü arama yatırımlarının, jeolojik- jeofizik etütlerin, arama sondajlarının sonunda petrol ile sonuçlanma şansı dünya genelinde %10' lar civarındadır. Denizde, petrol çıkarma işi genellikle çok ağır koşullar altında gerçekleşmektedir. Bunun nedenleri çevre koşullarının değişkenliğinin yanısıra, kolay erişilecek petrol rezervlerin az rastlanır olmasıdır. 1947' de ABD' nin Luisiana kıyılarında kurulmuş olan ilk platform, yalnızca altı metre derinlikten petrol çıkarmak için tasarlanmıştı. Bugün ise birçok yerde petrol çıkarma çalışmaları, deniz yüzeyinin yüzlerce metre altında yapılmaktadır (<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/dergi/00/ocak/petrol.pdf>).

Tablo 1.1. Kanıtlanmış Dünya Petrol Rezervi (BP, Statistical Review of World Energy,2003).

	1982 yıl mil/var	1992 yıl mil/var	2002 yıl		Rezerv oranı
			mil/ var	mil/ton	
ABD	35.1	32.1	30.0	3.8	2.9%
Kanada	8.3	7.5	6.9	0.9	0.7%
Meksiko	48.3	51.3	12.6	1.8	1.2%
Arjantin	2.6	1.6	2.9	0.4	0.3%
Brezilya	1.8	3.0	8.3	1.1	0.8%
Kolombiya	0.5	1.9	1.8	0.3	0.2%
Ekvador	1.4	1.6	4.6	0.7	0.4%
Peru	0.8	0.4	0.3	†	†
Trinidad ve Tobago	0.6	0.6	0.7	0.1	0.1%
Venezuela	21.5	62.7	77.8	11.2	7.4%
Diğer G.ve K. Amerika	1.0	0.8	2.0	0.3	0.2%
Azerbaycan	-	1.3	7.0	1.0	0.7%
Danimarka	0.5	0.7	1.3	0.2	0.1%
İtalya	0.7	0.7	0.6	0.1	0.1%
Kazakistan	-	5.2	9.0	1.2	0.9%
Norveç	6.8	8.8	10.3	1.4	1.0%
Romanya	-	1.6	1.0	0.1	0.1%
Rusya federasyonu	-	48.5	60.0	8.2	5.7%
Türkmenistan	-	-	0.5	0.1	0.1%
İngiltere	13.9	4.1	4.7	0.6	0.5%
Özbekistan	-	-	0.6	0.1	0.1%
Diğer Avrupa Ve Asya	67.0	4.1	2.4	0.3	0.2%
İran	55.3	92.9	89.7	12.3	8.6%
Irak	41.0	100.0	112.5	15.2	10.7%
Kuveyt	67.2	96.5	96.5	13.3	9.2%
Oman	2.7	4.5	5.5	0.7	0.5%
Katar	3.4	3.7	15.2	2.0	1.5%
Suudi Arabistan	165.3	260.3	261.8	36.0	25.0%
Suriye	1.5	1.7	2.5	0.3	0.2%
B.A.E.	32.4	98.1	97.8	13.0	9.3%
Yemen	-	4.0	4.0	0.5	0.5%
Diğer Orta doğu	0.2	0.1	0.1	†	†
Elcezair	9.4	9.2	9.2	1.2	0.9%
Angola	1.6	1.5	5.4	0.7	0.5%
Kamerun	0.5	0.4	0.4	0.1	†
Kongo Cumhuriyeti	1.6	0.8	1.5	0.2	0.1%
Mısır	3.3	6.2	3.7	0.5	0.4%
Gabon	0.5	0.7	2.5	0.3	0.2%
Libya	21.5	22.8	29.5	3.8	2.8%
Nijerya	16.8	17.9	24.0	3.2	2.3%
Sudan	0.4	0.3	0.6	0.1	0.1%
Tunus	1.9	1.7	0.3	†	†
Diğer Afrika	0.4	0.3	0.3	†	†
Avustralya	1.6	1.8	3.5	0.4	0.3%
Brüney	1.2	1.4	1.4	0.2	0.1%
Cin	19.5	24.0	18.3	2.5	1.7%
Hindistan	3.4	6.0	5.4	0.7	0.5%
İndonezya	9.6	6.0	5.0	0.7	0.5%
Malazya	3.3	3.7	3.0	0.4	0.3%
Papua yeni Gveneya	-	0.3	0.2	†	†
Tayland	0.1	0.2	0.6	0.1	0.1%
Vyetnam	-	0.5	0.6	0.1	0.1%
Diğer Asya Pasifik	0.5	0.8	0.8	0.1	0.1%
Dünya Toplam	676.1	1006.7	1047.7	142.7	100 %

Tablo 1.1.' de görüldüğü gibi, dünya petrol rezervi 142.7 milyar tondur. Toplam rezervlerin sadece 49.3 milyar tonu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.) dahil Kuzey Amerika, Güney ve Orta Amerika ve Afrika'da bulunmaktadır. Geri kalan 93.4 milyar tonu ise Orta Doğu ülkelerinde bulunmaktadır. Buna karşın ABD'de yılda ortalama 80 bin kuyu açılmaktadır (KİGEM, 2000, s. 6).

B.D.T'nin kanıtlanmış petrol rezervleri, değişik kaynaklarda farklılık göstermesine rağmen, genel olarak 9.1 milyar ton ile dünya rezervinin % 6.2' sini teşkil etmektedir. Rezervin ülkelere göre dağılımı ise şöyledir (<http://www.washprofile.org/SUBJECTS-2/saud.html>):

Rusya Federasyonu : 8.2 milyar ton (60.0 milyar varil)

Kazakistan : 1.2 milyar ton (9.0 milyar varil)

Azerbaycan : 1.0 milyar ton (7.0 milyar varil)

Özbekistan : 0.1 milyar ton (0.6 milyar varil)

Diğerleri : 0.1 milyar ton (0.6 milyar varil)

İkinci Dünya Savaşından sonra, dünyada enerji politikaların kontrolü için bir yarış başlamıştır. Ayrıca dünya ülkeleri, petrolün dünya ekonomisindeki kilit rolünü, 1973' teki Arap- İsrail savaşıyla ortaya çıkan sonuçlar ile daha iyi anlamışlardır. 1973 Dünya Petrol krizi, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ilginin artmasına sebep olmuştur (<http://www.meteor.gov.tr/2003/arge/yenienerji/ruzgaratlas.htm>)

Kullanımda önemli ağırlığı olmasına karşın, petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği, petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır. Fakat dünya enerji konseyinin tahminlerine göre, önümüzdeki 40- 60 yıl içerisinde petrol

arzının talebi karşılayamaması tehlikesinin söz konusu olması, petrol piyasasında rekabeti ve petrole ikame enerji kaynaklarına ulaşma çabalarını artırmıştır.

Dünya toplam ham petrol üretimi, 2002 yılında bir önceki yıla göre çok az bir değişim göstererek, 73.9 milyon varil/gün olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 27.2 milyonluk kısmını OPEC üyesi olan ülkeler karşılar, kalan 46.5 milyonluk üretimi diğer üretici ülkeler yapmışlardır. OPEC' in 11 üyesi bulunmaktadır. Bunlar: Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Endonezya, Irak, İran, Kuveyt, Libya, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan ve Venezuela' dır. OPEC üyesi olmayan üreticiler arasında en büyük paya sahip olanlar ise Kanada, ABD, Meksika, Norveç, İngiltere, Çin, Brezilya, Rusya ve eski doğu bloğu ülkeleridir. Avrupa ülkeleri arasında en çok petrol üreten ülkeler, Norveç ve İngiltere' dir (<http://www.inputresearch.com/pdf/2002/petrol.pdf>).

Tablo 1.2., Dünya Petrol Üretimi (BP, Statistical Review of World Energy, 2003)

	1998 binvaril/gün	1999	2000	2001	2002	Üretim oranı
ABD	8011	7731	7733	7670	7698	9.9%
Kanada	2672	2604	2721	2712	2880	3.8%
Meksiko	3499	3343	3450	3560	3585	5.0%
Arjantin	890	847	818	827	800	1.1%
Brezilya	1003	1133	1268	1337	1500	2.1%
Kolombiya	775	838	711	627	601	0.8%
Ekvador	384	382	409	416	410	0.6%
Peru	119	110	104	98	98	0.1%
Trinidad ve Tobago	134	141	138	135	155	0.2%
Venezuela	3510	3248	3321	3210	2942	4.3%
Diğer G.ve K. Amerika	125	122	129	138	148	0.2%
Azerbaycan	230	278	281	300	308	0.4%
Danimarka	235	301	364	347	371	0.5%
İtalya	108	96	88	79	103	0.2%
Kazakistan	537	631	744	836	989	1.3%
Norveç	3139	3139	3346	3418	3330	4.4%
Romanya	137	133	131	130	127	0.2%
Rusya federasyonu	6169	6178	6536	7056	7698	10.7%
Türkmenistan	129	143	144	162	182	0.3%
İngiltere	2793	2893	2657	2476	2463	3.3%
Özbekistan	191	191	177	171	171	0.2%
Diğer Avrupa Ve Asya	507	475	468	467	480	0.7%
İran	3803	3550	3766	3680	3366	4.7%
Irak	2126	2541	2583	2371	2030	2.8%
Kuveyt	2176	2000	2105	2069	1871	2.6%
Oman	905	911	959	961	902	1.3%
Katar	747	724	796	779	755	1.0%
Suudi Arabistan	9370	8694	9297	8992	8680	11.8%
Suriye	580	583	554	587	576	0.8%
B.A.E.	2556	2299	2492	2429	2270	3.0%
Yemen	380	405	450	471	473	0.6%
Diğer Yakın Şark	49	48	49	49	49	0.1%
Elcezair	1461	1515	1579	1562	1659	2.0%
Angola	731	745	746	742	905	1.3%
Kamerun	105	95	88	80	72	0.1%
Kongo Cumhuriyeti	264	293	275	271	258	0.4%
Mısır	857	827	781	758	751	1.0%
Ekvatorial Gveneya	83	100	113	181	237	0.3%
Gabon	337	340	327	301	295	0.4%
Libya	1480	1425	1475	1425	1376	1.8%
Nijerya	2163	2028	2104	2199	2013	2.8%
Sudan	12	63	174	211	233	0.3%
Tunus	85	86	80	73	76	0.1%
Diğer Afrika	63	56	61	64	61	0.1%
Avustralya	644	577	812	733	730	0.9%
Brüney	157	182	193	203	210	0.3%
Cin	3212	3213	3252	3306	3387	4.8%
Hindistan	791	788	780	779	793	1.0%
İndonezya	1520	1408	1456	1389	1278	1.8%
Malazya	815	791	791	786	833	1.0%
Papua yeni Gveneya	81	88	69	58	46	0.1%
Tayland	121	132	164	174	197	0.2%
Vyetnam	245	296	328	350	354	0.5%
Diğer Asya Pasifik	143	137	136	144	160	0.2%
Dünya Toplam	73357	71898	74574	74350	73939	100%

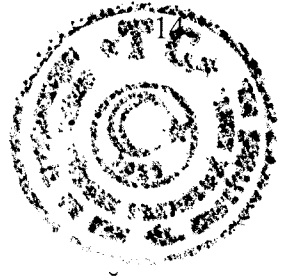
Dünya bugün günde 77 milyon varil petrol kullanmaktadır. 2013 yılında bu rakamın günde 90 milyon varili aşmış olacağı tahmin edilmektedir. Bu artışın büyük kısmı, gelişen dünya ülkeleri olan Hindistan ve Çin tarafından gerçekleştirilecektir. Çünkü Çin hızla büyümekte ve petrol talebi de aynı hızla artmaktadır. Şu anda Çin, ABD ve Japonya sonrasında üçüncü büyük tüketici durumundadır. Fakat Japonya'yı geçeceği açıktır. Çin 1993 yılına kadar Mançurya' daki Daguing petrol rezervi sayesinde kendine yeterli durumda idi fakat yüksek büyüme hızından dolayı 1993 yılından itibaren net ithalatçı konumundadır. Ayrıca, dünyada üretilen petrolün yaklaşık %25' i ABD tarafından tüketilmektedir. OECD ülkelerinin tüketimdeki toplam payı ise %60' ın üzerinde bir civardadır. Fakat 2002' de dünya petrol tüketimi, 1993' ten bu yana ilk kez bir önceki yıla göre marjinal düzeyde azalmıştır (%0.2) (www.bp.com.tr/haberler/detaylar/detay.asp).

Tablo 1.3., Dünya Petrol Tüketimi (BP, Statistical Review of World Energy, 2003)

	1998 Bin varil/gün	1999 Bin varil/gün	2000 Bin varil/gün	2001 Bin varil/gün	2002 Bin varil/gün	Tüketim oranı
ABD	18917	19519	19701	19649	19708	25.4%
Kanada	1913	1926	1937	1964	1988	2.5%
Meksika	1763	1765	1835	1828	1791	2.3%
Arjantin	467	445	431	404	354	0.5%
Brezilya	1800	1879	1855	1896	1849	2.4%
Şili	247	251	238	232	236	0.3%
Kolombiya	266	238	232	245	222	0.3%
Ekvador	145	131	129	132	131	0.2%
Peru	155	159	155	148	148	0.2%
Venezuela	475	474	496	491	502	0.7%
Diğer G.ve K. Amerika	1128	1129	1125	1137	1148	1.6%
Avusturya	255	250	244	265	269	0.4%
Azerbaycan	151	149	124	74	73	0.1%
Beyaz Rusya	167	141	132	117	116	0.2%
Belçika ve Luksemburg	656	670	702	669	679	0.9%
Bulgaristan	100	93	84	87	90	0.1%
Çek Cumhuriyeti	174	174	169	178	174	0.2%
Danimarka	223	222	215	205	205	0.3%
Finlandiya	221	224	224	222	226	0.3%
Fransa	2016	2024	2007	2023	1967	2.6%
Almanya	2915	2824	2763	2804	2709	3.6%
Yunanistan	374	383	406	462	463	0.6%
Macaristan	157	151	145	142	138	0.2%
İslanda	18	18	19	18	18	+
İrlanda	152	172	170	185	180	0.2%
İtalya	1974	1980	1956	1946	1943	2.6%
Kazakistan	165	133	140	136	130	0.2%
Litvanya	76	63	49	56	56	0.1%
Hollanda	854	880	899	948	951	1.2%
Norveç	215	216	201	213	209	0.3%
Polonya	424	431	427	415	422	0.6%
Portekiz	315	321	312	305	309	0.4%

Romanya	242	195	203	217	224	0.3%
Rusya federasyonu	2484	2534	2474	2456	2469	3.5%
Slovakia	80	73	73	68	70	0.1%
İspanya	1381	1423	1452	1508	1520	2.1%
İsveç	338	337	318	318	315	0.4%
İsviçre	279	271	263	281	267	0.4%
Türkiye	640	638	695	665	647	0.8%
Türkmenistan	56	50	46	48	52	0.1%
Ukrayna	287	255	240	255	259	0.4%
İngiltere	1750	1735	1705	1675	1675	2.2%
Özbekistan	141	143	128	131	133	0.2%
Diğer Avrupa Ve Asya	445	437	427	446	450	0.6%
İran	1160	1192	1158	1127	1115	1.5%
Kuveyt	180	202	202	206	210	0.3%
Katar	26	24	25	30	44	0.1%
Suudi Arabistan	1267	1306	1333	1347	1363	1.8%
B.A.E.	282	266	243	245	248	0.4%
Diğer Yakın Doğu	1292	1314	1358	1353	1359	1.9%
Cezair	194	187	192	208	224	0.3%
Mısır	559	573	564	548	550	0.7%
Diğer Güney Afrika	451	462	475	488	501	0.7%
Diğer Afrika	1179	1216	1220	1237	1253	1.7%
Avustralya	825	843	837	845	846	1.1%
Bangladeş	76	68	67	69	71	0.1%
Çin	4047	4416	4985	5030	5362	7.0%
Hong Kong	184	193	201	243	272	0.4%
Hindistan	1835	2016	2067	2066	2090	2.8%
İndonezya	914	980	1053	1090	1072	1.5%
Japonya	5525	5618	5576	5434	5337	6.9%
Malaysia	407	439	441	448	489	0.6%
Yeni Zelanda	131	134	135	138	145	0.2%
Pakistan	350	363	373	366	359	0.5%
Filipin	392	375	348	347	333	0.4%
Singapur	651	619	654	716	699	1.0%
Güney Kore	2030	2178	2229	2235	2288	3.0%
Tayvan	766	820	816	819	817	1.1%
Tayland	736	734	725	701	746	1.0%
Diğer Asya Pasifik	383	401	432	451	474	0.6%
Dünya Toplam	72839	74485	75254	75453	75747	100%

1.2. DÜNYA PETROL PİYASASININ DURUMU

Dünya enerji tüketiminin karbon türü fosil kaynaklara dayalı yapısına rağmen, arz imkanlarının çokluğundan dolayı sıkıntı çekilmemektedir. Ancak, enerji kaynakları ülkeler ve bölgeler arasında eşit bir dağılıma sahip değildir. Sanayi devriminden bu yana dünyada enerji kaynaklarına sahip olabilmek için kıyasıya bir yarış başlamış, bu yarış bir çok savaşa da sebep olmuştur. Zaten, üretebilmek için gerekli olan temel girdilerin başında enerji gelmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler bu güçlerini uluslar arası politikada kullanmış ve dönem dönem dünya çapında krizlere neden olmuştur.

Ekonomik ve sosyal kalkınma için temel girdilerden olan enerji tüketimi artan nüfus, şehirleşme, sanayileşme ve teknolojinin yaygınlaşmasına paralel olarak sürekli artış göstermektedir. 1900 yılında dünya nüfusu 1.6 milyar ve birincil enerji tüketimi 1.000 milyon ton petrol eşdeğeri (Mtep) iken 2002 yılında dünya nüfusu 3.8 kat artışla 6 milyara, birincil enerji tüketimi ise 8.7 kat artışla 8.639 Mtep düzeyine çıkmıştır (Nehir, 1999, s. 11).

Dünyanın toplam petrol ihracatı 1922 yılından bu yana Mt olarak gerçekleşmektedir. Petrol ihraç eden ülkeler arasında ise Suudi Arabistan 353 Mt ile birinci sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan' ın, 137' şer Mt ihracat ile Rusya ve Norveç izlemektedir (www.mfa.gov.tr/grupe/ues/ozkaya.html).

1.2.1. Dünya Petrol Piyasasına Hakim Devletler ve Şirketler

2003' te petrol pazarını etkileyen başlıca olaylar, şüphesiz Irak savaşı ile Venezuela ve Nijerya' daki politik gerginlikler nedeniyle yaşanan arz kesintileri olmuştur. Irak'ta savaş sonrası petrol ihracatının beklenen hızda gelişmemesi, piyasalarda hayal kırıklığı yaratmıştır. Ayrıca Irak üretiminin beklenenin altında kalacağı anlaşılınca, OPEC üyeleri Haziran 2003' te üretim kotalarını geçici olarak artırmış, Eylül ayında ise tekrar düşürmüşlerdir (W.I.R. 2004).

Venezüela' da ise, grevler sonucu 2002 sonunda 2.5 milyon varil/gün olan petrol üretimi, 2003 Ocak'ta günde 600.000 varile kadar düşmüştür. Daha sonraki aylarda bu rakam günde 2.7 milyon varile çıksa da, arzın sürdürülebilirliği konusundaki endişeler halen devam etmektedir. Benzer şekilde Nijerya da üretim kesintileri ve grevlerden payını almış, sonuç olarak bu ülke 2003'ün çoğunda kapasitesinin altında üretim yapmak durumunda kalmıştır (W.I.R. 2004).

4 Aralık 2003' te Viyana' da 2003' ün son olağan toplantısını yapan Petrol İhracatçısı Ülkeler Birliği (OPEC) üyeleri, günde 24.5 milyar varil olan mevcut üretim kotasını koruma kararı almıştır. Ancak 2004' ün ikinci yarısında, arz fazlası beklenmesi nedeniyle durumu tekrar değerlendirmek üzere 10 Şubat'ta Cezayir'de OPEC üyeleri tekrar bir araya gelmişlerdir ([http:// www. ntvmsnbc. com /news /252228. asp](http://www.ntvmsnbc.com/news/252228.asp)). Aslında, arzdaki daralma 2004'ün ilk yarısında beklenmesine karşın Endonezya, Venezüela, Nijerya ve Irak gibi OPEC ülkelerinde kısa vadeli arz sorunların çıkma olasılığı devam etmekte, bu da OPEC açısından fiyatların düşmesini engelleyecek bir unsur teşkil etmektedir.

Çin' in dünya petrol pazarında önemi hızla artmaktadır. Son resmi rakamlara göre, 2003 Ocak- Ekim döneminde Çin' in petrol ithalatı geçen yıla oranla %30 artış göstermiştir. İEA tahminleri, önümüzdeki 10 yıl içerisinde Çin'in ithalatının günde 4 milyon varile ulaşacağı, yerel üretimin ise sabit kalacağı yönündedir. Çin' in sadece Asya için değil, yılda 1 trilyon \$ işlem yapılan dünya petrol pazarının tümü için önemli bir oyuncu olduğu kesindir. OPEC'in 2003 yılında fiyatları yüksek tutabilmesinde Çin' den gelen yüksek alımların büyük payı olmuştur. 2004 yılı içerisinde de hükümetin agresif altyapı programları, tüketicilerin artan harcamaları ve ihracata olan talep sayesinde yüksek büyüme hızı devam ederek petrole olan talep hızla artacaktır (Chine Business Review, 2003, p. 53).

ABD petrol ihtiyacının yaklaşık yarısını ithalatla karşılamaktadır. Aynı zamanda dünyanın bir numaralı petrol ithalatçısıdır. Pazarda etkin konumunda olduğu için dünya çapında petrol satışları Dolar bazında yapılmaktadır. Dolar'ın bir süredir değer kaybetmesi OPEC ülkelerinin yüksek fiyatlar nedeniyle elde ettikleri ekstra gelirleri biraz da olsa azaltmıştır. Bu da OPEC'i fiyatları yüksek tutmaya teşvik etmektedir.

Savaştan önce günde 2.2 milyon varil petrol ihraç eden Irak, şu anda Basra terminalinden günde sadece 1.5 milyon varil ihracat yapmaktadır. Ülkede şu anda 2.3 milyon varil/gün üretim yapılmaktadır. Savaş öncesi üretim kapasitesi olan 2.8 milyon varil/gün'e ise Ağustos 2004' te ulaşılması hedeflenmektedir. Irak' ın 2003 Kasım ayı içinde üretimi 320.000 varil/gün artmıştır. Öte yandan Iraklı yetkililer Basra' ya ek olarak alternatif ihracat yolları aramakta, bu bağlamda 1990' dan beri kapalı olan Irak- Suudi Arabistan petrol boru hattını canlandırılmayı önermektedir (<http://english.aljazeera.net/NR/exeres/C42E2CC2-92AA-4D31-A338-C9B733F11649.htm>).

Yakın zamanda yaşanan önemli bir gelişme, RoyalDutch/Shell Grubunun bugüne kadar kanıtlanmış rezervlerini %20 fazla açıkladığını duyurması olmuştur. Bu açıklama, ABD'nin gözetleme ve denetleme kurumlarından petrol şirketlerinin rezervlerini yakın takibe aldığı bir döneme rastlamakta, dolayısıyla yakında diğer petrol şirketlerinden de benzer açıklamalar gelebileceği konusunda yatırımcılar arasında endişe yaratmaktadır. Buna karşılık, önde gelen petrol devlerinden BP ve Exxon Mobil rezervlerini yenide sınıflandırmaya ihtiyaç duymadıklarını açıklayarak yatırımcıları rahatlatmışlardır. Sözkonusu kanıtlanmış rezerv rakamları, şirketlerin ileride ne kadar petrol çıkarabileceğinin bir göstergesi olduğundan bu şirketlerin piyasa değerlerini doğrudan etkilemektedir (Novıye İzvestiya, 2003, s. 3).

İlgimizi ceken diğer bir olay da, bu açıklamanın yüksek kanıtlanmış rezervlere sahip Yukos, Lukoil, Sibneft gibi Rus petrol şirketleri açısından da önem taşımasıdır. Öyle ki, Shell ve benzer durumdaki diğer büyük petrol şirketlerinin rezervlerini artırmak için Rusya gibi pazara daha agresif yaklaşabileceği ve buralardaki enerji şirketlerinin rezervlerinden satın alma veya birleşmeler yoluyla yararlanmak isteyeceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle yukarıda sözü geçen Çin ve Irak gibi önemli oyuncuların yanı sıra, Rusya' daki petrol şirketleri de yakın vadede ilgi çekici gelişmelere sahne olabilecektir (Novıye İzvestiya, 2004, s. 2).

1.2.2. OPEC ve Petrol Piyasası

OPEC: 10- 14 Eylül 1960 yılında Bağdat Konferansı sırasında İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela tarafından kurulmuş olan hükümetler arası daimi bir organizasyondur. Esas amacı üye ülkeler arasında petrol politikalarını

birleştirmek ve koordine etmek olup, petrol üreticisi ülkeler arasında petrol fiyatında istikrarı sağlamak, tüketici ülkelere ekonomik, istikrarlı ve verimli bir petrol arzı temin etmek ve ayrıca petrol endüstrisine yatırım yapan yatırımcılara iyi bir gelir sağlamaktır. 1960 yılında beş ülke tarafından kurulan ve ham petrol ihraç eden ülkeler olarak anılan OPEC' e 1961 yılında Katar' ın, 1962' de Libya Arap Halk Cemahiriyesi' nin ve Endonezya' nın, 1967' de Birleşik Arap Emirlikleri' nin, 1969' da Cezayir' in, 1973' de Ekvator' un ve 1975' de Gabon' un katılmasıyla OPEC' in üye sayısı 13' e yükselmiştir. Ekvator üyelikten 1992 yılı sonunda çekilmiştir. Batı dünyasının, petrol üreticisi ülkeler olan OPEC'den yaptığı ithalat 1950' li ve 1960' lı yıllarda her 5-6 yılda bir-iki kat artmıştır. Hızla artan tüketim ve aynı hızda artamayan üretim neticesinde dünya 1974 yılında ilk petrol krizi ile karşı karşıya kalmıştır. OPEC 1974 yılında kendi tabiriyle bu "irrasyonel" gidişi, ham petrol fiyatlarını dört kat arttırarak ve "üreticilerce yönetilen fiyat" mekanizmasını yerleştirerek durdurmak istemiştir (<http://www.opec.org>).

Ham petrol ihraç eden ülkeler 1974 öncesi topraklarından çıkarılan petrole karşılık, büyük şirketlerle yaptıkları "concession" (imtiyaz) anlaşmaları uyarınca afişe fiyatlar üzerinden (posted price) belirli bir pay alıyorlardı. Bu afişe fiyat büyük uluslararası şirketlerce belirlendiğinden, üretici ülkelerin gelirleri de bu şirketlerce belirlenmiş oluyordu. Fiyat afişmanının amacı da zaten hükümet paylarının belirlenmesiydi. İmtiyaz sistemi içinde varil başına devlet hissesi çok küçüktü ve afişe fiyatın yaklaşık yarısı civarındaydı. 1971- 72' de Tahran Anlaşmasıyla bu durum biraz düzeltilmeye çalışıldıysa da, mevcut sistem içinde pek de bir çözüm yaratamadı. OPEC ülkelerinin giderek düşen gelirlerinin yanısıra, dünyayı 1974' ün eşiğine getiren diğer ve en önemli faktör de, söz konusu ülkelerin ekonomik gelişmelerinin bağlı olduğu tek kaynak durumundaki petrolün süratle tükeniyor olmasıydı. 1974 krizi ile birlikte petrolün tükenirliği de ilk kez gündeme gelmiştir. 1974 sonrasında, petrolün mülkiyeti petrol şirketlerinin elinden çıkıp, büyük ölçüde üretici ülkelerin (OPEC) eline geçmiştir (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html>).

OPEC şu anda dünya genelinde ham petrolün yüzde 41' ni çıkarmakta, ancak yine dünya genelinde ihraç edilen ham petrolün yüzde 55' i OPEC üretiminden gelmektedir. Dolayısıyla OPEC'in, üretimi kısmak ya da arttırmak yoluyla, petrol

fiyatları üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu kesindir. Ayrıca OPEC, 2003 yılı itibariyle dünya genelinde keşfedilmiş 1.074.850.000 varillik rezervlerin 845.421 milyonluk kısmına, yani yüzde 78.7' sine de sahip. Bu durumda OPEC, varlığını sürdürdüğü takdirde, gelecekte de petrol fiyatları üzerinde etkili olacaktır (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html>).

1.2.3. Petrol Fiyatları

Ham petrol fiyatları, ABD'de benzin arzının düşük düzeyde olacağına yönelik beklentilerle son bir yılın en yüksek düzeyine yakın seyretmektedir. İspanya' da kanlı saldırılarının güçlendirdiği terör kaygıları ve ABD' de benzin arzının düşüşünün yarattığı kaygılar petrol fiyatlarını yükseklerde tutmaktadır (http://www.internethaber.com/mays/article_view.php?aid=232409 18 Mart 2004).

Başka bir deyişle yatırımcılar arasında oluşan, gelecekte de olası bir terörist saldırı ve dünyanın en büyük petrol tüketicisi konumunda olan ABD' de kış sezonu nedeniyle azalan petrol stoklarının yaz dönemine girilirken yerine konulmasında rafinerilerin yeterli zaman bulamayabileceği endişeleri, petrol fiyatlarının yükselmesinde etkili olmuştur.

2003 yılında, Venezüella' daki siyasi gerginlik ve bundan dolayı Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü' nün (OPEC) günlük üretimde yeni bir kısıntıya gideceğinin bilinmesi, ABD hafif petrolünün varil fiyatının 37.02 dolara çıkmasına neden olmuştur. Brent petrolünün varil fiyatı da 33.18 dolara ulaşmıştır (<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~114@tarih~2004-04-04-m@nvid>).

Dünyanın bir numaralı petrol ihracatçısı Suudi Arabistan, Asyalı alıcılara OPEC' in üretim kısıntısı kararı uyarınca 1999 Nisan ayından itibaren petrol sevkiyatını yüzde 12 azaltacağını bildirmiştir (E.İ.A., 2001, p. 2).

Buna karşılık, genişleyen Kuzey Amerika ekonomisinin etkisi ve özellikle Asya ekonomilerindeki iyileşmeye paralel olarak küresel petrol talebi de 1997 yılından itibaren yılda ortalama 2.0 milyon varil/gün olarak artmıştır. Bir başka deyişle petrol talebindeki artış bu dönemde 2.1 milyar varil olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla petrol arz/talep dengesi açık vermiştir. Bunun sonucunda stoklar hızla

erimeye başlamış, bu durum kaçınılmaz olarak fiyat hareketleri üzerinde olumsuz etki yaratmış ve fiyatlar Nisan 1999 ayından itibaren hızla yükselmeye başlayarak OPEC tarafından amaçlanan 23- 29 Dolar seviyesinin üzerine çıkarak, 30 Doları aşmıştır (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html>).

Öte yandan, Orta Doğu' da dengelerin kurulamaması ve İsrail- Filistin arasındaki gerginliğin uluslararası tüm çabalara karşın tırmanarak sürmesi de, petrol fiyatlarının kısa dönemde düşmesi yönündeki beklentileri olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Esasen geçmişte de Orta Doğu'daki siyasi veya askeri kriz dönemlerinde petrol piyasalarının olumsuz etkilendiği görülmüştür. 1973 yılından bu yana anılan bölgede yaşanan dört önemli kriz de -1973 Arap-İsrail savaşı, 1978/79 İran Devrimi, 1980 İran-İrak savaşı ve 1990/91 Körfez savaşı- petrol arzının düşmesine yol açmıştır. Ancak sözkonusu dönemlerde, bölge dışındaki petrol üreticisi ülkelerin üretimlerini arttırmaları sonucunda petrol piyasalarındaki krizin 6- 9 ay arasında değişen sürelerde aşılabilmesi mümkün olmuştur (Mc Graw, 1995, p.10).

Gelecekteki petrol fiyatlarının belirsizliği, iş dünyası ve tüketici güvenini önemli bir şekilde etkilemektedir. Dünyada geçtiğimiz dönemde yaşanan politik ve ekonomik değişimler, enerji-çevre etkileşimi konusunda artan duyarlılık ve küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomilerinin giderek birbirlerine bağımlı hale gelmesi, ulusal ve uluslararası enerji politika ve stratejilerinde yeni yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, enerji güvenliğinin sağlanması özel önem arz etmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanmasında ise, petrol üreten ülkelerle petrol tüketen ülkeler arasındaki diyalog ve işbirliği önem taşımaktadır. 1973-74 petrol krizinin sanayileşmiş ülkelerde yarattığı şok sonrasında, benzer bir kriz döneminde gerekli uyum politikalarının hızla devreye sokulması ve özellikle ekonomilerin petrole bağımlılığının azaltılması için çeşitli önlemler alınmış ve bu çerçevede 1974 yılında OECD ülkeleri tarafından Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) kurulmuştur. Petrol güvenliğinin sağlanması, UEA' nın en önemli hedefidir. Bu çerçevede petrol stokları oluşturulması, petrol tüketiminin azaltılması ve gerektiğinde stokların paylaşılmasının sağlanması amaçlanmıştır. 1974 yılından bu yana petrol piyasalarında önemli değişimler olmuştur. Öncelikle petrol piyasalarının küreselleştiği görülmektedir. Buna paralel olarak petrol piyasaları şeffaflaşmakta, genişlemekte ve rekabete açılmaktadır. Ayrıca petrol tüketim kalıpları da

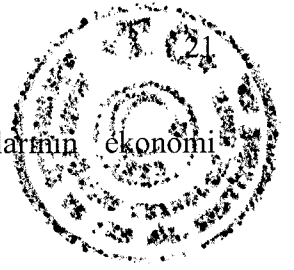
değişmektedir. Bugün enerji ve ekonomi çevrelerini ilgilendiren en önemli konu petrol fiyatlarının ne şekilde değişeceği ve bunun makroekonomik dengeler üzerinde ne kadar etki yapacağıdır. UEA da bu olguya paralel olarak kendi evrimini tamamlamıştır. Halen UEA enerji kaynaklarının kullanımı konusunda uluslararası bir bilgi merkezi ve değerlendirme kuruluşu niteliğini taşımaktadır. Bu çerçevede UEA tarafından hazırlanan enerji piyasalarının geleceğine ilişkin projeksiyonlar, ülkelerin enerji stratejilerini belirlemeleri için güvenilir bir kaynak oluşturmaktadır (The Petroleum Economist, 1977, p. 78- 80).

UEA tarafından, gelecekte petrol varil fiyatlarında bir düşme olabileceği varsayılmaktadır. Petrol fiyatlarının serbest piyasa koşulları içinde belirlenmesinin ise, ancak uzun dönemde mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, özellikle petrol fiyatlarının istikrarlı seyrinin önemine dikkat çekilmekte, ancak üretici ve tüketici ülkeler bakımından hangi fiyat düzeyinin istikrarı temsil ettiği konusunun güçlük arzettiği vurgulanmaktadır. Ülke bazında petrol talep artışının ise, gelişmekte olan ülkelere ve bu çerçevede özellikle Asya ülkelerinden kaynaklanacağı vurgulanmıştır. UEA, sözkonusu dönemdeki artan petrol talebinin %70' inin bu ülkelere kaynaklanacağı görüşündedir. Bu da esasen gelişmekte olan ülkelerin petrole ve dolayısıyla petrol ithalatına bağımlılıklarının artacağı anlamına gelmektedir.

1.2.4. Petrol Fiyatlarının Ekonomiye Etkisi

Yüksek petrol fiyatlarının ekonomiye etkisini, petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Öncelikle yüksek petrol fiyatları petrol ithalatçısı ülkelerin reel milli gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Petrol tüketiminin petrol fiyatlarının artış oranı doğrultusunda azaltılması mümkün olmadığından toplam petrol harcamaları artmakta, dolayısıyla diğer harcamalara ayrılan milli gelir miktarı düşmektedir.

Yüksek petrol fiyatlarının milli gelir üzerindeki olumsuz etkisi, petrol harcamalarının milli gelir içindeki payına ve ülkenin petrole bağımlılığına oranla değişmektedir. Bir başka deyişle, bir ülkede petrol harcamalarının milli gelir içindeki payı yüksekse ve ayrıca bu ülkenin petrol tüketimini azaltarak diğer enerji

kaynaklarına yönelme imkanı kısıtlıysa, yüksek petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi artmaktadır.

Fakat, petrol ihraç eden ülkeler açısından durum farklıdır. Yüksek petrol fiyatları bu ülkelerde doğrudan ihracat gelirlerini artırmakta ve dolayısıyla milli geliri yükselten bir etki yaratmaktadır. Örneğin yüksek petrol fiyatlarının, Rusya ekonomisine yaptığı olumlu etki dikkate değer görülmektedir. Esasen petrol üreten ülkeler, düşük petrol fiyatlarının kendi ekonomilerine verdiği zararın daha ağır olduğunu, zira ekonomilerinin enerji sektörüne bağımlı bulunduğunu ifade etmektedirler. Petrol üreten ülkeler ayrıca tüketici ülkelerin petrol ürünlerine uyguladığı ağır vergilerden yakınmakta ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın bu vergilerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Sonuçta, yüksek petrol fiyatları petrol ithal eden ülkelere petrol ihraç eden ülkelere gelir transferine yol açmakta ve dolayısıyla ülkeler arasındaki gelir dengesizliğini artıran bir etki yaratmaktadır (<http://www.petrolcu.com>).

Diğer taraftan, yüksek petrol fiyatlarının makroekonomik hedefler açısından ve özellikle yüksek petrol fiyatlarına uyum sağlamak amacıyla yürütülen politikaların sonuçları bakımından da önemli etkileri bulunmaktadır. Öncelikle yüksek petrol fiyatları doğrudan dünya girdi ve temel mal fiyatlarını, dolayısıyla maliyetleri artırmaktadır. Sonuçta toptan ve tüketici mal fiyatları enflasyonu yükselmektedir. Enflasyonla mücadele programlarında da iç talebin kısılması hedeflenmekte, bu amaçla uygulanan politikalar sonucunda yatırımlar ve vergi gelirleri azalmaktadır. Yüksek petrol fiyatlarının enflasyonu artıran etkisi özellikle yapısal sorunları bulunan ve bütçe açıklarının borçlanma ile kapatıldığı ekonomilerde daha fazla hissedilmektedir. (<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues/ozkaya.htm>).

1.3. AZERBAIJAN PETROL SEKTÖRÜNÜN 3 AŞAMALI GELİŞME SÜRECİ

1.3.1. 1920 Öncesi

Azerbaycan, dünyada petrol endüstrisini ilk kuran ülkeler arasında yer almaktadır. İlk kuyular elle kazılmıştır. Tarihi verilere göre, 1594' te Nuroğlu isimli birisi 35 metre derinliğine varan ilk petrol kuyusunu kazmıştır (Toğrul, 1995, s. 37-38). İlk modern petrol kuyusu ise 1848' de Bakü'nün Bibiheybet bölgesinde mekanik usullerle açılmıştır (Yasin, 1997, s. 69). Bu olay ABD'nin Pennsylvania eyaletinde kazılmış kuyudan 11 yıl önce gerçekleşmiştir (Toğrul, 1995, s. 38).

1872' de petrol endüstrisinin gelişimine ve endüstriye yatırımların akımına engel olan iltizam sistemi iptal edilmiştir. Kısa sürede petrol üretimi yapan şirketler kurulmuştur. 1873' te Bakü' de toplam 12 şirket faaliyet gösterirken yüzyılın sonlarında onların sayısı 140' a ulaşmıştır (Bünyadov, 1994, p. 605).

1873 'te ilk rafinerilerini kurarak Bakü'de petrol endüstrisine adım atan İsveçli Nobel Kardeşler, 1878'de Hazar Denizi'nde dünyanın ilk petrol tankerini (Zoroaster) hizmete sunmuşlardır. Daha sonra, petrol taşıma amacı ile inşasına başlanıp finansman sıkıntısından yarım kalan Bakü-Batum demiryolu için finansman sağlayan Musevi asıllı Fransız Rotschild'lerle beraber Fransız sermayesi sektöre girmiştir (Bünyadov, 1994, s.605).

Petrol sanayisindeki sermaye akımı petrolün çıkarılması, üretim teknolojinin geliştirilmesi ve petrol ürünlerinin taşıma vasıtalarının mükemmelleştirilmesine sebep olmuştur. Petrol sanayisinde buharın kullanılmaya başlanması, petrol sanayisinin manifaktör gelişim aşamasından fabrika üretimi seviyesine geçmesi anlamına gelmektedir. 1890 yılında Bakü, Rusya petrolünün %97.7' ni ürettiyordu. Aynı yılda Bakü' de 426 milyon, Amerika' da ise 400 milyon pud petrol üretiliyordu. 1901 yılında Bakü, dünya petrolünün tahminen yarısını üretmiştir (Doğan, 1993, s. 17).

Tablo 1.4., 1832-1920 Bakü Bölgesi Petrol Üretimi (Guliyev, 1997, s. 25)

Yıl	Üretim (milyonton)	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1832	2.40	1868	1.177	1899	8.400
1833	2.88	1869	2.693	1900	9.616
1834	3.68	1870	2.727	1901	10.740
1835	3.80	1871	2.200	1902	8.137
1836	3.65	1872	2.457	1903	7.034
1837	3.68	1873	6.322	1904	6.951
1838	3.74	1874	7.780	1905	4.538
1839	3.75	1875	9.294	1906	5.134
1840	3.53	1876	1.76	1907	5.521
1841	3.39	1877	2.40	1908	5.612
1842	3.55	1878	3.20	1909	6.162
1843	3.40	1879	3.84	1910	6.055
1844	3.41	1880	3.44	1911	5.633
1845	3.40	1885	1.857	1912	5.768
1846	3.45	1889	2.982	1913	7.357
1847	3.46	1890	3.334	1914	5.539
1848	4.31	1891	3.912	1915	5.712
1849	3.31	1892	4.576	1916	7.475
1850	4.16	1893	5.184	1917	6.679
1863	5.44	1894	4.752	1918	2.670
1864	8.60	1895	6.032	1919	3.649
1865	8.86	1896	6.176	1920	2.851
1866	11.06	1897	6.752		
1867	15.98	1898	7.776		

1910 yılında petrol madenlerinin yaklaşık %60' ına üç şirket sahipti. Bunlar: Royal Dutch Shell, Nobel kardeşlerinin petrol çıkarma şirketleri ve Rusya Petrol Topluluğu'dur.

Çarlık rejiminin 1917' de çöküşünü müteakip, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında petrol sıkıntısı çeken Almanlar, Bolşeviklerle 1918 yılının mart ayında Brest- Litovsk anlaşmasını imzalayarak, Bakü petrolünü pazarlık konusu yapmışlardır. Osmanlı Devleti Almanya ve Avusturya ile müttefik olmasına rağmen Almanlar, alacakları Bakü petrolüne karşılık bölgeye ilerleyen Türk kuvvetlerini durdurma teklifinde bulunmuşlardır. Lenin bu teklifi kabul etmiştir ancak Stalin'in aynı doğrultudaki emri Bolşevik Bakü komitesi tarafından reddedilmiştir. Türk kuvvetleri bölgeye ilerleyerek duruma hakim olmuşlardır (Baykara, 1975, s.20-23).

28 Mayıs 1918’ de, dünyada ilk bağımsız Türk Cumhuriyeti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulmuştur. 27 Nisan 1920’ de Onbirinci kızılordu’nun Bakü’ye girmesiyle Cumhuriyet’in bağımsızlığı sona ererek Sovyet dönemi başlamıştır.

1.3.2. 1920- 1991 Sovyet Dönemi

Sovyet Rusya’ sını için Azerbaycan’ ın işgalini, uluslar arası alanda yasallaştırmak zor olmamıştı ve 1922’ de toplanan iki konferans Azerbaycan’ın kaderini belirlemişti. Cenova ve Lahey konferanslarında konuşulan tek şey petrol olmuştu (Karadağ, 1998, s. 178-216).

1921’ den 1930’ a kadar S.S.C.B.’ de petrol endüstrisinin gelişiminde, yabancı şirketlerin ve onların ileri teknolojilerin ve usullerinin büyük rolü olmuştur. Yeni Ekonomi Politikası(NEP) tarafından belirlenen sınırlar dahilinde British Petroleum, Standart Oil ve American Barnsdall, İtalya-Belçika, Japon, Alman ve diğer firmalar gibi Batılı petrol şirketlerine, Sovyet petrolünün çıkarılması ve ihracatı için imtiyaz hakkı verilmiştir. Böylece yabancı yatırımlar ve teknolojiler petrol sektörünün gelişme sürecini devam ettirmişlerdir (Hasanov, 1997, p. 25)

Sovyet döneminde çıkarılan ham petrolün işlenmesi için, Birliğin farklı bölgelerinde kurulan rafineri ve limanlara uzanan bir boru hattı sistemi oluşturulmuştur. Üretilen petrol, birlik bünyesindeki rafinerilerde işlenip, kısmen içeride tüketiliyor, bir kısmı da ihraç ediliyordu. Petrol üretimi, merkezi planlama ile yürütüldüğünden boru hattı taşıma kapasiteleri de bu planlarla sınırlıydı.

1940’ da Azerbaycan’ ın petrol üretimi Sovyet Birliğinin toplam üretiminin %71,5’ ini oluşturmuştur. 1941’ de petrol, rekor rakam olan 23.481.000 tona ulaşmıştır (Aliev, 1997, s. 18).

Tablo 1.5., 1921-1992 Bakü Bölgesi Petrol Üretimi (Guliyev, 1997, s. 26)

Yıl	Üretim milyon ton	Yıl	Üretim milyon ton	Yıl	Üretim milyon ton
1921	2.485	1937	21.380	1954	14.352
1922	2.945	1938	22.100	1955	15.284
1923	3.485	1939	21.547	1956	15.560
1924	4.126	1940	22.175	1957	16.000
1925	4.662	1941	23.481	1958	16.500
1926	5.514	1942	15.709	1965	21.5
1927	6.809	1943	12.691	1975	9.8
1928	7.574	1944	11.839	1985	13
1929	8.683	1945	11.493	1987	13.8
1930	10.205	1946	11.933	1988	13.7
1931	13.152	1948	13.890	1989	13.2
1932	12.181	1949	14.352	1990	12.5
1933	15.315	1950	14.776	1991	11.7
1934	19.183	1951	15.214	1992	11.2
1935	19.080	1952	15.655		
1936	20.600	1953	15.705		

Bakü Bölgesi, petrol rezervleri sebebiyle II Dünya Savaşı' nın da odak noktalarından biri olmuştur. Hitler' in hedefleri arasında Kafkasya'daki üç petrol merkezi: Maykop, Grozni ve Bakü yer almıştır.

Sovyet döneminde Azerbaycan, öteki eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi 70 yıl süreyle Merkezi idarenin yaptığı planlar gereğince yönetildiği ve yönlendirildiği için, yer altı ve yerüstü kaynaklarını, kendi gereksinim ve kalkınması doğrultusunda kullanamamış ve dolayısıyla tam bağımlı hale gelmiştir (Karabağlı, Ağaoğlu, 1993, s. 223). Sonrasında Azerbaycan petrol üretiminde bir düşüş yaşandıktan sonra, 1950'lerde offshore sahalara geçilmiştir. Yine Sovyet döneminde merkezden yapılan yatırımların %85' inden çoğu Batı Sibirya, Ural ve Volga boyu petrolerine ayrılmıştı. Bunun sonucunda ise, 1989' da petrol üretiminde 2.5 milyon tondan fazla azalma olmuştur. Fakat yinede 1989 verilerine baktığımızda petrolün %77'si Hazar denizinden sağlandığını görmekteyiz. Sonuç olarak 1985' ten 1995' e kadar olan dönemde, petrol çıkarma düzeyi 13.143 milyon tondan 7.54 milyon tona düşmüştür (BMT'nin inkişaf programı, 1998, s. 38).

1.3.3. Bağımsızlık Sonrası Dönem

1991 yılından sonra Azerbaycan bağımsızlığını kazanmakla beraber bağımsız bir ekonomik politika yürütme imkanı elde etmiştir. Ne yazık ki Sovyet dönemi başarıları Azerbaycan'a bir şey kazandırmamıştı ve her şeyi yeniden başlama gereği bağımsızlığını ilan ettikten sonra kendisini hissettirmişti. Bu dönemde ilk olarak dünya'nın eski petrol bölgelerinden biri olarak tanınan Bakü' ye batılı petrol şirketlerinin akımı başlamıştır. Petrol şirketlerin Azerbaycan' a ilgisi 1989'dan Ramko şirketinin başkanı S. Rimp'in gelişiyle başlamaktadır (Mülkiyet Gazetesi, 1998, s. 2). Bu da Ebülfez Elçibey döneminde birtakım anlaşmaların imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat anlaşma gereğince, 1993 yılının Haziran ayında Londra' da yürütülmesi gereken görüşmeler, ülkede askeri- siyasi bunalımın ortaya çıkması ve E. Elçibey devrilmesi nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Zaten 1991-1993 arasında ülkede cumhurbaşkanlığı koltuğunun 4 defa el değiştirmesi, herhangi bir stratejik yatırım projelerinin gerçekleştirilmesini olanaksız kılıyordu. Yeni gelen iktidar görüşmeleri yeniden başlatabilmiştir.

Yabancı şirketlerin Bakü petrolünden pay almak ve mücadelede geri kalmamak için ardı ardına bölgeye gelişinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Robert Ebel'e göre yabancı şirketlerin bölgeye gelişi esasen dört nedene dayanmaktadır (Ebel, 1996, p. 51):

- Geçmişte izin verilmeyenin şimdi elde edilmesi kadar hiçbir şey çekici olamaz,
- Hazar'ın üretim potansiyeli çok büyüktür,
- Bu potansiyelin dış katılım olmadan belli bir zaman içinde farkına varılmaz,
- Ve yabancı yatırımcılar petrolü, yerel gereksinimleri karşılamak için üretmeyecektir. Yerli talep çok azdır ve aynı kalacağı tahmin olunmaktadır.

Yapılan son tahminlere göre Hazar bölgesinde 4 trilyon dolar değerinde, 200 milyar varil petrol olduğu tespit edilmiştir. Uzmanların görüşüne göre, bazı İran

körfezi ülkeleriyle rekabet edecek bir rezervdir. Hazar denizi bölgesinde, Azerbaycan en zengin hidrokarbon rezervlerine sahiptir. Denizin yalnız 1/8'ine sahip olan Azerbaycan, tahmin olunan petrolün %30' na ve doğal gazın rezervlerinin %21' ine sahiptir. Yabancı yatırımların Azerbaycan'a gelmesinin bir başka nedeni ise onun Hazar denizi kıyılarının gelişimine ve Hazar' da ilk bilimsel araştırmalara başlayan ülke olmasıdır (Trend Magazine, 1996, p. 31-32).

20 Eylül 1994 Azerbaycan için yeni bir petrol döneminin başlangıcı olmuştur. Bu başlangıç, " asrın anlaşması" ile olmuştur. Buda Tezimiz " Petrol Anlaşmaları ve Gerçekleşen Yatırımlar " bölümünde incelen " asrın anlaşması" ile olmuştur.

1.4. AZERBAJYCAN EKONOMİSİ VE PETROLÜN EKONOMİDEKİ YERİ

Petrol sektörünün, Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde tarih boyunca büyük bir önemi vardır. Azerbaycan'ın ilk olarak ekonomik gelişimi petrol ihracı sayesinde olmuş, fakat sonradan petrol ve doğal gaz üretiminde yardımcı olan sanayiler geliştirilerek devam etmiştir.

Ülkenin ödemeler bilançosuna bakıldığında, ülke ekonomisinde petrol gelirleri payının yüksek olduğu daha belirgin bir biçimde gözlemlenmektedir. Bu pay, 1995' de GSMH' nin %3.8 olmuşsa da 2000'lerde %16' a kadar yükselmiştir (AMB, Yıllık Rapor, 2002, s. 4)

Ülkede yapılan yatırımlara bakıldığında da petrolün, Azerbaycan ekonomisindeki yeri ve önemini görmek mümkündür. 1995 yılında yatırımların toplamı 544 milyon dolar, petrol sektörüne ise 140 milyon dolar olmuştur. 2000 yılında ise bu rakamlar 2.868 milyon dolar ve 1.584 milyon dolara ulaşmıştır. Böylece 1995 yılında toplam yatırımların yaklaşık %25' ini oluşturan petrol yatırımları, 2000' de yabancı yatırımların %65' ini ve toplam yatırımların %55' ini oluşturmuştur. (AMB, Yıllık Rapor, 2002, s. 4)

1.4.1. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış

Azerbaycan ekonomisine bakıldığında, aşağıdaki gibi bir tablo çizmek mümkündür
(http://www.nba.az/ssi_az/publications/2002il.pdf)

Tablo 1.6., 1997- 2002 Ekonomik Göstergeler

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
GSYİH (Milyar US\$)	3.85	4.12	3.99	4.9	5.7	6.1
Reel GSMH Artış Oranı (%)	5.8	10.0	7.4	11.4	9.9	10.6
GSMH'NİN Sektörel Dağılımı (%)						
Tarım	20	20.1	21.6	18	15.7	14.2
Sanayi	24.8	22	23.4	25.4	35.5	34.9
Hizmetler	55.2	57.9	55	56.6	48.8	50.9
NÜFUS (Milyon)	7.62	7.95	8.01	8.081	8.141	8.200
Nüfus Artış Hızı (%)	0.7	0.9	0.8	0.8	0.7	0.7
Kişi Başına Milli Gelir (\$)	506	537	508.3	618,6	715.4	756.3
Tüketici Fiyatları Artış Oranı (%)	3.7	-0.8	-8.5	1.8	1.5	2.8
Resmi İşsizlik Oranı (%)	1.3	1.4	1.2	1.2	1.3	1.3
Dış Borçlar (Milyar \$)	550	652,5	963	1.079,1	1.270,5	1.360,0
Uzun Vadeli	550	652,5	963	1.079,1	1.270,5	1.360,0
Kısa Vadeli	---	---	---	----	----	----
Dış Borçlar Servis Oranı	0.129	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Doğrudan Net Yatırımlar (Milyar \$)	1.55,3	1.430,1	937	1.052	1.213,2	2.105,4
Dış Ticaret Göstergeleri						
İhracat (Milyon \$)	781	606.2	928.6	1.744,9	2.314,3	2.167,5
İthalat (Milyon \$)	794	1.077.2	1.033,4	1.172,1	1.430,9	1.665,4
Dış Ticaret Dengesi (Milyon\$)	-13	-471.0	104.8	572.8	883.4	502.1
Cari İşlemler Dengesi (Milyon\$)	915.8	-1.364,5	-599,7	67.3	-51,7	-768,4
Türkiye İle Dış Ticaret						
İhracat (Milyon \$)	41.2	135.8	69	104.9	67.4	83.4
İthalat (Milyon \$)	179.7	220.1	142.4	128.4	148.2	156.2
Seçilmiş Oranlar (%)						
İhracat/İthalat	98	56.2	89.9	148.9	161.7	76.8
İhracat/GSYİH	20	14.7	23.2	35.6	40.3	35.5
İthalat/GSYİH	20	26.2	25.8	23.9	24.6	27.3
Dış Ticaret Dengesi/GSYİH	-0.3	-11.4	-2.6	11.7	15.5	8.2
Dış Ticaret Hacmi/GSYİH	41	40.9	49.05	59,5	64.9	62.8
Eğitim Harcamaları/GSYİH	3.6	3.5	4.8	4.1	3.5	3.2
Sağlık Harcamaları/GSYİH	1.2	0.9	1.1	1.0	0.8	0.8

Azerbaycan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında İtalya, İsrail, Gürcistan, İspanya, İrlanda, Rusya Federasyonu, Türkiye, Fransa, Yunanistan, İngiltere yer almaktadır. En çok ithalat yapılan ülkeler ise : ABD, Rusya Federasyonu, Türkiye, Türkmenistan, Kazakistan, Almanya, Japonya, İran, İngiltere, Çin' dir.

İhracatı, ham petrol ve petrol ürünleri (toplam ihracatının %91.3' ü) meyveler ve sert kabuklu meyveler, alkollü ve alkolsüz içkiler, tütün ve tütün ürünleri, organik kimyasal ürünler, kıymetli metaller, polietilen, pamuk, dokuma giysiler, demir ve çelik, bunlardan hazırlanan ürünler, bakır ve ondan hazırlanan ürünler, alüminyum ve ondan hazırlanan ürünler, makineler ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar, hava, kara ve deniz nakil araçları ve bunların yedek parçaları, optik alet ve cihazlar oluşturmaktadır.

En fazla ithal edilen ürünler arasında ise : Makine ve parçaları, elektroteknik teçhizatlar (%24.7), mineral mahsuller (%17.3), gıda ve gıda ürünleri (%16.4) kara, hava ve deniz nakliye araçları (%13.9), az kıymetli metaller ve ondan hazırlanan ürünler (%9.2), kimyasal ürünler (4.8), tıbbi cihazlar ve diğer muhtelif cihazlar (%2.5), yer almaktadır. İthal kalemlerini biraz daha açarsak; et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, yumurta ve diğer hayvansal ürünler, sebze ve meyveler, çay, hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar, tütün ve tütün ürünleri, tuz, kükürt, alçı ve çimento, mineral yakıtlar, petrol ve petrol ürünleri, eczacılık ürünleri, temizlik malzemeleri, polietilen, kauçuk ve kauçuktan ürünler, ağaç ve ahşap eşya, kağıt ve karton mamulleri, dokunmuş ve dokunmaya mahsus eşya, seramik eşya, demir, çelik ve bunlardan hazırlanan ürünler, adi metallere aletler, makine ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar, lokomotif ve diğer demiryolu nakil vasıtaları, motorlu kara taşıtları, hava nakil vasıtaları ve yedekleri, mobilya, inşaat malzemeleri olduğu görülmektedir.

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, benzeri görülmemiş siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte ekonomik, siyasi ve hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin

kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmüştür. Bütün bunlardan dolayı sonuçta ekonomi üzerinde olan kontrol nerdeyse kaybedilmiştir.

Daha sonra alınan bazı önlemler neticesinde, 1996 yılında GSMH' nin reel seviyesi artış göstermeye başlamıştır. 1996- 2002 yılları arasında GSMH'deki artış %56.4 (yıllık ortalama %8.1) olmuştur. Azerbaycan'da 1997 yılından önce, yabancı sermaye için uygulanan vergi muafiyetinden vaz geçilmesi, petrol sektörü dışında kalan alanlarda üretime yönelik yatırım yapılmasını son derecede olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluk, geçerliliğini halen devam ettirmektedir (Sancak, 1999, s. 44).

Azerbaycan ekonomisi 1996 yılından itibaren başladığı büyümeyi günümüzde sürdürmektedir. GSYİH, bu dönemde %10.6 artarak 29.6 trilyon Manat'a (6.1 milyar \$' a) yükselmiştir. GSYİH' da sanayinin payı %34.9, tarımın %14.2, diğer sahaların payı ise %50.9 olmuştur. Kişi başına düşen milli hasıla 40.9 \$ artarak, 756.3 \$' a ulaşmış, GSYİH'da özel sektörün payı %73' e (bu oran sanayide %53.7, tarımda ise %99.1 dir) yükselmiştir. Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti %21.3 artarak 64.4 \$' a yükselmiş, yıllık enflasyon oranı ise %2.8 olmuştur (http://www.nba.az/ssi_az/publications/2002il.pdf).

Enflasyon, 2002 yılında özellikle gıda ürünlerinde kendini göstermiştir. Gıda ürünlerinin fiyatları % 3.7 artmış, gıda ürünleri dışında ise artış % 2.3 olmuştur. Bunun nedeni ise Azerbaycan Manatı' nın, ABD Dolarına göre nispeten değerinin düşmesi ve tüketim mallarında tercihlerin ithal mallarına yönelik olmasıdır. 2002 yılında, Devlet bütçesinin gelirleri 4.551.2 trilyon Manat (936.3 milyon \$), giderleri ise 4.658.6 trilyon Manat (958.4 milyon \$) olmuştur. 2002 yılı itibarıyla ülke ekonomisine 2.592.9 trilyon manat (533.4 milyon \$) kredi koyulmuştur. Kısa müddetli kredilerin miktarı %71.8, uzun müddetli kredilerin miktarı ise %28.2' dir. Bunlardan ödenilme vakti geçen kredilerin miktarı %21.1' dir. Kredilerin; % 47.8' i devletin, % 39.1' i özel sektörün, %13.1 'i banka dışı kredi teşkilatlarının payına düşmektedir (<http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/azerbaycan.htm>).

Azerbaycan' da 2002 yılında, ülkenin ekonomik ve sosyal sahalarının kalkınması için 10.3 trilyon Manat (2.1 milyar \$) yatırım yapılmıştır. Bunun %75.5'i yabancı sermayenin payına düşmektedir. 2002 yılı sonu itibariyle, dış borçların toplamı 1.360 milyar \$ düzeyindedir. Bu da GSMH'nin %22.2' ne tekabül etmektedir. 2002 yılında, halkın bankalardaki tasarruflarının miktarı 153.1 milyon \$ olmuş ve 2001 yılına göre 36.4 milyon \$ artmıştır. Tasarrufların 13.5 milyon \$' ı Manatla, 139.6 milyon \$' ı ise yabancı para olarak yatırılmıştır (http://www.nba.az/ssi_az/publications/2002il.pdf).

Azerbaycan iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma uygun bir ülkedir. Bir sezonda 2- 3 ürün almak mümkündür. Damızlık tohum, fidan, fide, gübre, ilaç, makina ve kredi gibi temel girdilerde ayrıca pazara ulaşmada yaşanan sıkıntılarının aşılması halinde, tarım kesiminde patlama yapabilecek durumdadır. Azerbaycan nüfusunun %49' u köylerde yaşamaktadır. 86.600 km² araziye sahip olan Azerbaycan' da ekilebilir alanlar %18' dir. 2002 yılında, tarımsal üretim bir önceki yıla göre %6.4 artarak 6.355.7 milyar Manat' a (1.3 milyar \$' a) yükselmiştir. GSMH' nin %14.2' si tarım sektörünün payına düşmektedir. Faal işgücünün % 30-35' i bu alanda çalışmaktadır. Tarımda, Sovyetler birliği döneminden kalma kollektif mülkiyete dayalı kolhoz ve sovhoz işletmeleri tarafından üretim yapılırken, devam etmekte olan ıslahat ve özelleştirme programı çerçevesinde özel mülkiyete dayalı üretim yapısına da geçilmektedir. (A.H.D.R., 2002, s. 23)

Uygun iklim koşulları, Azerbaycan' da çok zengin ürün çeşidinin yetiştirilmesine imkan sağlamasına rağmen makina-ekipman yetersizliği, kaliteli tohum ve gübre kullanılmaması ve bankacılık mevzuatındaki yasal eksiklikler sonucu tarımsal kredilerin açılmaması nedeniyle, ülkenin potansiyelinden yeterince istifade edilememektedir.

Bugün tarım alanında faaliyet gösteren işletmeler, yeni yatırım yapma ve teknoloji kullanma imkanına sahip değildirler. Yukarıda belirten nedenlere ek olarak elektrik enerjisi, suyun yeterince bu alanda kullanılmaması, nakliyat, ambalaj sanayinin zayıflığı tarım sektörünün gelişmesine engel teşkil etmektedir. Yapılan ıslahatlar ve özelleştirme neticesinde; et, süt, ekmek, pamuk, meyve, sebze, şarap, tütün, çay üretimi yapan ve teknik, kimyevi, satış vs. hizmeti gösteren devlet

müesseselerinin tamamı özelleştirilmiş veya anonim şirket statüsüne kavuşturulmuştur. Planlı üretim terkedilmiş, fiyatlar serbestleştirilmiş, ithalat ve ihracat libere edilmiş, tarım ürünlerinin üretimi için gerekli malzemelerin ithalatında gümrük vergisi kaldırılmıştır. Tarım ürünleri üreticileri, bütün vergilerden (toprak vergisi hariç) ve önceki vergi borçlarından beş yıl müddetince serbest tutulmuşlardır.

Azerbaycan tarım bakanlığı verilerine göre; ülke topraklarının 1.2 milyon hektarı değişik derecelerde tuzlaşmıştır. 1.3 milyon hektarı ise muhtelif derecelerde erozyona maruz kalmaktadır. 50.000 hektardan fazla alanda kirlenme nedeniyle ekim yapılamamaktadır (Azerbaycanın İgtisadi İcmalı, 1999, s. 41).

Azerbaycan zengin petrol kaynaklarına sahip olan bir ülkedir. Bundan dolayı sanayinin temelini petro-kimya sanayisi oluşturmaktadır.

Diğer alanlarda olduğu gibi sanayi üretiminde de, 1995 yılına kadar çok büyük düşüşler yaşanmış ancak, alınan tedbirler sonucunda 1996 yılının ikinci yarısından itibaren olumlu gelişmeler olmuştur.

2002 yılında sanayi sektöründe 19.7 trilyon Manat tutarında mahsul üretilmiştir. 2001 yılı üretimi ile kıyaslandığında %3.6 daha fazla üretim sağlanmıştır. Üretimin %48.5' i maden çıkarma ve işlenmesinin, %42' si imalat sanayinin, %9.5' i ise elektrik enerjisi, gaz ve su teçizatına aittir. 2002 yılında GSMH' nin %34.9' u sanayi sektörünün payına düşmektedir. Sanayide üretimin %53.7' si devlet sektörünün payına düşmektedir. (1999 yılında özel sektörün payı %32.9, 2000 yılında %43.6, 2001' de ise %51.7' dir.) (A.R.D.S.K., 2003, s. 16).

2002 yılı sanayi üretimi 2001 yılı ile kıyaslandığında, ham petrol üretiminde %2.8, petrol işlenmesinde %1, kimya ve petrokimya sanayi müesseselerinde %30, metalurjide %96.6, inşaat malzemelerinde %42, cam ve çini-saksı sanayisinde %65.5, orman, ağaç imali ve selüloz-kağıt sanayisinde %2.7 artmış, elektrik enerjisinde ise %1.5 azalmıştır. Genel olarak sanayideki büyümeye karşılık metalurji, kimya, makina imalat ve hafif sanayi alanlarında üretim artışları istenilen düzeyden uzaktır (Azerbaycan'ın İgtisadi İcmalı, 2003, s. 26).

Dünyada enerji bakımından en zengin ülkeler arasında yer alan Azerbaycan, enerji sıkıntısı çekmekte, üretimde yeterince artış sağlanamadığından bu ihtiyacı karşılamakta zorlanmaktadır. Elektrik üretimi ihtiyacını karşılayamamasının en önemli nedenleri, üretim tesislerinin eskimesi ve bakım onarımının yapılamamasıdır. Başkent Bakü' nün dışında, Azerbaycan genelinde elektrik enerjisi sıkıntısı çekilmekte, bu durum, diğer bölgelerde yatırım yapılmasını son derece olumsuz etkilemektedir.

Batı' ya yönelmiş Azerbaycan' ın sorunlarından en önemlileri, açık denizlere çıkışının olmaması ve karayolu bağlantılarındaki zorluklar oluşturmaktadır. Azerbaycan, özellikle Türkiye ile direkt karayolu bağlantısının olmamasının sıkıntılarını çekmektedir. Azerbaycan' ın karayollarının toplam uzunluğu 24.900 km, demiryollarının toplam uzunluğu ise 2.120 km 'dir. Bunun 1.278 km' de elektrifikasyon yapılmıştır. Azerbaycan ve Hazar' a kıyı devletler arasında doğrudan ve düzenli deniz seferleri yapılmaktadır. Ülkenin en büyük limanı, Bakü Limanı' dır

Azerbaycan' da yerli ve yabancı turistlerin dinlenebileceği, tatil yapabileceği, doğadan, denizden ve güneşten istifade edebileceği modern tesisler yok denecek kadar azdır. 2002 yılında ülkeye turizm amacıyla 2.294 kişi gelmiş, ülkeden turizm amacıyla 4.079 kişi gitmiştir. Turizmden elde edilen gelir ise 5 milyon \$ civarındadır (Country Review Azerbaijan, 2002, s. 37).

Azerbaycan' da bankacılık sistemi iki seviyelidir. Bir tarafta Azerbaycan Merkez Bankası (Milli Bank), diğer tarafta da ticari ve kredi bankaları bulunmaktadır. Merkez Bankası, hem kredi bankalarının üstlendiği görevi yürütmekte, hem de özel bankaların ve kredi kuruluşlarının denetimini yapmaktadır. Merkez Bankasının dışında iki devlet bankası vardır. Bunlar: Azerbaycan Beynelhalk Bankası ve Birleşmiş Universal Bankası. Bunların dışında ülkede 44 özel banka mevcuttur (Azerbaycanın İgtisadi İcmalı, 2001, s. 71).

Azerbaycan' da 34 sigorta şirketi faaliyet göstermektedir. Bunların 26' sı milli, 8' i ise müşterek sigorta şirketleridir. Sigorta şirketlerinin büyük kısmı, orta ve küçük ölçekli şirketlerdir. Bunlar: Günay Anadolu Sigorta, Başak- İnam Sigorta ve Ci-Sigorta' dır. (http://www.nba.az/ssi_az/publications/2002il.pdf)

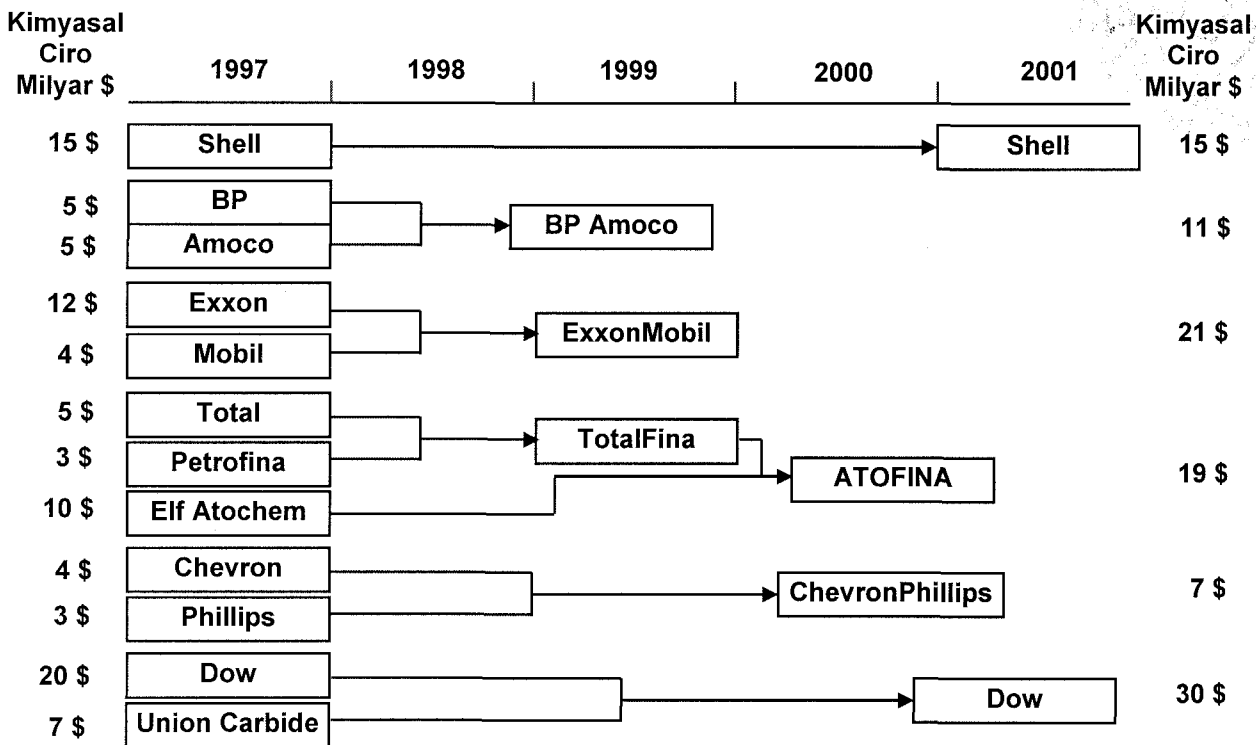
Yerli ve yabancı şahıslar yurt dışından getirdikleri ya da kendi adlarına gelen yabancı paradan daha fazla yurtdışına para çıkaramazlar. Yabancı Sermaye ile kurulmuş firmalar elde ettikleri karlarını, ülkede çalışan yabancı işçiler ücretlerini, ancak vergisini ödediklerini belgelemek şartıyla yurtdışına transfer edebilirler.

Bankacılık sektörü dışında genelde eski düzen devam etmekle birlikte, bankacılık sektöründe uluslararası kabul görmüş muhasebe standartları uygulanmaktadır. Yabancı para olarak konulmuş sermaye, kurdaki değişmelere bağlı olarak, manat karşısındaki devalüasyondan kaynaklanan sermaye artış kur farkı da gelir olarak değerlendirilmekte ve vergilendirilmektedir. Böyle durumlar özellikle yabancı sermayeli bankaların mali yapılarını çok olumsuz etkilemektedir.

1.4.2. Petrol ve Petro-Kimya Sanayisi ve Bu Sanayinin Yaratığı Değişiklikler

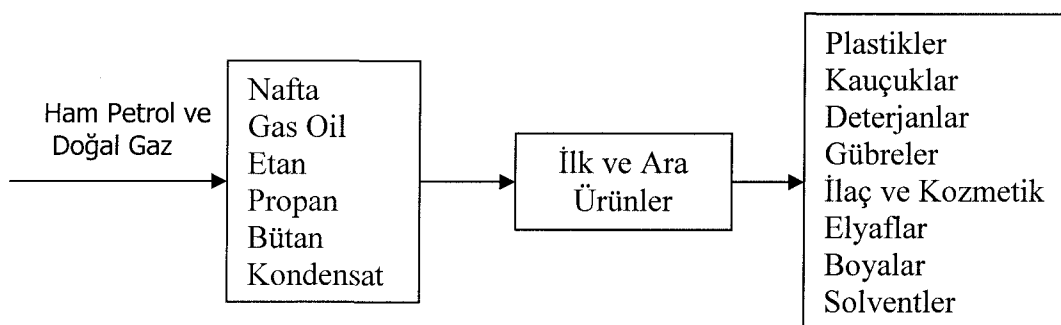
Bu gün dünya GSMH' nin %5'ni kimyasal ürünler oluşturmaktadır (<http://www.isbank.com.tr/ekorapor/ekorapor1.html>). Bunun yaklaşık yarısını da petrol-kimya ürünleri oluşturmaktadır. Geniş kapsamlı bir organik ara maddeler sanayisi olarak görülen petrokimya sektörü, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış ve birçok doğal hammadde yerine ikame edilebilen geniş ürün yelpazesinin kullanım, dayanım ve maliyet üstünlükleri sayesinde çok hızlı bir gelişme göstererek kısa bir sürede ekonominin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Dünya ekonomisine baktığımızda, hiçbir sektör petro-kimya sektörü kadar geniş bir etki alanına, bu kadar kısa bir sürede sahip olmamıştır.

Hammadde ve enerji fiyatlarına karşı çok duyarlı olan petrokimya sanayinde, dünyadaki genel ekonomik gelişmeler paralelinde, arz- talep dengelerine bağlı olarak karlılık ve fiyatlar açısından dönemsel değişimler yaşanmaktadır. Dünya petrokimya sektöründe, şirketlerin rekabet güçlerini artırma ve karlılıklarını yükseltme amacına yönelik büyük yapısal değişimler yaşanmaktadır. Firmaların güçlerini artırmak için gerçekleştirdiği birleşmeler, gittikçe önemi artan bir büyüme stratejisi haline gelmektedir.

Şekil 1.2., Dünya Petro-kimya Sanayinde Yapısal Değişiklikler (Petkim araştırma merkezi verileri)

Azerbaycan' da petrol ve petro- kimya sanayisi, 12 alt sanayi gurubundan oluşmaktadır. Bu sanayi dalı, hammaddesi yurt içinden sağlanan ve üretim, proses, teknoloji, teknik bilgi, ve uzman iş gücü gibi yönleriyle, Azerbaycan'ın dışa bağımlılığını en aza indiren güçlü ulusal bir kesimi oluşturmaktadır.

Şekil 1.3., Petro- kimya Üretim Zinciri (Pektim Araştırma Merkezi Verileri)

Petro- kimya sanayisinin ekonomik açıdan güçlü yönleri şöyle sıralanabilir (Business Karta, 2003, s. 540):

1. Gerekli sektörel girdilerin ülkede bol miktarda olması
2. Teknik personel iş gücünün yeterli olması
3. Sektörde yeterli kadar işletmenin varlığı
4. Ülkenin toplam dış ticaretinde ana sektör olması
5. Son yıllarda sektörde görülen üretim ve verimlilik artışları
6. Bu alanda araştırma, bilgi işleme ve üniversite varlığı
7. Ekonomik kalkınma motor sanayi olması
8. Ülkenin dış piyasalarda rekabet etme hakkı kazanabilmesi
9. Dünya piyasalarında sektörün ürünlerine olan fazla talep, bu sektörde gelişme fırsatı vermektedir.

Petro- kimya sanayisinin ekonomik açıdan zayıf yönleri şöyle sıralanabilir:

1. Eski teknoloji donanımı ve modern teknoloji yetersizliği
2. Modern AR-GE' lerin ve iyi bir bilgi işlemin yokluğu
3. Finansman ve sermaye yetersizliği dolayısıyla yeni yatırımların yapılmaması
4. Pazarlama karmaşı ve tekniklerin oluşturulmaması ve bu konuda uzmanlaşmanın olmaması
5. Sektörde bol miktarda yabancı sermayenin varlığıyla ileri yıllarda sektörde söz hakkının dış sermaye sahiplerinin eline geçme tehlikesinin bulunması.

2002 yılında, Azerbaycan ihracatının %87.7' ini erken petrol ve petrol ürünleri teşkil etmiştir. Petrol sektörü Azerbaycan ekonomisinde bir lokomotif rolü oynamaktadır. 2001 yılında, petrol sektörünün milli gelirdeki oranı %35.7 olmuştur. Son 6 yılda enflasyonun %2.5' den fazla yükselmesine izin verilmemesi, Azerbaycan' a yabancı sermayenin akmasına katkıda bulunmuştur. Ülkenin yeraltı kaynaklarda büyük rezervlere sahip olması da bu açıdan çok önemlidir. 7 sene içerisinde dış ticaret 2.8 kat artmış, yeniden yapılanmaya 900 milyon dolar ayrılmıştır. Bunu yanında eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Azerbaycan en az kredi alan ülke konumundadır. Son yıllarda sanayide %5.9 ve tarımda %7.3 oranında bir artış oldu (Azerbaycan Gazetesi, 2002, s. 4). Dış ticaretin 2.167.5 milyon \$' ı ihracatın payına, 1.665.4 milyon \$ 'ı ise ithalatın payına düşmüştür. Dış ticaret 2002 yılında, 502.1 milyon \$ fazlalık vermiştir (A.R.D.S.K., 2002, s. 28).

1.4.3. Petrol Sektöründe Azerbaycan'ın Güçlü ve Zayıf Yanları, Tehdit ve Fırsatları

Azerbaycan' da 12 petrol şirket (BP, Chevron, Exxon-Mobile, Shell, SOCAR, İtochu, Penzzoil, TPAO, Ramco, Statoil, Mitsui, Agip) çalışanlarının katılımı ile yapılan SWOT analizinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Güçlü Yanlar:

- Petrol kaynaklarının zenginliği
- Yetişmiş insan gücü
- Genç ve dinamik nüfus
- Enerji sektörü piyasasının liberalleşmesi
- Yabancı yatırım potansiyeli

Zayıf Yanlar:

- Bürokratik engeller ve hukuki altyapı eksikliği
- Kurumlar arasında işbirliği ve eşgüdüm eksikliği
- Enerji planlarının uygulanmasındaki istikrarsızlık
- Ar-Ge çalışmalarıyla ilgili kaynak ve teşviklerin yetersizliği
- Teknolojik alt yapı yetersizliği

Fırsatlar:

- Jeopolitik konum (enerji köprüsü olma imkanı)
- Teknoloji transferinde seçenek çokluğu
- Dev petrol şirketleri ile iş birliği
- Dünyaya petrol ve doğal gaz ihracat imkanı

Tehditler:

- Ekonomik ve siyasi yönlerden dış müdahaleye açık olma
- İç siyasi ve ekonomik istikrarsızlık
- Kafkasya'daki olumsuz gelişmeler
- Gelir dağılımındaki dengesizlik
- Dünya petrol piyasasındaki tekelleşme

1.4.4. Hazar' ın Statüsü

Hazar' ın kime ne kadar ait olduğu ciddi bir tartışma konusudur. Bir başka ifadeyle Hazar' dan çıkacak olan petrolün nasıl paylaşılacağı, sorunun temelini teşkil etmektedir. Yeryüzünün dört tarafı kara ile çevrili en büyük suyunu çevreleyen 5 kıyıdaş devlet Hazar' ın bir göl mü, bir iç deniz mi olduğu konusunda bir türlü uzlaşmamaktadırlar. Bu iki kavram etrafında dönen sorun ise Hazar' ın statüsü olarak tanımlanmaktadır. Hazar' ın göl olduğu iddiasının en güçlü savunucusu Rusya' dır. Bundan kısaca şu anlaşılmaktadır: Hazar kıyıdaş ülkelerin ortak kullanım alanıdır ve kaynaklarının (petrol de dahil) kullanımı dahil her türlü faaliyet tüm kıyıdaş ülkelerin katılımıyla yapılmalıdır. Bu durumda Rusya, Kazakistan' ın sınırları önündeki Tengiz Petrol sahasına ve Azarbaycan' ın önündeki petrol rezervlerine (Şah Deniz) ortak olmak durumundadır. Rusya ile Hazar' ın statüsü konusunda en çok karşı karşıya kalan ülke Azarbaycan' dır. Ona göre: Hazar uluslar arası bir iç denizdir. Dolayısıyla denizler hakkındaki uluslar arası hukuk kuralları uyarınca, uluslar arası sınırların ortadan çekilen çizgilerle belirlenmesi gerekmektedir. Böylece her kıyıdaş devletin "sektör" adı verilen kendi alanları ortaya çıkmaktadır. Kıyıdaş devletler , kendi sektörlerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir. Azarbaycan tezi, Hazar' dan petrol çıkartan Kazakistan tarafından da desteklenmektedir.

Buna karşın diğerk kıyıdaş ülkeler İran ile Türkmenistan , Rus görüşüne daha yatkındırlar.Onlar da Hazar' ın ortak kullanıma ait açık bir göl olduğunu savunmaktadırlar. Bu konuda son bir anlaşma sağlanamamışsa da Mayıs 2003' te Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan üçlü bir anlaşma yaparak, denizin %64' ünü oluşturan kuzeyini: Kazakistan %27, Rusya %19 ve Azarbaycan %18 olarak kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Petrol yataklarının çoğunlukta bulunduğu kuzey bölgesinin bu şekilde bölünmesine İran ve Türkmenistan imza atmamışlardır. (<http://www.iamik.ru/13762.html>)

1.5. PETROL SEKTÖRÜNDE GERÇEKLEŞEN YATIRIMLAR VE ONLARIN ETKİLİ KULLANIM YOLLARI

1.5.1. Yatırım Türleri

Geniş anlamda yatırım, belli bir dönemde üretilen ve ithal edilen malların o dönemde tüketilmeyen ve ihraç edilmeyen kısmıdır. Diğer bir deyişle, toplam yatırım kavramı gelecekte üretim yapmak amacı ile içinde bulunan dönemde üretilmiş dayanıklı mallar ile aynı dönemdeki ara ve nihai tüketimin geleceğe ertelenmesinden oluşmaktadır. Ekonomi açısından yatırım , “ulusal gelirin yeni üretim alanları veya mevcutlarda yenileme yapmak için ayrılan kısmı” olarak tanımlanmaktadır. Ülke açısından yatırım ise, ülkede bir dönem içinde üretilen ve dış alımı yapılan mallardan tüketilmeyerek ve dış satımı yapılmayarak sonraki döneme aktarılan bölümdür. Yatırım, ülkenin üretim gücüne yapılan eklemeler olarak da belirlenmektedir (Güvenli, 1994, s. 3).

İMF 'nin ödemeler dengesi el kitabında “doğrudan yatırımlar, yatırımcıyı kendi ülkesi dışında faaliyet gösteren bir kuruluş işletmesinde etkin bir söz sahibi olmak ve sürekli bir çıkar sağlamak amacıyla yaptığı yatırımlar olarak tanımlanmıştır. Bir firmanın üretimini, kurulu olduğu ülkenin sınırları ötesine yaymak üzere yabancı ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak nitelendirilmektedir (Seyidoğlu 1999, s.664 .).

Günümüzde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisi içindeki payı hızla artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, toplam içindeki payı 1980' de %26 iken, bu oran 2000' e doğru %40' a ulaşmıştır. Uluslararası alanda faaliyet gösteren ve kendi ülkesi dışında en az bir yabancı ülkede üretim yapan ekonomik birimler olarak tanımlanan çok uluslu şirketler veya günümüzdeki biçimiyle ulusötesi şirketlerin gerçekleştirdiği doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkelerde yetersiz sermaye birikimi nedeniyle kullanılmayan kaynakların kullanılmasında önemli bir işleve sahiptir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için bir ülkenin sadece dışa açık olması ve ucuz iş gücüne sahip olması günümüzde artık yeterli olmamakta,

başka faktörler ve politikalar da rol oynamaktadır (Terence.K and Wallerstein, 1996, s.48).

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur. 1995- 2003 yılları arasında yatırımlar %59,1 oranında artış göstermiştir. Sabit yatırımların GSYİH içindeki payı 2003 yılında 2000 yılı payının iki katına çıkarak %40.6 olmuştur. Portföy yatırımlarda ise sermayeye katılma söz konusudur. Bu katılma, çıkarılan pay sermaye piyasasında senetlerden satın alma biçiminde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı, sermaye piyasasının geliştiği ülkelerde portföy yatırımları büyük hacimde olmaktadır. Portföy yatırımları, yabancı yatırım ve rezervler dışındaki bir yıldan uzun vadeli tahvil ve hisse senedi olarak tanımlanmaktadır. Yani bunlar, yabancı ülkelere yönelik finansal yatırımlardır. Başka bir deyişle portföy yatırımları, yapılan yatırım karşılığında finansal bir getiri dışında, hiç bir şey beklemeksizin borç veya sermayeyi temsil eden menkul kıymet satın alınması olarak tanımlamak mümkündür. (Khambata, ,1992.s.4)

1.5.2. Yatırımlarda Yabancı Sermayenin Önemi

Küreselleşmeyle birlikte yabancı sermayenin beraberinde getirdiği teknolojik gelişme ve istihdam artışının, yabancı yatırımları çeken ülkelerin ekonomilerine büyüme ve refah artışı olarak yansıdığı görüşü hakim olmuştur. Bunun sonucunda yatırım çekmeye yönelik ülkeler arası zorlu bir rekabet dönemine girilmiştir. Bu rekabet ortamına Azerbaycan devleti de ayak uydurmak zorundadır.

Özellikle 1990 'ların başından itibaren Doğrudan yabancı yatırımlar, (DYY) gelişmekte olan ülkeler için "kalkınmanın motoru" olarak genel kabul görmüştür. 1999 yılında \$1.075 milyar, 2000' de \$1.270 milyara ulaşan DYY girişleri, 1980'de dünya gayri safi sermaye oluşumunun sadece %2.3' ü iken, bu oran 2000 yılında %16.3' e yükselmiştir. (W.İ.R., 2001, p.2)

DYY, ülke ekonomisine birkaç yönden katkı sağlamaktadır (DEİK, 2000, s. 7):

• “Ciddi bir sermaye akışı sağlamaktadır; öyle ki küresel bazda resmi kalkınma finansmanının toplam uluslar arası finansmandaki payı sürekli azalmış ve 1990 yılında %56 iken, 1996 yılında %10 ’a kadar gerilemiştir, buna karşılık özel finansmanın payı %44’ ten %90’ a çıkmıştır. Özel finansmandaki artışta yabancı sermayenin rolü büyüktür. (W.I.R., 2002. p.14)

• Yabancı yatırımcıların uzun vadeli yaklaşımları, istikrarsız ekonomiler üzerinde istikrar sağlayıcı bir etki yaratmaktadır. Asya krizi sırasında ticari bankalar milyarca dolar krediyi birkaç gün içinde geri çekmiş, doğrudan yatırımlar ise seviyesini korumuş, bazı durumlarda ise iyileşme beklentisi içinde artış dahi kaydetmiştir.

• Lojistik ve pazar talepleriyle uyumlu hareket eden DYY, yeni buluş ve teknolojileri ülkeler arasında yaymaktadır. İstihdam ve büyümeye sağladığı katkının yanı sıra ülkeye teknoloji ve yönetim tecrübesi getirmekte, dış pazarlara açılmayı kolaylaştırmaktadır.

• Ülkelerin yabancı sermaye çekmedeki performansları ile uluslararası piyasalarda rekabet güçleri arasında doğrusal bir ilişki sağlamaktadır.

• Yeniden yapılanma (reengineering) ve özelleştirmede en etkin araçtır.

• Yan sanayilerin oluşmasına destek olmaktadır.

• DYY’ın kar transferleri, günümüzde çok düşük seviyelere inmiştir. Karlar, teknoloji yenileme ve AR- GE ihtiyacı için yeniden yatırıma dönüştürülmekte, istihdam ve büyümeye katkısı süreklilik kazanmaktadır.”

1.5.2.1. Azerbaycan' da Yabancı Yatırım ve Yatırım İstatistikleri

Azerbaycan, ekonomisinde esaslı değişiklikler yaşandığı bir dönemdedir. Teknolojinin dünya standartlarının altında kalması, verimliliği yok etmiştir. Devlet bütçesinin önemli bir kısmının Karabağ savaşı nedeniyle savunmaya ayrılması, bir milyondan fazla vatandaşının mülteci durumunda olması, topraklarının %20'inin işgal altında kalması, özelleştirme dahil gerekli ekonomik reformların gecikmesi, ülkeye yeterli yabancı sermayenin gelmesini engellemiştir. Ancak 1994 yılından itibaren iç istikrarın sağlanması, piyasa ekonomisine yönelik hukuki şartların oluşum çabalarını arttırılması, oluşan istikrarla beraber uluslar arası finansal kurumların Azerbaycan'a kredi vermeye başlaması, petrol anlaşmalarının imzalanarak yürürlüğe girmesi, ülkenin uluslar arası platformda iyi bir imaja sahip olmasını sağlayarak Azerbaycan' ı doğrudan yatırımların yapılabileceği bir ülke konumuna getirmiştir.

Ülkede yabancı yatırımların payı her geçen gün artarak devam etmektedir. Mesela tamamen yabancı ve joint-venture şeklinde olan şirket sayısı 1995' ten 2000' e artarak 293' den 1478' e çıkmıştır. Bunların satış gelirleri de 311.9 milyar manattan, 6198.9 milyar manata yükselmiştir. Bu şirketler 22145 kişiyi istihdam etmektedirler.(IMF, 2002, p. 12) Azerbaycan'daki büyük çaplı yabancı şirketlerin önemli kısmı petrol sanayisinde çalışmaktadır. Yabancı sermayenin sektörel dağılımına bakıldığında bunun %58.9'unun petrol sektöründe olduğu görülmektedir.

Petrol, Azerbaycan'ın en büyük milli servetidir. Bağımsızlık sonrası dönemde yeni bir petrol stratejisi belirlenerek, 1994 te dünyanın önde gelen ülkeleri ile "Azeri", "Güneşli" ve "Çırac" yataklarının işletilmesine yönelik "Asrın Kontratı" imzalanmıştır. Bugüne kadar dünya petrol sektöründe Azerbaycan' ı temsilen Devlet Petrol Şirketi tarafından, 15 ülkeden 33 yabancı firmanın katıldığı 20 anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalara göre, Azerbaycan'ın petrol sektörüne yapılacak yatırımlar yaklaşık 60 milyar dolar civarındadır. Azerbaycan' ın 1995- 2003 yılları arasındaki dış ticareti artarak devam etmektedir. 1997 yılından 2001 yılına Azerbaycan'a giren doğrudan yabancı sermaye sırasıyla şöyledir: 1.067.0 (1997), 1,085.0 (1998), 503.3 (1999), 129.9 (2000), 226.5 (2001) Burada 1998 yılından sonraki azalmanın nedeni, Rusya Krizi ve sonrasında bölgede yaşanan ekonomik daralmalar olmuştur. Ayrıca 2000 yılı ve sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan

daralmalar ve doğrudan yabancı sermayenin bütün gelişmekte olan ülkelerdeki payının %50 oranında azalmış olması da, bu azalışta etkili olmuştur. (Statistical Yearbook of Azerbaijan, 2002, p 274)

Tablo 1.7., Azerbaycan' a 1994- 2002 Yılları Arasındaki Yabancı Sermaye Girişi (Milyon \$) (A .D. S. K, 2002, s. 26)

Sektör/yıl	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Toplam
Sanayi	44	162	467	916	1.148	773	604	851.5	1.540,8	6.506.3
Petrol sanayisi	22	140	417	780	994	553	574	820.5	1.521	5.821.5
İnşaat	25	20	32	104	154	29	31	7.1	8.2	410.3
Ticaret hizmet	45		23	74	100	55	17	26.1	7.7	347.8
Nakliyat iletişim	4	21	6	21	37	38	17	7.5	7.9	159.4
Diğer	32	4	12	40	41	42	286	199.8	224.9	881.7

Azerbaycan Cumhuriyeti, zengin doğal kaynakları ile Güney Kafkasya'nın en stratejik ve kalkınma perspektiflerine sahip ülkedir. Bölgeye yönelik yabancı yatırımların ilk durak noktası olan Azerbaycan' ın, özellikle enerji sektörüne yabancı sermaye yatırımları başarılı şekilde yapılmaktadır. Başta ABD olmak üzere Batılı bütün petrol devletleri, Rus petrol şirketleri ve TPAO Azerbaycan'a yatırım yapan şirketler arasındadır. Enerji sektörü ve Petro- kimya alanında yatırımlar artarak sürerken diğer sahalarda, özellikle de gıda ve tekstil sektöründe yatırım ortamı daha istenilen düzeye çıkarılamamıştır. Bu husus bazı açılardan yatırımcılar için bir dezavantaj olarak görülse de, özellikle de piyasa payı ve piyasaya ilk girme gibi sebepler dahilinde bu durum bir çok açıdan avantaj olarak algılanabilir. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak Azerbaycan' da, yabancı sermayenin olumlu karşılandığı söylenebilir.

1.5.3. Petrol Anlaşmaları ve Gerçekleşen Yatırımlar

Azerbaycan' da 2003 yılı sonuna kadar, Dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması ile 21 petrol anlaşması imzalanmıştır. Bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$' a mal olacaktır. Yapılan anlaşmalar, ülkeye yabancı sermaye girişini hızlandırdığı gibi uluslararası finans kuruluşlarının kredilerini de arttırmıştır. Bugüne kadar petrol sektöründe yaklaşık 5 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirilmiştir. (<http://www.zaman.com.tr/2002/02/01/dis/h6.htm>) Ayrıca yapılacak toplam yatırım tutarı yaklaşık 60.9 milyar ABD doları civarında olacaktır. Toplam rezervin ise 1.6 milyar tonu petrol, 1.3 trilyon m³ ise doğal gaz olacağı tahmin edilmektedir. Her yıl ortalama 50- 60 milyon ton petrol, 14- 15 milyar m³ doğal gaz üretilecektir. Azerbaycan' ın uluslararası petrol şirketleri ile yapmış olduğu petrol anlaşmalarının birincisi 1994 de Bakü' de sonuncusu ise Eylül 2000' de Washington' da A.B.D. kongresinde imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmalar, sondan başlayarak aşağıda sıralanmıştır:

1. Mişovdağ ve Kemalettin Petrol Anlaşması

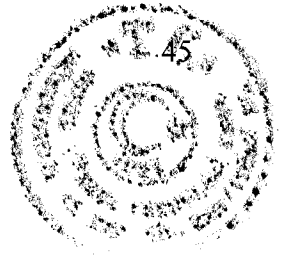
Tablo 1.8., Mişovdağ ve Kemalettin Petrol Anlaşması (Zaman, 2000, s. 6)

Firma Adı	Ülke	Pay
MONORIEF OIL	ABD	%49.7
PETOIL	Türkiye	%35.3
SOCAR	Azerbaycan	%15

İmza tarihi	:	12.09.2000
Onay tarihi	:	25.10.2000
Operatör	:	MONORIEF OIL
Rezerv	:	9.9 milyon ton petrol
Proje yatırım maliyeti	:	149 milyon \$

2. "Hövsan ve Zığ" Yatakları Üzerine Anlaşma

5 Haziran 2000 tarihinde, Lukoil ve ARDAŞ arasında Hövsan ve Zığ yataklarının yeniden inşaatı, keşfi ve işletilmesi konusunda ortaklık üzere prensip anlaşması imzalanmıştır. PSA tipli anlaşmanın ise, 2000 yılı içerisinde daha geç imzalanmasına karar verilmiştir. Söz konusu yataklar, Azerbaycan tarafından 70 yılı aşkın süredir işletilmektedir. Bu yataklarda kalan petrol rezervi 20 milyondur. Her iki yatakta 12 kuyu kazılmıştır. Toplam yatırım hacmi, 250 milyon dolar olarak değerlendirilmiştir. (Zaman Gazetesi, 2000, s. 6)

3. Zefer ve Meşale Petrol Anlaşması

Tablo 1.9., Zefer ve Meşale Petrol Anlaşması (Aras, 2001, s. 77)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
EXXON	ABD	%30
CONOCO	ABD	%20

İmza tarihi : 27.04.1999
Operatör : EXXON
Rezerv : 400 milyon ton petrol
Proje yatırım maliyeti : 2 milyar \$

4. Lerik Deniz, Dalga, Savalan, Güney Petrol Anlaşması

Tablo 1.10., Lerik Deniz,Dalga,Savalan, Güney Petrol Anlaşması (Aras, 2001, s. 77)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
MOBİL	ABD	%30
Boş		%20

Tablo 6.3., Lerik Deniz, Dalga, Savalan, Güney Petrol Anlaşması(Devam)

Anlaşma tarihi : 27.04.1999
Operatör : MOBİL
Proje yatırım maliyeti : 2 milyar \$

5. “Padar ve Harami” Yatakları Üzere Petrol Anlaşması

Tablo 1.11., “Padar ve Harami” Yatakları Üzere Petrol Anlaşması (Baker & McKenzie, 2000, p. 61)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%20
MONCRIEF OIL	ABD	%62
ISR	Azerbaycan	%18

Anlaşma tarihi : 27.04.1999
Operatör : MONCRIEF OIL
Proje yatırım maliyeti : 1 milyar \$

6. Mega Proje- Asrın Anlaşması (Güneşli, Azeri, Çıracık Yatakları)

Tablo 1.12., Mega Proje- Asrın Anlaşması (Güneşli, Azeri, Çıracık Yatakları)
(Capital Journal, 1997, p. 48-49)

Firma Adı	Ülke	Pay
AMOCO	ABD	%17.0100
BP	İNGİLTERE	%17.1267
DELTA NIMIR	S.ARABİSTAN	% 1.6800
EXXON	ABD	% 8.0006
LUKOİL	RUSYA	%10.0000
ITOCHU	JAPONYA	% 3.9205
PENNZOİL	ABD	% 4.8175
RAMCO	İNGİLTERE	% 2.0825
STATOIL	NORVEÇ	% 8.5633
TPAO	TÜRKİYE	% 6.7500
UNOCAL	ABD	%10.0489
SOCAR	AZERBAYCAN	%10.0000

İmza tarihi : 20.09.1994
Onay tarihi : 12.12.1994
Operatör : AIOC-Azerbaijan International
Operating Company
Anlaşma süresi : 30 yıl
Rezerv : 630 milyon ton petrol, 90 m3 gaz
Projenin yatırım maliyeti : 10 milyar \$
Not: 12.11.1997 tarihinde, ilk üretim dünya piyasalarına arz edilmiştir.

7. Karabağ Anlaşması

Tablo 1.13., Karabağ Anlaşması (Avrasya, 1996, s.6)

Firma Adı	Ülke	Pay
LUK Agip	RUSYA-İTALYA	%45.00
PENNZOİL	ABD	%30.00
LUKOİL	RUSYA	%12.50
AGIP	İTALYA	% 5.00
SOCAR	AZERBAYCAN	% 7.50

İmza tarihi : 10.11.1995
Onay tarihi : 23.02.1996
Operatör : CIPCO
Rezerv : 100 milyon ton petrol, 30 milyar m³
doğalgaz
Projenin vardığı aşama : Konsorsiyum feshedildi.

8. Şah Deniz Anlaşması

Tablo 1.14., Şah Deniz Anlaşması (Euroil, 1999, p. 6)

Firma Adı	Ülke	Pay
BP	İNGİLTERE	%25,50
STATOIL	NORVEÇ	%25,50
LUKOIL	RUSYA	%10,00
ELF	FRANSA	%10,00
OIEC	İRAN	%10,00
TPAO	TÜRKİYE	% 9,00
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,00

İmza tarihi	:	04.06.1996
Onay tarihi	:	17.10.1996
Operatör	:	BP & STATOIL
Rezerv	:	252-350 milyon ton petrol, 700-1.000 milyar m3 doğalgaz.
Projenin yatırım maliyeti	:	4 milyar \$

9. Dan Ulduzu - Eşrefi Anlaşması

Tablo 1.15., Dan Ulduzu- Eşrefi Anlaşması (A.I.M. 1998, p. 83)

Firma Adı	Ülke	Pay
AMOCO	ABD	%30
DELTA NİMER	S.ARABİSTAN	%4,5
ITOCHU	JAPONYA	%20
SOCAR	AZERBAYCAN	%20
UNOCAL	ABD	525,5

İmza tarihi	:	25.02.1997
Onay tarihi	:	07.03.1997
Operatör	:	NAOC
Rezerv	:	160 milyon ton petrol, 28 milyar m3 doğalgaz
Projenin yatırım maliyeti	:	1.5- 2 milyar \$

10. Lenkaran Denizi- Talış Denizi Anlaşması

Tablo 1.16., Lenkaran Denizi- Talış Denizi Anlaşması (Azadlıg, 1997, s. 5)

Firma adı	Ülke	Pay
ELF	FRANSA	%40
TOTAL	FRANSA	%10
DEMINEX	ALMANYA	%10
OIEC	İRAN	%10
PETROFINA	BELÇİKA	% 5
SOCAR	AZERBAYCAN	%25

İmza tarihi	:	13.01.1997
Onay tarihi	:	13.06.1997
Operatör	:	Elf Petroleum Azerbaijan B.V.
Rezerv	:	140 milyon ton petrol
Projenin yatırım maliyeti	:	1.5 milyar \$

11. Yalama Anlaşması/ D-222

Tablo 1.17., Yalama Anlaşması/ D-222 (Avrasya Dosyası, 1997, s. 5)

Firma Adı	Ülke	Pay
LUKOIL	RUSYA	%32,4
ARKO	ABD	%27,6
SOCAR	AZERBAYCAN	%40

İmza tarihi	:	04.07.1997
Onay tarihi	:	04.11.1997
Operatör	:	LUKOIL
Rezerv	:	100 milyon ton petrol
Projenin yatırım maliyeti	:	2 milyar \$

12. Nahçıvan Anlaşması

Tablo 1.18., Nahçıvan Anlaşması (A.I.M. 1998, p. 89)

Firma Adı	Ülke	Pay
EXXON	ABD	%50
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza tarihi	:	01.08.1997
Onay tarihi	:	14.11.1997
Operatör	:	EXXON
Rezerv	:	99-100 milyon ton petrol,
Projenin yatırım maliyeti	:	2 milyar \$

13. Abşeron Anlaşması

Tablo 1.19., Abşeron Anlaşması (A.I.M. 1998, p. 89)

Firma Adı	Ülke	Pay
CHEVRON	ABD	%30
TOTAL	FRANSA	%20
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza tarihi	:	01.08.1997
Onay tarihi	:	11.11.1997
Operatör	:	CHEVRON
Rezerv	:	120 milyon ton petrol, 400 milyar m ³ doğalgaz
Projenin yatırım maliyeti	:	3.5 milyar \$

14. Oğuz Anlaşması

Tablo 1.20., Oğuz Anlaşması (A.İ.M. 1998, p. 90)

Firma Adı	Ülke	Pay
MOBIL	ABD	%50
SOCAR	AZERBAYCAN	%50
İmza tarihi	: 01.08.1997	
Onay tarihi	: 07.11.1997	
Operatör	: MOBIL	
Rezerv	: 70 milyon ton petrol, 20 milyar m ³ doğalgaz	
Proje yatırım maliyeti	: 2 milyar \$	

15. Kürdaşı Anlaşması

Tablo 1.21., Kürdaşı Anlaşması (A.İ.M. 1998, p.85)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
AGIP	İtalya	%25
MİTSUI	Japonya	%15
TPAO	Türkiye	%5
PEPSOL	İspanya	%5
İmza tarihi	: 02.06.1998	
Milli meclis onayı	: 07.07.1998	
Operatör	: AGIP	
Rezerv	: 50-100 milyon ton petrol	
Projenin yatırım maliyeti	: 2.5 milyar \$	

16. Güney Gobustan Anlaşması

Tablo 1.22., Güney Gobustan Anlaşması (A.İ.M. 1998, p.87)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%20
Commonwealth & Gas	İngiltere-Kanada	%80
İmza tarihi	: 02.06.1998	
Onay tarihi	: Kasım 1998	
Operatör	: UTP	
Rezerv	: 50 milyon ton petrol	
Proje yatırım maliyeti	: 0.9 milyar \$	

17. Kürsengi ve Karabağlı Bölgesi Anlaşması

Tablo 1.23., Kürsengi ve Karabağlı Bölgesi Anlaşması (Avrasya Dosyası, 1998, s. 2)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
Frontera Resaures	ABD	%30
Delta Oil & Hess	Suudi Arabistan-ABD	%20

Anlaşma tarihi	:	02.06.1998
Onay tarihi	:	1998
Operatör	:	FRONTERA
Rezerv	:	150 milyon ton petrol
Projenin yatırım maliyeti	:	1 milyar \$

18. İnam Anlaşması

Tablo 1.24., İnam Anlaşması (A.İ.M. 1998, p. 85)

Firma Adı	Ülke Adı	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
BP-AMOCO	ABD	%25
LASMO	İngiltere	%12.5
Central Fuel Company	Rusya Federasyonu	%12.5

Anlaşma Tarihi	:	21.07.1998
Onay Tarihi	:	01.12.1998
Operatör	:	AMOCO
Rezerv	:	120- 150 milyon ton petrol
Tahmini Toplam yatırım	:	3 milyar \$

19. Muradhanlı, Seferli, Zerdab Anlaşması

Tablo 1.25., Muradhanlı, Seferli, Zerdab Anlaşması (525'ci gazete, 1998, s.2)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
RAMCO	İngiltere	%50

Anlaşma tarihi	:	21.07.1998
Onay tarihi	:	Kasım 1998
Operatör	:	RAMCO
Rezerv	:	13 milyon ton petrol
Tahmini toplam yatırım	:	1 milyar \$

20. Araz, Alov, Şerg Bölgeleri Anlaşması

Tablo 1.26., Araz, Alov, Şerg Bölgeleri Anlaşması (A.İ.M. 1998, p. 87)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%40
BP-AMOCO	İngiltere	%15
STATOIL	Norveç	%15
TPAO	Türkiye	%10
ALBERTA ENERGY	Kanada	%5
EXXON	ABD	%15

Anlaşma tarihi : 21.07.1998
 Onay tarihi : 18.12.1998
 Operatör : BP/Statoil
 Rezerv : 170 milyon ton petrol, 16 milyar m³ gaz
 Tahmini toplam yatırım : 9 milyar \$

21. Ateşgah, Yanardağ, Muğan Bölgeleri Anlaşması

Tablo 1.27., Ateşgah, Yanardağ, Muğan Bölgeleri Anlaşması (Halk, 1998, s. 2)

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
ITOCHU	Japonya	%7,5
JAPEX	Japonya	%22,5
INPEX	Japonya	%12,5
TAIKOKU	Japonya	%7,5

Anlaşma tarihi : 25.12.1998
 Onay tarihi : 18.12.1998
 Operatör : JAPEX
 Tahmini petrol rezervi : 75-90 milyon ton
 Tahmini yatırım miktarı : 2 milyar \$

Ayrıca, Azerbaycan'ın petrol sektöründe yer alan bazı petrol yataklarının müşterek işletilmesi amacıyla, SOCAR ile yabancı sermayeli şirketler arasında müşterek müesseseler (Joint Venture) kurulmuştur. Bunlar;

- I. AZPETOIL M.M. (%50 Petholding-Türkiye): Kemalettin ve Mişovdağ petrol yataklarının işletilmesi amacıyla 3 Mart 1991 tarihinde kurulmuştur.

II. ANŞAD PETROL M.M. (Atila Doğan-Türkiye, SOCAR): Neftçala, Hilli, Durovdağ ve diğer 14'e yakın yataklarının işletilmesi amacıyla, 25 Şubat 1993' de kurulmuştur.

III. AZ-GERNEFT M.M.: Ramana petrol yatağının işletilmesi amacıyla 8 Kasım 1994'de kurulmuştur.

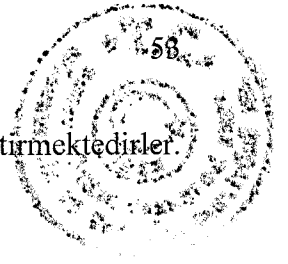
IV. ŞİRVANOIL M.M.: Karadağ petrol yatağının işletilmesi amacıyla 25 Kasım 1995'de kurulmuştur. Halihazırda bu müşterek müesseseler gösterilen sahalarda faaliyet göstermekte ve petrol üretmektedir.

1.5.4. Petrol Boru Hatları ve Gerçekleşen Yatırımlar

Bu gün Dünya petrol pazarlarında hem enerji krizi hem de kapasite sorunu yaşanmaktadır. ABD ve İngiltere'yle beraber diğer büyük güçlerde alternatifler arayışındalar. Bu da petrol boru hatlarının önemini giderek artırmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan petrol, Türkmenistan ise doğal gaz rezervleri ile hemen dikkat çekerek dünya petrol devlerinin bu ülkelere akın etmelerine neden olmuştur. Günümüzde petrol ve doğal gaz üretiminin paylaşımının yanı sıra, üretilen petrol ve doğal gazın hangi yolla ya da yollarla dünya pazarlarına ulaştırılacağı tartışma konusudur. Zira boru hattı konusu hem ekonomik, hem de politik bir konu olmasından dolayı, sorunun çözümünü daha da önemli kılmakta ve güçleştirmektedir.

Hazar bölgesindeki petrol üretiminin artışıyla birlikte, uzun dönem daha kapsamlı bir boru hattı gereği ortaya çıkmaktadır . Boru hattının kendi topraklarından geçmesi ile önemli bir ekonomik gelir yanında, stratejik kontrol gücünü de elinde bulunduracağını düşünen bölge ülkeleri, var güçleriyle çalışmaktadırlar. Bunun yanında, petrol tüketiminde öncü olan dünya devletleri ise petrolün uluslararası pazarlara güvenli ulaşması için, istikrarlı ülke topraklarından geçmesi, "multiple pipeline" gibi birden çok seçeneğin kullanılması ya da doğrudan kendi tüketim

bölgelerine akması gibi teklifler ve stratejiler geliştirmektedirler.
(<http://aliisler.8m.com/bolum3.htm>)

1.5.4.1. Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattına Gerçekleşen Yatırımlar

Bakü- Tiflis- Ceyhan Boru Hattı tartışması doğduğu günden beri Azeri petroleri için güzergah arayışı tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Özellikle son iki yılda siyasi engellerin aşılması ve projenin hukuki çerçevesinin oluşturulması konusunda önemli bir mesafe kat edilmiştir. 27 Ekim 1998 tarihinde ABD eski Başkanı Bill Clinton' nun, Hazar Havzası Enerji Kaynakları Danışmanı Richard Morningstar' ın Ankara ziyareti ile başlayan bu süreç, Nisan 2000 tarihinde ABD' de Gürcistan' ın “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” nı” imzalamasıyla büyük ölçüde sona ermiştir. Ankara’ da yaptığı üst düzey temaslardan sonra Morningstar, Bakü- Ceyhan’ ın güvenliği hususunda ABD yönetiminin politik riski üstleneceğini ve ayrıca bu hat için Amerika Eximbank ve Ticareti Geliştirme Ajansı’nın Deniz Aşırı Yatırım İşbirliği çerçevesinde projelere finansal destek ve boru hattına yönelik şiddetli eylemlere karşı politik risk güvencesi verileceğini açıklamıştır. (The Guardian, October 2003, p. 4)

Bu projenin dönüm noktası sayılabilecek anlaşma, 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul’ da yapılan AGİT Zirvesinde imzalanmıştır. ABD eski Başkanı Bill Clinton’nun şahit olarak imza koyduğu anlaşmaları Türkiye eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliev, Gürcistan eski Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov imzalamışlardır.

Zirvede konuşulan anlaşmalarından birisi olan “ Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ile projeye yönelik tüm ticari şartlar belirlenmiştir. Şirketler, hem Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti , hem de Gürcistan ve Azerbaycan hükümetleriyle birer “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” imzalayarak hattın inşaatı ve çalışabilmesi için, geçiş ülkelerinin proje için sağladıkları garantiler, taahhütler ve teşvikler ile tarafların arazi ve tesisler, çevre, güvenlik, döviz işlemleri gibi konulardaki hak ve yükümlüklerini hukuki bir çerçeveye oturtmuşlardır.

Bu anlaşmadan sonra, Amerika'nın projede hukuksal çerçeveyi tamamen tamamlayıp finansman safhasına geçebilmek için yoğun bir çalışması olmuştur. Hukuksal çerçevenin tamamlanmasındaki en büyük eksik ilk olarak Gürcistan'ın "Ev Sahibi Ülke Anlaşmasını" imzalamaya yanaşmaması olmuştur. Bu yüzden özellikle ABD' nin de katılımıyla Gürcistan' la yoğun bir pazarlık süreci yaşanmıştır. Gürcistan, Türkiye 'nin ilk 16 yıl için istediği varil başına 0.55 dolar olan geçiş ücretine karşılık, güvenlik ve ekoloji tehlikelerin büyüklüğü dolayısıyla 0.20 dolar ek ücret tahsis edilmesini istemiştir. Bu konudaki görüşmeler yaklaşık üç ay devam etmiş ve Nisan 2000 tarihinde Washington'da Gürcistan'ın anlaşmayı imzalamasıyla son bulmuştur.

Boru hattının yapılması 2003' ün ilk aylarında başlamıştır. Ayrıca 2004' ün sonlarına doğru sona erecek ve 2005' in yaz aylarında da petrol akmaya başlaması hedeflenmiştir. (Vedomosti, 13.02.2004, s. 1)

Bu proje diğer alternatiflere göre daha pahalı olmakla beraber, projenin arkasındaki siyasi irade projenin tercihinde önemli rol oynamaktadır. Projenin teknik tanımını aşağıdaki gibi gösterebiliriz: (<http://www.btc.com.tr/proje.html>)

Hattın maksimum kapasitesi	: 50 milyon ton/yıl
Toplam uzunluk	: 1730 km
Azerbaycan' dan gecen kısım	: 468km
Gürcistan' dan gecen kısım	: 225km
Türkiye' den gecen kısım	: 1037km
Çıkış noktası	: Sangacal terminali- Azerbaycan
Variş noktası	: Ceyhan terminali-Türkiye

Boru hattı seçeneğine bağlı maliyetler, kendi yapılarına dayanarak belirli gruplara bölünebilir:

- *Yapım maliyeti:* Proje planlaması safhasından, boru hattının kullanıma sunulması aşamasına kadar yapılan harcamalardır.
- *İşletme maliyeti:* Boru hattının faaliyete başlamasından, projenin ekonomik ömrünü bitirene kadar yapılan harcamalardır.

Alman PLE firmasına yaptırılan fizibilite çalışmalarına göre, Bakü- Tiflis- Ceyhan ham petrol boru hattı projesi, finansman giderleri ve içini dolduracak ham petrol hariç, 2.4 milyar dolara mal olacaktır. Türkiye, projenin maliyetini 2.3 milyar dolar olarak açıklamıştır. Petrol şirketlerin çıkardığı maliyet rakamı ise 3.7 milyar dolardır. Hal hazırda maliyet üzerinde 3 çalışma yapılmaktadır ve bu çalışmaların 2.3 ve 3 milyar dolar arasında bir rakama ulaşılacağı beklenmektedir. (The Guardian, October 2003, p. 4)

Türkiye sınırları içerisinde kalacak Petrol hattı bölümü, 1.4 milyar dolarlık finansman ile ilgili kredi bulmaya Türkiye üstlenmiştir. Bu bölümün maliyetinin, 1.4 milyar doları %30' dan fazla aşması halinde ortaya çıkacak masrafları Türkiye karşılayacaktır. Hattın Türkiye bölümünün müteahhitliğini BOTAS yapmaktadır. Girişimci şirketler grubu, bu nedenle BOTAS' la "Götürü Usul Sabit Fiyat Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması" imzalamışlardır. Azerbaycan' da boru hattı, Yunanistan' ın "Consolidated Contractors İnternes Company" şirketi tarafından gerçekleştirilmektedir. Gürcistan' da ise Spy Capaq (Fransa) ve Petrofac (ABD) şirketleri üstlenmişlerdir (<http://www.btc.com.tr/proje.html>).

Projenin en büyük avantajlarından birisi, projede "Boğazlar sorunu" gibi bir sorunun olmamasıdır. Türkiye' nin Ceyhan limanı, Novorossiysk ve Supsa limanlarıyla karşılaştırıldığında önemli avantajlara sahiptir. Ceyhan, bir Karadeniz limanı olmadığı için burada taşımacılık kötü hava koşullarından fazla etkilenmemekte ve yılda yaklaşık 20 gün kaybedilmektedir. Oysa Karadeniz limanlarında yılda yaklaşık 100 gün kaybedilmektedir. Aynı zamanda Ceyhan limanı, büyüklüğü itibariyle de diğer iki limandan çok daha avantajlıdır. Ak denizin en büyük Terminali olarak, yıllık 150 milyon ton transfer kapasitesi, 1.600 milyon ton kapasiteli 135.000 tonluk 12 tankı ve 2 km uzunluğundaki pisti ile yılın her günü aynı anda 4 tankere dolum yapabilmektedir.(Rainer Hermann, 2002, p. 2)

Türkiye, Hazar petrollerinin Avrupa'nın Cenova ve Rotterdam pazarlarına, Ceyhan Limanından taşındığı takdirde petrolün pazara ulaşma maliyetinin, kara deniz üzerinden yapılacak taşıma maliyetinden % 30 daha ucuz olacağını iddia etmektedir.

Tablo 1.28., Ceyhan Terminalinden Taşıma Maliyetleri (www.btc.com.tr/proje.html)

	Ton fiyatı (ABD dolar)	Varil Fiyatı (ABD dolar)	50 milyon ton/20yıl
Doğu Karadeniz-Cenova	5.34	0.72	5340
Doğu Karadeniz-Rotterdam	6.66	0.91	6660
Ceyhan- Cenova	2.78	0.38	2788
Ceyhan-Rotterdam	3.52	0.48	3520

Bu tabloda da görüldüğü gibi, ana ihraç hattından ihraç edilecek olan yıllık 50 milyon ton petrol Karadeniz limanlarından ve Ceyhan limanından taşındığı zaman, taşıma maliyetlerinde 20 yıl içinde önemli farklar ortaya çıkmaktadır.

Bir boru hattının yapım ve işletme maliyetleri ve de hattın kullanılmasından doğan fayda, boru hattıyla nakledilecek petrol miktarının bir fonksiyonudur. Bu nedenle, Bakü- Tiflis- Ceyhan boru hattı ile taşınacak petrol miktarı, fayda/maliyet analizlerinde temel belirleyicidir. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan petrollerini işleten konsorsiyum (AIOC) tarafından tasarlanan yıllar üzere boru hattından akıtılacak petrol miktarı verilmektedir.

Tablo 1.29., Bakü- Tiflis- Ceyhan ile Nakledilecek Petrol Miktarı (www.btc.com.tr/proje.html)

Yıl	Varil/gün	Ton/gün
2004	230.315	11.500.000
2005	360.493	18.000.000
2006	500.684	25.000.000
2007	640.876	32.000.000
2008	781.068	39.000.000
2009-2043	901.232- 1.001.369	45.00.000- 50.000.000

Yukarıdaki rakamlar gelecekteki tahmini üretim hacmine bağlıdır ve ilk nakli yıllık 11.500.000 milyon tonla 2004' de başlayacağı tahmin edilerek verilmiştir. Bu miktar her yıl doğrusal olarak artacak ve 2008 yılında hat %87 kapasitesiyle çalışacaktır.

Bu proje sayesinde Azerbaycan'ın dünyayla olan entegrasyonu güçlenecektir. Bu da bu projenin ülke ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu sayede, Azerbaycan 15 yılda 25 milyar dolar kazanacak ve dünyadaki en büyük petrol ihracatçıları arasında katılacaktır. (http://www.ngv.ru/lenta_sign.hspl?id=3411)

1.5.5. Yatırımların Etkili Kullanım Yolları

Azerbaycan' ın gelişmesinin orta ve uzun dönemli perpektifleri, direkt olarak petrol sektörünün güçlenmesine bağlıdır. Petrol satışından elde edilen gelirler, bazı sosyal ve iktisadi problemlerin çözümünde anahtar olmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti 'nin dış politikası, ülke içinde siyasi istikrarı sağlaması ve yatırımlara “açık kapı” siyaseti uygulaması olumlu sonuçlar vermiştir. İmzalanan petrol anlaşmaları ile ülkeye yabancı yardımlar sağlanmış ve uluslar arası finansal kuruluşların açtığı krediler de artmıştır.

Yapılan anlaşmaların en önemlisi olan, 14 Eylül 1994' te Azerbaycan Uluslararası Şirketiyle imzalanan ve sektöre tekrar nefes aldırın “ Asrın Anlaşması” nın Azerbaycan açısından ekonomik şu şekilde açıklanabilir(A.İ.M.,summer 1995, p. 40-44):

- Azerbaycan, yaklaşık 78 milyar dolar kar elde edecek, yabancı şirketler ise 22 milyar dolar kazanacaklardır. Yabancı şirketler, gelişim fonlarının tamamını karşılamayı taahhüt etmişlerdir. Konsorsiyumun %22' lik payından Socar' ın %10 yatırımcı olarak pay alacağı da dikkate alındığında, nihai karın %80' ni Azerbyacan'a kalacaktır.
- Petrol ve doğal gaz rezervlerinin tahmin olunanın üzerinde olması durumunda, Azerbaycan ek petrolün %88' ini elde edecektir.

- Anlaşma süresince SOCAR' ın, diğer petrol şirketlerinin %20' ye kadarlık paylarını alabilme hakkı vardır.
- İhracatın durması durumunda, üretim Azerbaycan'nın yerel ihtiyaçlarını karşılamak için sürdürülecektir.
- Azerbaycan' a 400 milyon dolar prim ödenecektir.
- Yatakların geliştirilmesinde Azerbaycan şirket ve kurumları, Azerbaycan malları ve hizmetleri için önemli harcamalar yapacaklardır.
- Başlangıçtan sonraki beş yıl içinde tüm profesyonel işçilerin %95'i Azeri olacaktır.
- Büyüyen yatırımlar ve etkinlikler ile otel, hava yolları v.b. artmasına, böylece yerel istihdam yaratmasına, hükümet için ise yeni vergi kaynaklarının oluşturulmasına imkan sağlanmaktadır.
- İki petrol boru hattından dünya piyasalarına petrol ihraçedebilme imkanına sahip olmuştur.

Eğer tüm bu beklentiler gerçekleşirse, 8 milyonluk nüfus için gerçekten büyük sayılabilecek bir gelir elde edilecektir. Üstelik yukarıda söylenenler yalnız "Asrın Anlaşması"na aittir. Diğer anlaşmalar, yatırım ve rezervleri yönünden ilk anlaşmadan önemli ölçüde geri kalmasına rağmen, Azerbaycan'ın payının daha fazla olmasını sağlayarak ödenecek primlerin ve diğer gelirlerin artmasına neden olacaktır. Bir yan etki de üretilecek petrolün, ihraç boru hattının çekilmesiyle ve Kazakistan petrolünün de buradan akıtılması sonucunda kendini gösterecektir. AIOC, nakledilen petrolün her variline 0.43 (0.26 Azerbaycan'da ve 0.17 Gucistan'da) ödeme tarifesi belirlemiştir. Böylece petrol naklinden de önemli miktarda gelir elde etmek mümkündür. (<http://www.neftegaz.ru/lenta/show/46540/>)

Petrol gelirleri ülke ekonomisine üç yolla dahil olmaktadır: Vergiler, Royaltiler ve SOCAR' a ödemeler. Ayrıca bu gelirler üç aşamada ekonomide kendini gösterecektir. Birinci aşamada gelirler, aşamalı olarak artacak ve gelirler yaptıkları

harcamaları karşılamak için yabancı yatırımcılara verilecektir. Tahminen bu yıldan başlayacak olan ikinci aşamada, petrol büyük hacimlerde ihraç edilecek ve gelirlerin üçte biri Azerbaycan'a kalacaktır. 2006 yılında başlaması tahmin edilen üçüncü aşamada ise, yabancı yatırım harcamalarının karşılanması sürecinin tamamlanması ve Azerbaycan'ın gelirdeki payının %80'e ulaşması beklenmektedir. (http://www.azeroo.com/news/news_detail.php3?news_id=245)

Azerbaycan' da, sektörel yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nin önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Bütün dikkatin sadece tabii kaynaklara yönetilmesi ekonomi için risk demektir. Çünkü böyle bir yöneliş ekonomide bazı konjonktürel dalgalanmalara neden olacaktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olacaktır. Petrol gelirlerinin, enflasyon ve rekabete maruz kalarak sonuçta olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Yabancı petrol şirketleri ile işbirliğinin yapılmasının, Azerbaycan' a ekonomik açıdan katkısı şöyle sıralanabilir: (Adams, 1998, p.2)

- Azerbaycan modern teknoloji elde edecek, petrol sanayisinin aktiflerini yenmeye fırsat bulacak ve petrol- gaz sanayisinin gelişmesine yardım edebilecek müssese ve kurumları kurabilecektir.
- Petrol anlaşmalarının hayata geçirilen süre zarfında, petrol gaz sanayisinin altyapısı yenilenecektir.
- Yabancı şirketler tarafından ödenen ve Azerbaycan' ın bütçesine dahil olan vergilerinin tutarı artacak, dolayısıyla binlerce işyerleri açılacak ve nihayet ülkenin bağımsızlığının esasını teşkil eden iktisadi potansiyelinin gelişmesi gerçekleşecektir.
- Ekonomik gelişmenin uluslararası petrol anlaşmalarının yürütülmesindeki rolü 80 milyar dolarlık brüt kar ile sonuçlanabilecektir.

Yukarıda sıraladığımız bu kazançlar, ülkenin bağımsız ekonomisi ve yatırım politikaları yürütmesini sağlayabilecektir. Ayrıca sınırın ötesindeki nüfusun hâya standartlarını önemli ölçüde arttıracak, evrensel işgücü ve hammadde piyasalarına çekilebilir ve gerekli politikalar izlenerek, ülkenin gelecek gelişimi için gelir kazanma kaynağı olarak hammadeler alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilecektir. Devlet, aynı zamanda, modern araştırma petrol çıkarma, işlem ve ulaşım teknolojilerinin, ülkeye girmesinden de fayda elde edebilecektir. Artan petrol ve doğal gaz üretiminin kendisi çok sayıda iş yeri yaratmasa da, onun çoğaltan etkisi ekonominin diğer dallarında istihdama önemli ölçüde katkıda bulunabilecektir. Petrolün dünya piyasalarına ihracatı geçmiştekinden daha avantajlı koşullarda, başka petrol alanlarının gelişmesini sağlayacak, boru hatları inşa edilecek ve en önemlisi bunlar bölgedeki diğer petrol üreten ülkelerden ihraç edilmiş petrol için, Azerbaycan'ı transit noktası haline getirecektir. Bu şekilde Azerbaycan' ın, sınırı boyunca petrolün ulaşımı ve çıkarımı için yeniden canlandırılmış ulaşım alt yapısının geliştirilmesinde kullanacaklardır.

Azerbaycan' ın gittikçe artan petrol gelirlerinin idare olunması prosedürünün doğru uygulanması için Devlet Petrol Fonu yaratılmıştır. Fon belgelerinin oluşturulmasında Norveç petrol fonunun modeli esas olarak alınmıştır. Fonun görevini, petrol satışından elde olunan gelirlerin idare olunması ve kullanımı oluşturmaktadır. Fon yaratılmadan önce gelirler Azerbaycan Milli Bankasında özel hesapta toplanıyordu. Fonun gelirleri, Azerbaycan' ın payına düşen petrol ve doğal gazın satışından elde olunan gelirler hesabına yatırılmaktadır. (Azadlık gazetesi, Ağustos 2003, s. 1)

Fon aktiflerinin idare edilmesi sürecinde, İngiltere' nin "British Know How Found" uzman grubu kendi modelini ACDPF, yani Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonunun dikkatine sunmuştur. Modelin esas fikrini, devamlı para akımını temin etme, oluşturmaktadır. Yani petrol gelirlerinin, fonun hacmi azalmadan veya çok küçük miktarda azalma göstererek ekonominin diğer sektörlerinin gelişmesinde kullanılmasıdır. İleri sürülen model, petrol ihracından elde edilen gelirlerin yabancı maliye aktiflerine yatırılarak, burada oluşan ilave geliri ekonomiye aktarılması esasına dayanmaktadır. Burada önemli olan, projelerin kalite mekanizmasının belirlenmesidir. Bu konuda öneride bulunursak, fon aktarımının iki hisseye

ayrılması gerektiğini söyleyebiliriz: Fonun bir kısmı Azerbaycan' da yatırım projelerine, yani karı yüksek sektörlerin oluşturulmasına aktarılmalıdır. Diğer bir kısmı ise, ülkenin sosyal ihtiyacının karşılanmasına harcanmalıdır. Geri kalacak hisse ise menkul kıymetler, eurobonlar, hatta şirket hisse senetlerine yatırılabilir.

Petrol Fonunun onaylanmasına kadar, Milli Bankın hesaplarında 205.9 milyon dolar toplanmıştır. 5 sene içerisinde Azerbaycan, 0.5 milyar dolar petrol bonusundan elde etmiştir. 2001- 2004 yılları arasında Azerbaycan, senelik olarak petrol bonuslarından 50 milyon dolar kazanmıştır. 2005 yılından itibaren ise 100 milyon dolar hacminde meblağ elde edeceği tahmin edilmektedir. British Know How uzmanlarına göre, Petrol fonuna dahil olan paralar 2000- 2030 yılları itibariyle 50 milyar dolara ulaşacaktır. (Aliyev, 2004, s.1)

II. BÖLÜM

AZERBAYCAN PETROL SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN SEKTÖRE YAPTIKLARI YATIRIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

2.1.1 Araştırmanın Amacı

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren petrol sektörüne yapılan yatırımlar ekonominin iyileşmesinde hayati rol oynadı. 21 yüzyıla petrol sahaları açısından damgasını vuracak olan Hazar bölgesi ilgili ülkeler itibariyle ekonomik ve siyasi açıdan öncü bir değer taşıyacaktır. Bu yolda ilk adımlarını atan Azerbaycan, petrole ilişkin yatırımların siyasi istikrar çevresinde artarak devamını sağlamaktadır.

Ekonomik Potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji, mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi bakımından yeterli olmadığı için Azerbaycan çeşitli uluslar arası petrol şirketlerle işbirliğine gitmiştir. Neticede Azerbaycan'a önemli miktarda sermaye koyuluşu başlamış ve önümüzdeki yıllarda bu miktar en yüksek seviyesine ulaşacaktır.

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan petrol sektöründe faaliyet gösteren petrol şirketlerinin; yatırım politika ve stratejilerini, yatırım ortamını ve geleceğe yönelik tahminlerini araştırmaktır. Bu amaç çerçevesinde Azerbaycan'da yatırımların etkili kullanılıp kullanılmadığını yorumlamaya çalışılmıştır.

2.1.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırma Azerbaycan'ın petrol sektöründe faaliyette bulunan yabancı ve yerli petrol şirketleri üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında bu şirketler Bakü' de bulunan petrol konsorsiyumları tarafından temin edilen dokümanlardan tespit edilmiştir. Bu şirketlerin Adres, mail ve telefonları bulunarak hepsi ankete tabi tutulmuştur. Araştırmanın ikinci bölümünde 36 şirketle görüşme yapılmıştır.(Ek 1) Fakat görüşme yapılan şirketlerin sadece 32' den sonuç alınabilmektedir. Cevaplama oranı %89' dur. Sonuçlar alındıktan sonra anket çalışması tamamlanmıştır.

2.1.3. Araştırma Yöntemi

Araştırmada veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Bu anket "Caspian Energy" dergisindeki çalışmalardan adapte edilmiştir. Anket üst, orta ve alt düzey yöneticilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Ölçüm hatalarını en aza indirmek amacıyla anketlere üst düzey yöneticiler cevap verilmesi istenmiştir.

Anket genel olarak dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde şirketlerin petrol sektöründeki yatırım hakkındaki değerlendirmeleri yer almaktadır. İkinci bölümde şirketlerin diğer petrol üretici ülkelerle mukayese ettiklerinde Azerbaycan petrol sektörünün genel yapısı ve gelecekteki yapısal şartlar açısından değerlendirmeleri ve üçüncü bölümde de sektörün mevcut ve gelecekteki performansına yönelik değerlendirmeleri yer almaktadır. Son olarak da dördüncü bölümde şirketler hakkındaki genel bilgiler toplanmıştır. Ankette toplam 64 soru bulunmaktadır. (Ek 2)

Anket araştırmasında mail ve fax yoluyla veriler toplanmış ve açıklanması istenen anket soruları açıklanarak uygulama yapılmıştır.

Anket içerisinde bulunan kriterlerin incelenmesi sonucu elde edilen verilerin ortalamaları ve standart sapmaları belirlenmiş ve tablolandırılmıştır. Tüm veriler, İstatistik Paket Programında (SPSS 10.0) incelenerek değerlendirilmiştir. Anketin birinci bölümünü oluşturan sorularda 1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=karasızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum, ikinci ve üçüncü bölümlerde

ise 1=yetersiz, 2=ortalamanın altı, 3=ortalama, 4=ortalamanın üstü, 5=yüksek'i ifade etmektedir.

2.2. Araştırma Bulguları

Bu bölümde, ilk önce araştırmaya katılanların demografik özelliklerin analizleri verilmiş daha sonra ise elde edilen verilerin ortalama ve standart sapmaları bulunmuştur.

2.2.1. Araştırmaya Katılanların Demografik ve Diğer Özellikleri

Anketin Sonuncu bölümü, işletme hakkındaki genel bilgi toplanmaya ve çalışanların demografik ve diğer özelliklerini saptamaya yöneliktir. Buna bağlı olarak aşağıdaki veriler elde edilmiştir:

Tablo 2.1. Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sıklık	Geçerli Yüzde
Bay	23	71,9
Bayan	9	28,1
TOPLAM	32	100,0

Ankete cevap veren 32 çalışanın %79' u erkek, %28' i ise kadındır.

Tablo 2.2. Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Sıklık	Geçerli Yüzde
20- 30	2	6,3
31- 40	19	59,4
41- 50	6	18,8
51+	5	15,6
TOPLAM	32	100,0

Ankete katılanların yaş dağılımı Tablo 7.2. gösterilmiştir. Verilerden, ankete cevap verenlerin çoğu 31- 40 yaş grubundan oldukları görülmektedir

Tablo 2.3. Eğitim Seviyesi

Eğitim seviyesi	Sıklık	Geçerli Yüzde
Üniversite	21	65,6
Yüksek Lisans /Doktora	11	34,4
TOPLAM	32	100,0

Anket sonuçlarından, ankete katılanların hepsinin üniversite mezunu oldukları görülmektedir.

Tablo 2.4. Çalışanların Firmadaki Pozisyonu

Çalışanların Firmadaki Pozisyonu	Sıklık	Geçerli Yüzde
Üst düzey yönetici	22	68,8
Orta düzey yönetici	9	28,1
Alt düzey yönetici	1	3,1
TOPLAM	32	100,0

Ankete en fazla üst düzey yöneticiler, en az ise %3.1' le alt düzey yöneticileri katılmıştır.

Tablo 2.5. Çalışanların Firmadaki Kıdem

Kıdem(yıl)	Sıklık	Geçerli Yüzde
0- 5	1	3,1
6- 10	11	34,4
11- 15	10	31,3
16+	10	31,3
TOPLAM	32	100,0

Ankete katılanlar uzun yıllar aynı şirkette çalıştıklarına dair sonuçlar bulunmuştur. Bu durumda ankete cevap verenlerin dahil oldukları şirketlerin politika ve stratejilerini uzun yıllardır tanıyor olduklarını göstermektedir.

Tablo 2.6. Firmanın Kuruluşu

Firmanın Kuruluş Yılı	Frekans	Geçerli Yüzde
1992	2	6,3
1993	1	3,1
1994	21	65,6
1995	3	9,4
1996	4	12,5
1998	1	3,1
TOPLAM	32	100,0

Anket sonuçlarına baktığımızda, şirketlerin çoğunun (%65.6) 1994 yılından itibaren Azerbaycan' da faaliyet gösterdiğini görmekteyiz.

Tablo 2.7. Firma Büyüklüğü

Firmanın çalışan sayısı	Frekans	Geçerli Yüzde
1- 250	5	15,6
251- 500	10	31,3
501+	17	53,1
TOPLAM	32	100,0

Firmanın büyüklüğü, firmanın çalışan sayısı ile ölçülmüştür. Buna göre, ankete katılan şirketlerin yarısından fazlasının büyük ölçekli oldukları söylenebilir

2.2.2. Verilerin Analizi ve Diğer Bulgular

Tablo 2.8., Firmaların Azerbaycan Petrol Sektöründeki Yatırımlar Hakkındaki Değerlendirmeleri.		
	Genel Ortalama	Standart Sapma
1. Şirketimiz yeni petrol yatakların keşfedilmesine yeterli miktarda yatırım yapmaktadır.	2.84	1.01
2. Şirketimiz gelecekteki ihtiyaçları belirleyerek üretim yapmaktadır.	3.46	0.98
3. Dağıtım kanallarının verimliliğini sağlamak için gereken miktarda yatırım yapılmaktadır.	4.00	0.56
4.Yeni yatırımlar yapabilmemiz, toptan satıştan elde edilen gelirlere bağlıdır.	4.43	0.50
5. Yeni sektörlere yatırım yapabilmemiz, perakende satıştan elde edilen gelirlere bağlıdır.	2.50	1.04
6. Faaliyette bulunduğumuz petrol sektöründe yatırım olanakları giderek iyileşmektedir.	3.43	0.80
7. Şirketimiz petrol sektörüne uzun vadeli yatırımlar yapmaktadır.	4.50	0.80
8.Şirketimizin sahip olduğu petrol yataklarının birçoğuna yeterince yatırım yapılmamıştır.	2.34	0.70
9. Yapılan yatırımlardan elde ettiğimiz gelirler tatmin edicidir.	3.50	0.67
10. Verimliliğin artırılması için şirketimiz gerekli harcamaları yapmaktadır.	3.87	0.60
11. Sektörde bulunan diğer şirketlere nazaran, daha fazla yatırım yapma imkanlarına sahibiz.	2.53	0.80
12. Sahip olduğumuz sermayenin büyük bir kısmını yeni yatırımlara yönleltmekteyiz.	3.75	0.50
13. Piyasada tek olabilmek ve karımızı maksimuma çıkarabilmek için diğer şirketlerle işbirliğini yolunu tercih ederiz.	3.84	0.84
14. Diğer BMT devletlerine nazaran Azerbaycan'a yapılan yatırımlar daha fazladır.	3.68	0.73
15. Şirketimiz petrol dışı sektörlerde de yatırım yapmaktadır	1.84	0.84
16. Geliştirdiğimiz yatırım projeleri devlet tarafından desteklenmektedir.	3.71	0.77
17. Önümüzdeki 5 yıl için yatırım hedeflerimiz belirlenmiştir.	3.96	0.73
18. Bakü - Tiflis- Ceyhan boru hattının açılması, yatırımların etkili kullanım yollarının genişlemesine neden olacaktır.	4.75	0.43
19. Avrupa ülkelerine yapılan petrol ihracatı, yatırım gelirlerimizi arttırmaktadır.	4.03	0.47
20. Petrol konsorsiyumu gelecekteki ilk on yıl içerisinde aktif olarak faaliyet göstermeye devam edecektir.	3.68	0.73
21. Politik istikrarsızlık, şirketimizin yatırım planını oluşturulmasına engel olmaktadır.	3.28	1.08
22. 2003 yılında yapılan yatırımlar, önceki yıllara nazaran daha fazladır.	2.21	1.03
23. Azerbaycan'ın jeopolitik durumu, gelecekte petrol sektörünün daha da gelişmesine ve yatırımların artmasına neden olacaktır.	4.34	0.78
24. Azeri petrolü rekabet açısından firmamıza önemli avantaj sağlamaktadır.	3.75	0.84
25. Son iki yılda dünya petrol piyasasında fiyat istikrarsızlığı, şirketimizin yatırım politikasını etkilemiştir.	3.93	0.71
26. Yeni petrol boru hatlarına yatırım yaparak, ihracatımızı arttırmayı hedeflemekteyiz.	4.03	0.69
27. Hazar denizinin statü sorununun çözülmemesi yatırım politikamızı etkilemektedir.	3.71	0.95
28. Hazar petrollerinin nakliyesi ile ilgili strateji projelerinin gerçekleşmesi memnun etmektedir.	3.40	0.61
29. Yatırım ortamının stabil olması yabancı yatırımcıları çekmektedir.	3.62	0.70
30. Şirketimizin geleceğe yönelik yatırım stratejisi belirlenmiştir ve bu strateji doğrultusunda hareket etmekteyiz.	3.78	0.70

Araştırmanın bu kısmında Azerbaycan'da faaliyet gösteren petrol firmalarının yatırımlarla ilgili olarak sorulan sorulara vermiş oldukları cevapların ortalamaları alınarak analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulardan Bakü, Tiflis, Ceyhan petrol boru hattının açılmasının bu firmaların yatırımlarının etkin kullanım yollarının artacağını belirttikleri (4.75) ayrıca uzun vadeli olarak yatırım yaptıkları (m= 4.50), yeni yatırımları yapabilmeleri için daha büyük partilerde satış yapmalarının gerektiğini (4.43) ifade etmektedirler. Bu firmalar çoğunlukla petrol dışı sektörlerle yatırım yapmadıklarını (m=1.84), 2003 yılında yapılan yatırımların diğer yıllara oranla çok fazla olmadığını (m=2.21) ve sahip oldukları petrol alanlarına yeterince yatırım yaptıklarını (m=2.34) belirtmektedirler.

	Mevcut		Gelecek	
	Genel ortalama	Standart sapma	Genel Ortalama	Standart Sapma
Satışların artışı	3.15	0.62	4.34	0.48
Pazar payı artışı	2.62	1.03	3.68	0.89
Yatırımların artışı	3.59	0.66	4.62	0.60
Rekabetin artışı	3.25	1.01	3.71	1.27
İhracatın artışı	3.62	0.60	4.75	0.50
Nakliye kolaylığı	2.46	0.80	4.56	0.50
Rafineri yatırımları	2.00	0.76	4.00	0.56
Devlet destekleri	3.81	0.78	4.34	0.54
İç tüketimin artışı	1.84	0.72	4.15	0.51
Üretim miktarının artışı	3.65	0.54	4.65	0.70
Teknoloji transferi	4.00	0.35	4.93	0.24
Yeni petrol sahalarının işletilmesi	3.00	0.71	4.46	0.50

Bu analizde firmalar Azerbaycan petrol sektöründe en çok teknoloji transferinin (m=4.00)ve devlet desteklerinin (m= 3.81) daha çok dikkat çektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca en dikkat çekici noktada iç tüketimin artışının oldukça zayıf olduğunu ve rafineri yatırımlarının oldukça yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan firmalar gelecekte Azerbaycan petrol sektöründe diğer petrol üreticisi ülkelere kıyasla teknoloji transferinin çok yoğun olacağını (m=4.93), ihracatın artacağını (m=4.75) ve üretim miktarında önemli artışların meydana geleceğini belirtmişlerdir.

Tablo 2.10., Firmaların Diğer Petrol Üretici Ülkelerle Mukayese Ettiklerinde Azerbaycan'ın Petrol Sektörünün Mevcut ve Gelecekteki Performansına Yönelik Değerlendirmeleri

	Mevcut		Gelecek	
	Genel Ortalama	Standart Sapma	Genel Ortalama	Standart Sapma
Ciro karlılığı (Kar/toplam satışlar)	3.68	0.85	4.25	0.62
Firmanızın aktif karlılığı	3.68	0.78	4.34	0.60
Öz sermaye /yatırım karlılığı (Kar/öz sermaye)	3.56	0.50	4.34	0.70
Servis ve ürün kalitesindeki gelişmeler	4.09	0.73	4.71	0.45
Sektörün genel performansı	4.03	0.59	4.40	0.49

Araştırmaya katılan firmalar, diğer petrol üreten ülkelerdeki firmalara göre Azerbaycan'daki performansı değerlendirdiklerinde hizmet ve ürün kalitesindeki gelişmelerin oldukça iyi olduğunu, sektörün genel performansının da arttığını belirtmişlerdir. Bu firmalar gelecekte ise; hizmet ve ürün kalitesinin oldukça iyi seviyelere geleceğini, sektörün genel performansında da önemli artışlar kaydedileceğini belirtmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Azerbaycan, tedricen Avrupa-Kafkasya-Asya nakliye koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme olanağına sahiptir. Her türlü ulaşım araçlarının hareketini sağlayacak böyle bir koridorun oluşmasına Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleri son derece ilgi duymaktadır. Bu ilgi, öncelikle Hazar Denizinin ve Hazar kıyısındaki arazilerin petrol ve gaz rezervi ile zengin olmasından kaynaklanmaktadır.

Dünyanın petrol stoklarının önemli bir kısmına sahip olan Azerbaycan, son yıllar içerisinde ekonomik açıdan zor durumdan kendisini çıkartmayı başarak dünya çapında petrol üretimiyle uğraşan bir ülkeye dönüşme yolunda büyük mesafe kat etmeye başlamıştır. Bölgeye yönelik yabancı yatırımların ilk durak noktası olan Azerbaycan'ın özellikle enerji sektörüne yabancı sermaye yatırımları başarılı şekilde yapılmaktadır. Başta ABD olmak üzere Batılı bütün petrol devleri, Rus petrol şirketi ve TPAO Azerbaycan'a yatırım yapan şirketler arasındadır.

Firmaların Azerbaycan petrol sektöründeki yatırımları ile ilgili değerlendirmeğe yönelik 30 adet soru sorulmuş ve bu soruların Tablo 2.8' de de gösterildiği gibi genel ortalamalarıyla standart sapmaları analizde kullanılmıştır. Firmaların değerlendirmelerine bakıldığında öncelikli olarak şu sonuçlara varılmıştır:

- Firmaların büyük çoğunluğu yeni petrol yataklarının keşfedilmesine yönelik yeterince yatırım yapmamaktadırlar.
- Azerbaycan'da faaliyet gösteren petrol firmaları yurt içi pazardan çok yurt dışı satışlara önem vermektedirler ve yaptıkları dış satımlardan elde edecekleri gelirlere orantılı olarak yatırım yapmaktadırlar.
- En önemli bulgulardan bir tanesi firmaların petrolü Azerbaycan dışı pazarlara dağıtım yapmalarını sağlayabilecek yatırımlara yönelmiş olmalarıdır.

- Azerbaycan'da yatırım yapan petrol firmaları uzun vadeli olarak yatırım yapmaktadırlar
- Gelecek yatırım hedeflerini büyük ölçüde belirlemişlerdir
- Azerbaycan'da faaliyet gösteren petrol firmaları diğer firmaları ile işbirliği imkânlarını artırmaya çalışmaktadırlar.
- Azerbaycan'daki petrolü dış pazarlara ulaştırabilmek için petrol boru hatlarının inşasına ve özellikle BAKÜ-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının gerçekleştirilmesine büyük önem atfetmektedirler. Bu Petrol boru hatlarının inşa edilmesi halinde yatırımların daha da artıracaklarını geyd etmektedirler.
- Azerbaycan'ın jeopolitik durumunu petrol sektörüne yapılacak olan yatırımların daha da artıracığına inanmaktadırlar.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren petrol şirketlerinin diğer petrol üreticisi ülkelerle Azerbaycan'ı mukayese ettiklerinde Azerbaycan petrol sektörünün genel yapısı ve gelecekteki yapısal şartları hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler Tablo 2.9' da gösterilmiştir. Bu değerlendirmeleri Analiz ederken Firmaların belirtilen her bir soruya vermiş oldukları cevapların genel ortalamaları ve standart sapmaları alınmıştır. Elde edilen sonuçlar şöyledir:

- Satışların artışı bakımından: Azerbaycan'da faaliyet gösteren firmalar sektördeki satışların ortalama düzeyde olduklarını ama gelecekte önemli ölçüde satış artışı beklediklerini belirtmişlerdir.
- Firmalar Azerbaycan petrol sektörü payının düşük düzeyde olduğunu ancak gelecek dönemde bu payın artacağına inanmaktadırlar.

- Firmalar gelecekte Azerbaycan petrol sektörüne yapılacak yatırımların oldukça yüksek olacağı ve rekabet açısından da belli bir oranda gelecekte artış olacağına inanmaktadırlar.
- Petrolün dış pazara ulaştırılması açısından, yeni petrol boru hatlarının kurulması sayesinde gelecekte önemli ölçüde bir nakliye kolaylığının sağlanacağını belirtmektedirler.
- Firmalar Azerbaycan'da Rafineri açısından içinde bulunduğumuz dönemde eksikliğin olduğunu ama gelecekte önemli ölçüde artacağını belirtmektedirler.
- Firmalar Petrol sektörüne Azerbaycan devletinin gelecekte de önemli destekler sağlayacağına inanmaktadırlar.
- Firmalar iç tüketim açısından Azerbaycan petrol sektörünün oldukça zayıf olduğunu ancak gelecek yıllarda iç tüketimde de büyük artışlar olacağını belirtmektedirler.
- Firmalar Azerbaycan petrol sektöründe teknoloji transferinin önemli boyutlarda olduğunu ve bu durumun gelecekte de devam edeceğini belirtmektedirler.
- Firmalar Azerbaycan'da yeni petrol sahalarını gelecekte işletmeye açılacağını ve buralardan üretim yapılacağını belirtmektedirler.

Firmaların diğer petrol üretici ülkelerle mukayese ettiklerinde Azerbaycan'ın petrol sektörünün mevcut ve gelecekteki performansına yönelik değerlendirmeleri Tablo 2.10' da de gösterildiği gibi genel ortalamalarıyla standart sapmaları analizde kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Azerbaycan'da faaliyet gösteren firmalar diğer ülkelerde faaliyet gösteren firmalarla kendilerini mukayese ettiklerinde ciro karlıklarının ortalama düzeyde

olduğunu belirtmişlerdir, ancak gelecekteki ciro karlılıklarını oldukça yüksek olacağını tahmin etmektedirler.

- Azerbaycan'da faaliyet gösteren firmalar aktif karlık açısından ortalama düzeydedirler, diğer bir deyişle varlıklarını yeterince kara dönüştürememektedirler. Ankete cevap veren firmaların gelecekte aktif karlıklarını artacağını belirtmeleri önemlidir.
- Firmalar özsermaye karlılığı açısından gene ortalama düzeydedirler, diğer beklentilere paralel olarak bu karlık düzeyinin de gelecekte artacağını belirtmişlerdir.
- Firmalar hizmet ve ürün kalitesinin gelişimi açısından iyi durumda olduklarını ve gelecekte de çok daha iyi düzeyde olacaklarını belirtmektedirler.
- Firmaları genel performansını gelecekte çok daha iyi durumlarda olacağını belirtmişlerdir.

Elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde Azerbaycan petrol sektöründe, geleceğe yönelik oldukça iyimser beklentiler mevcuttur. Ancak bu beklentilerin gerçekleştirilebilmesi için aşağıda belirtilen hususların hayata geçirilmesi gerekmektedir:

1. Azerbaycan petrol sektörü hayla önemli ölçüde yatırımın yapılmasını gerektirmektedir. Azerbaycan'da yapılan liberalleşmelere rağmen, yabancı sermaye için cazip yasal bir altyapı henüz tam anlamıyla oluşmamıştır. Yüksek vergi oranları ve bürokratik engeller yüzünden bu ülkeye yönelik yatırımlar hız kazanmamaktadır. Bono, poliçe ve çek gibi kambiyo senetleriyle ilgili yasal düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu durum, ödemelerin nakit olarak yapılmasına sebebiyet vermektedir. Azerbaycan petrol sektörü ve aynı zamanda petrol sektörüne bağlı olan rafineri sektörüne de önemli ölçüde yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Ekonomik ve siyasal istikrar ülkeye yabancı sermaye çekmek için gerekli ve önemli koşuldur.

Fakat tek başına bu istikrar yeterli değildir. Aynı zamanda yatırımcının kendisini güvencede hissedebileceği hukuki düzenlemeler, cazip bir pazar ortamı, uygun hammadde imkânları, yeterli altyapı sistemi gibi unsurlar da gereklidir. Yatırımcıyı koruyacak olan ülkedeki yasal mevzuatlar, ikili anlaşmalar ve ülkenin uluslararası sözleşmeleri benimsemiş olması da önemlidir. Yatırımcı için en azından yatırımlarını amorti edecek süre kadar belirginliğin ve istikrarın olması gerekmektedir. Yabancı yatırımların akımını güçlendirilmesi ve onların korunması için her türlü şartların yerine getirilmesi ülkenin ekonomik politikasının en temel amacı olmalıdır.

2. Yıllık bütçelerinin en az % 75'ini karşılayan enerji kaynaklarının sınırlı sayıda güzergâhlarla dünya piyasalarına aktarılması yanlıştır. Ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını tam anlamıyla sağlayabilmek için ihraç amaçlı boru hatlarının güzergâhları çeşitlendirilmelidir. Hazar enerji kaynaklarının araştırılmaya başlanmasından sonra kaynakların nakli sorunu, kaynakların çıkarılması ve yapılan anlaşmalardan daha fazla önemli olmaya başladı. Hazar petrolünün iki yoldan ihraç edilmeye başlanmasıyla artık kısmen petrol hatları konusunda alternatif oluşmuştur. Ancak ne batı ne de kuzey hattı ana ihraç yolu değildir. Ana ihraç petrol hattı, "asrın anlaşması"nda kaydedildiği gibi Bakü- Tiflis- Ceyhan olmalıdır. Azerbaycan içinde en güvenilir güzergâh ise Bakü- Tiflis- Ceyhan hattıdır. Çünkü çıkışın kontrolü Azerbaycan'ın elindeyken, son noktayı da dost ve kardeş ülke Türkiye kontrol edecektir. Türkiye cumhuriyeti açısından da, Bakü- Tiflis- Ceyhan en emniyetli, güvenli, istikrarlı, çevresel açıdan en sağlıklı ve maliyet-etkin proje olmaya devam etmektedir. Ayrıca bölgenin istikrarı, güvenliği ve ekonomik kalkınması için önemli bir atılımdır.
3. Azerbaycan sadece üretim olarak değil aynı zamanda rafineri sektörünü de geliştirmek durumundadır. Azerbaycan, düşük verimlilikte ve bilinmeyen maliyetlerle çalışmakta olan rafineri ve petrokimya tesislerinin yenilenmesi düşünceleri doğrultusunda dünya petrol şirketleri ile işbirliği içine girmelidir. Dünya rafineri kapasitesi gittikçe bir gelişme göstermektedir. Ham petrol istihsalinin süratle artması yüzünden rafineri adedinin de çoğalmasını sağlamak lazımdır. Aynı zamanda iç tüketimin artırımına yönelik olarak kısa

vadeli petrole dayalı enerji santrallerinin yapımını ve buradan elde edilecek elektriğin dış pazarlara satılması düşünülebilir.

4. Azerbaycan'daki politik ve ekonomik istikrarın sağlanması ve aynı zamanda Hazar denizinin statü sorununun kısa bir süre içerisinde çözülmesi gerekmektedir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sebeplerden dolayı petrol sektörü çekiciliğini ve güvenilirliğini kaybederek sektöre yatırım akışının azalmasına neden olabilir. Hazar'ın hukuki statüsü sorununda da uzlaşmayla çözüm bulunması mümkündür. Tabii ki başta kıyı devletlerinin iyi niyet ve eşit şartlar altında müzakerelerle karşılıklı uzlaşma içinde olmaları gerekmektedir. Hazar için gerekli olan rejim, Hazar'ın özellikleri ve tarihi göz önünde bulundurulmuş, çeşitli ihtiyaçlara ve yerel çıkarlara hizmet eden bir rejimdir. Bu bakımdan öncelikle Hazar denizine kıyısı olan ülkelerin yetkilerin paylaşımı konusunda anlaşmaya varmaları önem arz etmektedir. Gerçekte Hazar'ın statüsünün sadece hukuki açıdan değil bölgede zengin hidrokarbon kaynakları açısından da değerlendirilmelidir. Hazar'ın statüsünün belirlenmemesi yabancı yatırımcılar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır ve bölge için bir istikrarsızlık kaynağı olmaya devam edecektir.. Bu nedenle çözüm hem kıyı devletleri, hem de bölgenin enerji kaynaklarının işletilmesine katılmak isteyen yabancı şirketler için olumlu sonuçlar doğuracaktır. Yine Hazar'ın Hukuki statüsü çözülmeden güvenlik probleminin de çözülemeyeceği görülmektedir. Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin sorunların çözüme kavuşturulması, deniz hukukunun dolayısıyla uluslararası hukukun gelişmesine de büyük katkı sağlayacaktır.

Azerbaycan'da ticari ilişkileri düzenleyen bir kısım yasaların bulunmaması, mevcut yasaların yetersiz ya da uluslararası standartlara uygun olmaması ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız diğer sorunlar hemen her sektörde olduğu gibi Petrol sektörünü de olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol üreticisi firmaların karlılık beklentilerinin oldukça iyimser olması nedeniyle önümüzdeki dönemde Azerbaycan'ın bir cazibe merkezi olması için gerekli tüm çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. 525'ci Gazete, "Muradhanlı-Seferli-Zerdab Petrol Anlaşmaları", 27 Ekim 1998, s.2
2. ADAMS, Terry., " Will Azerbaijan really benefit from the consortium Contract? Azerbaijan International Magazine, 1998, p. 2
3. ALİEV, Haydar., 1994 20 Eylül, A.R.D.N.Ş. ve yabancı şirketler arasında "Asrın Anlaşması"nın imzalanması törenindeki tebliğinden.
4. ALİEV, Haydar " Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde", Bakü, 1997, s.18
5. ALİYEV, Natig., Kıbrıs Gazetesi, "Kazakistan'ın BTC'ye katılımı gerçekleşiyor" 14.05.2004, s. 1
6. ALİYEV,Natik., "Petrol Azerbaycan'ın Milli Serveti Söyleşi" Diyalog., Avrasya Dergisi, Şubat 2001, s. 82.
7. ARAS, Osman Nuri., Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der-Yayınları, İstanbul 2001, s. 77
8. ASLAN, Yasin., "Hazar Petrolleri", Ankara 1997, s. 69
9. Avrasya Dosyası, "Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları", sayı 85, Ekim, s. 5, s. 2
10. Avrasya Gazetesi , "Karabağ Petrol Anlaşması", 1996, s. 6
11. AYDIN, TOĞRUL, "Azeri Oil:The Down of Industrial Era", Caspian Magazine 1995, p.37,38
12. Azadlıg Gazetesi, "Lenkaran ve Talış Denizi petrol Anlaşmaları", 1997-10 Ocak, s. 5
13. Azadlıg Gazetesi, "Neft Pulları Hesabına Seçki Kampanyası", 30 Ağustos 2003, s. 1

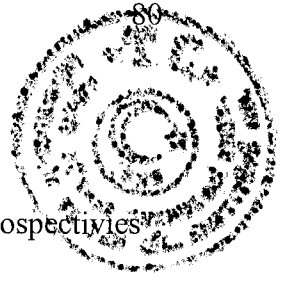
14. Azerbaijan Human Development Report 2002, UNDP yayını, Bakü 2002, s. 23
15. Azerbaijan International Magazine, Autumn 1998, p. 85 , p. 87
16. Azerbaijan International Magazine, summer 1998, p. 83, 89, 90,
17. Azerbaijan International Magazine, summer 1999, p. 40-44
18. Azərbaycan Gazetesi, “Hazarın Serveti”, Ekim 2002, s. 2
19. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, Sosial, İqtisadi İnkişaf 2003-ci il İlkin Melumatlar, Bakü 2003, s. 16
20. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı, yıllık Rapor, Bakü 2002, s.4
21. Azərbaycan’ın İqtisadi İcmalı, Rüblük Bülleten, Bakü, Ekim-Kasım 2003, s. 26
22. Azərbaycanın İqtisadi İcmalı, Rüblük Bülleten, Bakü İyul-Dekabr 1999, s. 41
23. Azərbaycanın İqtisadi İcmalı, Rublük bülleten, Oktyabr-Dekabr 2000, Tacis Yayını, Bakü 2001, s. 77
24. BAKER.,McKENZIE, “Doing Business in Azerbaijan”, 2000, p. 61
25. BAYKARA, A., “Azərbaycan’ın İstiklal Tarihi Mücadelesi”, İstanbul 1975, s. 20-23
26. BAYSAL, Kubilay., “Ulsulararası Petrol Sorunları”, ikinci baskı, İstanbul 1982, s. 36-37
27. BİZNESS Karta, “Himiceskaya i Neftehimiceskaya Promışlennost”, (tom 21-1). Moskova, ISBN 5-246-00728-6, 2003, c.540
28. BMT’nin inkişaf programı, Azərbaycan Respublikasında İnsan Hakları Hakkında Hesabat, , Bakü 1998, s. 38
29. BÜNYADOV, Ziya., “Azərbaycan Tarihi”, cilt 1, Bakü 1994, s. 605

30. Capital Journal, “Yaponskie Kompanii v Azerbaydjane- Tam gde net riska net I bolşoy pribili”, April-May 1997, p. 48-49
31. CLEAVER, Tony., “Understanding the World Economy”, London 1997, p. 160
32. Country Review Azerbaijan, 2002, s. 37
33. DEİK, Türk Japon İş Konseyi., “Türkiye’nin Yabancı Sermaye Ortamının Değerlendirilmesi, Engeller- Öneriler”, Aralık 2000, İstanbul, s. 7
34. DOĞAN, Sinan., “Bakü Petrolleri”, Yeni Forum 1997, No 9, s. 17
35. EEBEL, Robert., “Testimony Before The House Committee On The International relations”, July 30 1996, p. 51
36. Energy International Administration, International Energy Annual, 2001, p. 2
37. Euroil Magazine, “Shah Deniz Boots The Caspian”, 1999 June, p. 6
38. EWANS, Rob., BOWCOT, Owen., “World Bank to back controversial Caspian pipeline” The Guardian, 29.10.2003, p. 4
39. FEDYUKİN, İgor., NİKOLSKİ, Aleksey., “Truboprovod Drujbi”, Vedomosti Gazetesi 13.02. 2004, s. 1 13.02. 2004
40. FREEMAN, W., “Energy or Planet Earth”, New York. P. 4
41. GORDİYENKO, Anatoli., ALİYEV, Yalçın., “Kafkaz Vtyagivayut v Neftyanuyu Voynu” Nezavisimaya Gazeta 08.12.2003, s. 2
42. GULİYEV, R., “Petrol ve Politika”, İstanbul 1997, s. 25
43. GÜVENLİ, Oktay., “Yatırım projelerinin düzenlenmesi, değerlendirilmesi ve izlenmesi”, Marmara Üniversitesi, Nihat Sayar Eğitim Yayınları, İstanbul, 1994, s.3

44. Halk Gazetesi, “Ateşgah-Yanardağ-Muşan petrol anlaşmaları”, 26 Aralık 1998, s. 1-2
45. HASANOV, Jamil., “The Struggle For Azerbaijan Oil At The End of World War I”, Caspian Crossroads Magazine, Vol: ‘, Issue: 4, 1997, p. 25
46. HERMANN, Rainer., “Geld für den Kaukasus, Kontrollverlust für Moskau: Gewinner und Verlierer der neuen Ölleitung von Baku nach Ceyhan”, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19.07.2002, p. 2
47. IMF Staff Country Report, September 2002. p. 12
48. International Energy Outlook, 2002, İ.E.A.
49. KARABAĞLI, A., Ağaoğlu, K., Oktay .G., “Azerbaycan’ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye’nin Dış Ticaret Geliştirme Olanakları”, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, No:489, Ankara 1993, s. 223
50. KARADAĞLI, Raif., “Petrol Fırtınası”, Divan Yayınları, İstanbul 1998 s. 178-216
51. KHAMBATA, Dara., “International Business Teory and Praticce”, Maxwell Macmillan Pres. Singapore, 1992. s. 4
52. KİGEM, TMMOB, Tes-İş Sendikası, Petrol-İş Sendikası, T.Made-İş Sendikası, Enerji-Yapı Yol Sendikası, “ Enerji Karmaşası ve Halkın Çıkarları ”, Şubat 2000, s. 6
53. MARTİN, Tim., “Global refining Addresses İncresed Oil Demands”, New Chalanges, Oil & Gas Journal, Vol 96, No11, p. 52
54. MC GRAW, Hill, “Oil Market Outlook”, Lexington, July, 1995, p. 10
55. Mülkiyet Gazetesi, KVG-Energy, “Azerbaycan’ın Neft Stratejyası”,1998, No:39 s. 2

56. Müstəqil Azərbaycan, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Seda Neşriyat, Bakü 2002, s. 26, 28
57. Müstəqil Azərbaycan., Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Seda Neşriyat, Bakü 2001, s. 31, 577
58. MÜŞVİG., “İlham, Bakü-Ceyhan' dan İmtina Ediyor”, Hürriyyət Gazetesi, 20.02.2004
59. NEHİR, Aydın., “Orta Asya- Hazar_ ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri”, Harp Akademileri Basım Evi , 1999, s. 11
60. Novıye İzvestiya Gazetesi, 2003 Aralık, No 332, s. 3
61. Novıye İzvestiya Gazetesi, 2004 Ocak, No 3, s. 2
62. ÖNERTÜRK, F., , “Petrol ve Ekonomisi Üzerine” ,Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu Yayınları, 1983, No 259, s. 14
63. SANCAK,Ercan., “Azərbaycan İqtisadiyyatı”, Bakü 1999, s. 44
64. SEYİDOĞLU, Halil., Uluslararası İktisat, 13. Baskı, İstanbul, 1999, s.664.
65. SOCOR, Vladimir., “The War Against Globalization in Caspian Region”, The Wall Street Journal Europe, 11.07.2003
66. Statistical Yearbook of Azerbaijan 2000, Azərbaycan Devlet İstatistik Komitəsi, Bakü 2000, s. 274
67. TERENCE.K.H., WALLERSTEIN, I., “The Age of Transition”, London & New Jersey: ZED Books, 1996, s. 48
68. The Petroleum Economist, Vol: 44, No: 2, 1977, p. 78- 80
69. TheChine Business Review, “Beijing Olympics Update”, Sep-Oct., 2003, p. 53

70. Trend Magazine, “Oil of The Caspian Region: The Problem and Prospectives”
2002, No:4 p. 32-31
71. World Investment Report 2001, UNCTAD, New York, p. 2
72. World Investment Report 2002, UNCTAD, p. 14
73. World Investment Report 2004. UNCTAD, p. 36
74. YÜCEL, F.B., “Enerji Ekonomisi”, Febel Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 238-239
75. Zaman Gazetesi, 6-7 Haziran, 2000, s. 6
76. ZamanGazetesi, , 6- 7 İyun, 2000 s. 6

İnternet Siteleri

<http://www.petrolcu.com> 19.12.2003

<http://www.ytso.org.tr/ulkeler/azerbeycan.htm> 25.05.2004

http://www.unctad.org/en/docs/wir01ove_a4.en.pdf, 04.02.2002.

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html>

<http://english.aljazeera.net/NR/exeres/C42E2CC2-92AA-4D31-A338->

[C9B733F11649.htm http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html](http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html)

http://www.internethaber.com/mays/article_view.php?aid=232409 18.03.2004

<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~114@tarikh~2004-04-04-m@nvid~379417,00.asp>

http://www.nba.az/ssi_az/publications/2002il.pdf .

<http://www.washprofile.org/SUBJECTS-2/saud.html>.

<http://www.meteor.gov.tr/2003/arge/yenienerji/ruzgaratlas.htm>

<http://www.ntvmsnbc.com/news/252228.asp>

<http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/azerbaycan.htm>'nin hesaplanmıştır.

verilerinden

<http://www.btc.com.tr/proje.html>

http://www.ngv.ru/lenta_sign.hsqli?id=3411

<http://www.neftegaz.ru/lenta/show/46540/>

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues/ozkaya.htm>

<http://www.isbank.com.tr/ekorapor/ekorapor1.html>

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/dergi/00/ocak/petrol.pdf>

<http://www.inputresearch.com/pdf/2002/petrol.pdf>

<http://www.opec.org>

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/B/BP_statistical_review_of_world_energy_2003_workbook.xls

<http://www.iamik.ru/13762.html>

<http://www.zaman.com.tr/2002/02/01/dis/h6.htm>http://www.azeroo.com/news/news_detail.php3?news_id=245

ÖZGEÇMİŞ

29.04.1981 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde doğan Farid Hasanzade ilk, orta ve Lise öğrenimini 169 sayılı okulun Rus dilli bölümünde gördü ve 1997 yılında mezun oldu. Aynı yılda Azerbaycan Devlet Petrol Akademisinin Petrol ve Enerji Sektöründe İşletme bölümünü kazandı ve 2001 yılında bu bölümü başarı ile tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde İşletme Bölümünde Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2003 yılının Mayıs- Kasım ayları arasında Malta ve İngiltere'de İngilizce eğitimi aldı.

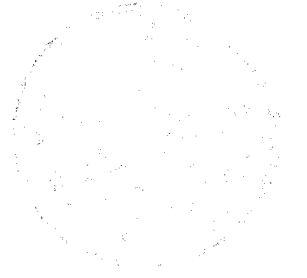
EKLER

Ek 1: Anket Gönderilen Şirketler

1. AGIP.....İtalya
2. ALBERTA ENERGY.....Kanada
3. AMOCO.....ABD
4. ARKO.....ABD
5. BP..... İngiltere
6. Central Fuel Company..... Rusya
7. CHEVRON.....ABD
8. Commonwealth & Gas..... İngiltere & Kanada
9. CONOCO.....ABD
10. DELTA NIMIR.....Suudi Arabistan
11. Delta Oil & Hess.....Suudi Arabistan & ABD
12. DEMINEX.....Almanya
13. ELF.....Fransa
14. EXXON- MOBİL.....ABD
15. Frontera Resaures.....ABD
16. INPEX..... Japonya
17. ISR.....Azerbaycan
18. ITOCHU..... Japonya
19. JAPEX..... Japonya
20. LUK Agip.....Rusya & İtalya
21. LUKOİL.....Rusya
22. MİTSUİ..... Japonya
23. MONCRIEF OİL.....ABD
24. MONORIEF OİL..... ABD
25. OIEC.....İran
26. PENNZOİL.....ABD
27. PEPSOL.....İspanya
28. PETOIL.....Türkiye
29. PETROFINA.....Belçika
30. RAMCO.....İngiltere

31. SOCAR.....Azerbaycan
32. STATOIL.....Norveç
33. TAIKOKU..... Japonya
34. TOTAL..... ..Fransa
35. TPAO.....Türkiye
36. UNOCAL.....ABD

Ek 2: Anket Soruları (Türkçe, Rusça, İngilizce)

GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ

Bu anket formu, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü İşletme Fakültesinde “Azerbaycan Petrol sektörüne yapılan yatırımlar ve onların etkili kullanım yolları“ konulu yüksek lisans tezi ile ilgilidir. Anketin amacı petrol sektöründe faaliyet gösteren şirketler açısından yatırımın önemi ve etkili kullanımını ortaya çıkarmaktır. Anketi oluşturan soruları cevaplamak şüphesiz çok kıymetli zamanınızın bir bölümünü alacaktır. Ancak bu çalışma, üniversite ve iş hayatı arasındaki ilişkileri güçlendirecek ve elde ettiğimiz bulgular, anketimizi cevaplayan firmalara istenildiği takdirde e-mail ya da posta ile bildirilecektir. Gönderilecek cevaplarda firmanız ile ilgili bilgiler kesinlikle gizli tutulacak olup, elde edilecek sonuçlar firma adı belirtilmeksizin genel ve ortalama şeklinde anketi cevaplayan firmalara gönderilecektir. İlginiz için teşekkürlerimizi sunar, işlerinizde başarılar dileriz.

Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
İşletme Fakültesi , P.K. 141 Çayırova/Gebze
Tel: (262) 653 84 97
Fax: (262) 6538490

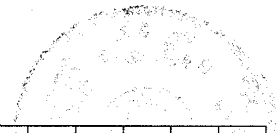
Yrd.Doç.Dr. Nihat Kaya
Yüksek Lisans Öğrencisi Farid Hasanzade

Soruların karşısında 1’den 5’e kadar derecelendirilmiş cevap şıkları vardır. Soruları firmanın genelini düşünerek cevaplayınız. Her bir soruya ne ölçüde katıldığınızı ya da katılmadığınızı belirtmek için, ona karşılık gelen rakamı yuvarlak içine alınız.

Ör: Karar alırken müşterilerin önerileri genellikle dikkate alınır.

(1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle Katılıyorum.

Şirketimiz yeni petrol yataklarının keşfedilmesine yeterli miktarda yatırım yapmaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz gelecekteki ihtiyaçları belirleyerek üretim yapmaktadır.	1	2	3	4	5
Yatırım kanallarının verimliliğini sağlamak için gereken miktarda yatırım yapılmaktadır.	1	2	3	4	5
Yeni yatırımlar yapabilmemiz, toptan satıştan elde edilen gelirlere bağlıdır.	1	2	3	4	5
Yeni sektörlerde yatırım yapabilmemiz, perakende satıştan elde edilen gelirlere bağlıdır.	1	2	3	4	5
Üretimde bulunduğumuz petrol sektöründe yatırım olanakları giderek iyileşmektedir.	1	2	3	4	5
Şirketimiz petrol sektörüne uzun vadeli yatırımlar yapmaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimizin sahip olduğu petrol yataklarının bir çoğuna yeterince yatırım yapılmamıştır.	1	2	3	4	5
Yapılan yatırımlardan elde ettiğimiz gelirler tatmin edicidir.	1	2	3	4	5
Verimliliğin artırılması için şirketimiz gerekli harcamaları yapmaktadır.	1	2	3	4	5
Sektörde bulunan diğer şirketlere nazaran, daha fazla yatırım yapma imkanlarına sahibiz.	1	2	3	4	5
Yeni sahip olduğumuz sermayenin büyük bir kısmını yeni yatırımlara yöneltmekteyiz.	1	2	3	4	5
Yasada tek olabilmek ve karımızı maksimuma çıkarabilmek için diğer şirketlerle işbirliğini tercih ederiz.	1	2	3	4	5
Diğer BMT devletlerine nazaran Azerbaycan’a yapılan yatırımlar daha fazladır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz petrol dışı sektörlerde de yatırım yapmaktadır.	1	2	3	4	5
Yatırdığımız yatırım projeleri devlet tarafından desteklenmektedir.	1	2	3	4	5
Yükümüzdeki 5 yıl için yatırım hedeflerimiz belirlenmiştir.	1	2	3	4	5
Yükü- Tiflis- Ceyhan boru hattının açılması, yatırımların etkili kullanım yollarının genişlemesine olacaktır.	1	2	3	4	5
Yükü- Avrupa ülkelerine yapılan petrol ihracatı, yatırım gelirlerimizi arttırmaktadır.	1	2	3	4	5
Yükü- Petrol konsorsiyumu gelecekteki ilk on yıl içerisinde aktif olarak faaliyet göstermeye devam etmektedir.	1	2	3	4	5

olitik istikrarsızlık, şirketimizin yatırım planını oluşturulmasına engel olmaktadır.	1	2	3	4	5
03 yılında yapılan yatırımlar, önceki yıllara nazaran daha fazladır.	1	2	3	4	5
Azerbaycan'ın jeopolitik durumu, gelecekte petrol sektörünün daha da gelişmesine ve fiyatların artmasına neden olacaktır.	1	2	3	4	5
Yeni petrolü rekabet açısından firmamıza önemli avantaj sağlamaktadır.	1	2	3	4	5
Geçen iki yılda dünya petrol piyasasında fiyat istikrarsızlığı, şirketimizin yatırım politikasını etkilemiştir.	1	2	3	4	5
Yeni petrol boru hatlarına yatırım yaparak, ihracatımızı arttırmayı hedeflemekteyiz.	1	2	3	4	5
Yeni pazar denizinin statü sorununun çözülmemesi yatırım politikamızı etkilemektedir.	1	2	3	4	5
Yeni pazar petrolerinin nakliyesi ile ilgili strateji projelerinin gerçekleşmesi memnun etmektedir.	1	2	3	4	5
Yeni yatırım ortamının stabil olması yabancı yatırımcıları çekmektedir.	1	2	3	4	5
Şirketimizin geleceğe yönelik yatırım stratejisi belirlenmiştir ve bu strateji doğrultusunda hareket etmekteyiz.	1	2	3	4	5

1-Yetersiz 2-Ortalamanın altı 3-Ortalama 4-Ortalamanın üstü 5-Yüksek

Şu an,					Azerbaycan ham petrol sektörünü; diğer petrol üreten ülkelerle kıyasladığımızda, aşağıdaki sorulara göre nasıl değerlendirirsiniz?	Gelecekteki tahmininiz,				
1	2	3	4	5	Satışların artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Pazar payı artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Yatırımların artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Rekabetin artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	İhracatın artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Nakliye kolaylığı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Rafineri yatırımları	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Devlet destekleri	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	İç tüketimin artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Üretim miktarının artışı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Teknoloji transferi	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Yeni petrol sahalarının işletilmesi	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Ciro karlılığı (Kar/toplam satışlar)	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Firmanızın aktif karlılığı	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Öz sermaye /yatırım karlılığı (Kar/özsermaye)	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Servis ve ürün kalitesindeki gelişmeler	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Sektörün genel performansı	1	2	3	4	5

Cinsiyetiniz.....Bay.....Bayan.....
Yaşınız
Eğitim Seviyeniz.. Lise.....Üniversite.....Yüksek Lisans.....Doktora
Firmadaki Pozisyonunuz.....
Firmadaki Kıdeminiz:(yıl).....
Firmanın Kuruluş Tarihi:.....
Firmanın Çalışan sayısı.....

Высший Технологический Институт Гёвзе

Данная анкета подготовлена для дипломной работы на тему " Инвестиции в нефтяной сектор Азербайджанской республики и их эффективное использование ".

Целью работы: является анализ роли и значения инвестиций вложенных в нефтяной сектор Азербайджанской республики, а также анализ эффективности использования данных инвестиций. Полученные результаты будут использованы только в научных целях. По желанию фирм принявших участие в анкете результаты могут быть высланы в общих и средних показателях без указания наименований фирм.

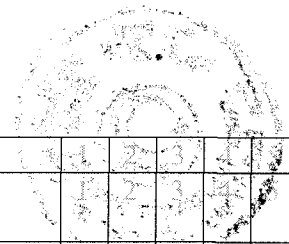
Безусловно ответы на нижеследующие вопросы займут ваше драгоценное время. Заранее благодарим за уделённое время и оказанную помощь. Желаем успехов в дальнейшей работе.

С уважением
Фарид Гасанзаде

Адрес:
Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
İşletme bölümü, P.K. 141 Çayırova Gebze
Tel: (0090262) 653 84 97
Fax: (0090262) 653 84 90

Укажите цифру наиболее подходящую к вашей фирме: 1- категорически не согласен
2- не согласен 3- затрудняюсь ответить 4- согласен 5- полностью согласен

а Фирма вкладывает достаточное количество инвестиций для разведки новых месторождений.	1	2	3	4	5
а фирма добывает нефть заранее определив будущие нужды.	1	2	3	4	5
а Фирма вложила достаточно инвестиций для поддержания эффективности каналов деления.	1	2	3	4	5
ые инвестирования связаны с прибылью получаемой от оптовых продаж.	1	2	3	4	5
ые инвестирования связаны с прибылью получаемой от розничных продаж.	1	2	3	4	5
естиционная привлекательность нефтяного сектора увеличивается.	1	2	3	4	5
а фирма предпочитает долгосрочные вклады.	1	2	3	4	5
а Фирма вкладывает не достаточно инвестиций в имеющиеся месторождения.	1	2	3	4	5
учаемая прибыль от вложенных инвестиций нас устраивает.	1	2	3	4	5
и повышения эффективности инвестирования наша фирма осуществила нужные расходы.	1	2	3	4	5
на фирма обладает большими инвестиционными возможностями по соотношению с конкурентами.	1	2	3	4	5
ышнюю часть финансового капитала мы вкладываем в новые проекты.	1	2	3	4	5
и поддержания лидерства и увеличения прибыли мы сотрудничаем с другими фирмами.	1	2	3	4	5
вестиций вложенных в Азербайджан больше по сравнению с другими странами СНГ.	1	2	3	4	5
на фирма также занимается инвестицией не нефтяного сектора.	1	2	3	4	5
работанные нами инвестпроекты поддерживаются государством.	1	2	3	4	5
сделана инвестиционная политика на ближайшие 5 лет.	1	2	3	4	5
крытие трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан будет способствовать более эффективному развитию инвестиций.	1	2	3	4	5
рты экспортируемая в европу увеличивает нашу инвестиционную прибыль.	1	2	3	4	5
ближайшие 10 лет консорциумы продолжают свою активную деятельность.	1	2	3	4	5
политическая нестабильность усложняет разработку новых инвестпроектов.	1	2	3	4	5

Количество вложенных инвестиций в 2003 году выше по сравнению с предыдущими годами	1	2	3	4	5
Геополитическое расположение Азербайджана повышает инвестиционную привлекательность страны	1	2	3	4	5
Азербайджанская нефть по качеству имеет высокую конкурентоспособность.	1	2	3	4	5
Стабилизация мировых цен на нефть влияет на нашу инвестиционную деятельность.	1	2	3	4	5
Инвестируя в трубопроводы мы планируем повысить экспорт нефти.	1	2	3	4	5
Урегулированность статуса каспийского моря влияет на нашу инвестиционную политику.	1	2	3	4	5
Сделки по экспорту прикаспийской нефти нас удовлетворяют.	1	2	3	4	5
Инвестиционная стабильность в нефтяном секторе, привлекает иностранных инвесторов.	1	2	3	4	5
Определены инвестиционные стратегии на ближайшее будущее.	1	2	3	4	5

На данный момент.					Как вы оцениваете нефтяной сектор Азербайджана по сравнению с другими нефтедобывающими странами, основываясь на нижеследующие вопросы ?	В будущем.				
1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Повышение продаж	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Увеличение доли рынка	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Увеличение инвестиций	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Увеличение конкуренции	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Увеличение экспорта	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Легкость транспортировки	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Инвестиции в перерабатывающую промышленность	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Государственная поддержка	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Увеличение внутреннего потребления	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Увеличение добычи	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Импорт новых технологий	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Использование новых месторождений.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	прибыль/общая сумма продаж	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Активная прибыль фирмы	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Собственный капитал/инвестиционная прибыльность	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Повышение качества продукции	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Общее состояние сектора	1	2	3	4	5

Пол :МужскойЖенский.....
 Возраст:
 Образование:среднеевысшеекандидат наук
 Профессия:
 Стаж :.....
 Дата открытия фирмы.....
 Число служащих:.....

Institute of Technology Gebze

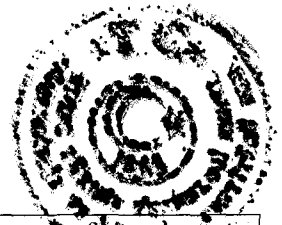
This survey is prepared for degree work on a theme "Investments into oil sector of Azerbaijan republic and their effective using ". The purpose of work is: analysis of a role and value of investments enclosed in oil sector of the Azerbaijan republic, and analysis of efficiency of use of the given investments.

The received results will be used in the scientific purposes only. At the request of firms taken part in the questionnaire, results can be sent in general and average indices without of the name of firms. Certainly answers to below-mentioned questions will borrow your precious time. Beforehand we thank for given time and the rendered help. We wish successes in the future.

Yours faithfully *Farid Hasanade*

Specify figure the most suitable to your firm: 1-certainly disagree 2- disagree 3- no decision 4- agree 5- Certainly agree

Firm puts enough of investments for prospecting of new deposits	1	2	3	4	5
firm product the oil beforehand having defined the future needs	1	2	3	4	5
Firm has enclosed enough investments for maintenance of efficiency of distribution	1	2	3	4	5
investments are connected to profit received from wholesales.	1	2	3	4	5
investments are connected to profit received from retails.	1	2	3	4	5
investment appeal of oil sector increases.	1	2	3	4	5
firm prefers long-term investments.	1	2	3	4	5
Firm puts not enough investments into available deposits.	1	2	3	4	5
received profit on the enclosed investments arranges us.	1	2	3	4	5
increase of efficiency of investment our firm has carried out the necessary charges.	1	2	3	4	5
our firm has big investment opportunities than competitors.	1	2	3	4	5
we put the most part of the financial capital in new projects.	1	2	3	4	5
we maintainance of leadership and increase we arrived cooperate with other firms.	1	2	3	4	5
the investments enclosed in Azerbaijan is more in comparison with other countries S.N.G.	1	2	3	4	5
our firm also puts investments in no oil sector.	1	2	3	4	5
developed by us invest project are supported by the government.	1	2	3	4	5
the investment policy the nearest 5 years is determined.	1	2	3	4	5
opening of the pipeline " Baku-Tbilisi-Ceihan" will promote more to an effective using of investments.	1	2	3	4	5
exported in Europe increases our investment profit.	1	2	3	4	5
the nearest 10 years oil consortium will continue the vigorous activity.	1	2	3	4	5
political instability complicates the development of new invest project.	1	2	3	4	5
the sum of the enclosed investments in 2003 is higher in comparison with lasts years	1	2	3	4	5
the geopolitical arrangement of Azerbaijan raises investment appeal of the country	1	2	3	4	5
the quality of Azerbaijan oil has high competitiveness.	1	2	3	4	5
stabilization of the world oil prices is influences our investment activity.	1	2	3	4	5
with Investing in pipelines we plan to raise export of oil.	1	2	3	4	5
the Problems with status of the Caspian sea influences our investment policy.	1	2	3	4	5
the subjects on export of Caspian oil satisfy us.	1	2	3	4	5
the investment stability in oil sector, involves foreign investors.	1	2	3	4	5
the investment strategy of our firm for the nearest future are determined us	1	2	3	4	5

At present . .					How you estimate oil sector of Azerbaijan in comparison with others oil product countries, being based on below-mentioned questions?	In future:				
1	2	3	4	5	Increase of sales	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Increase in a share of the market	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Increase in investments.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Increase in a competition	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Increase in export	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Ease of transportation.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Investments into refining	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	The Government support.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Increase in internal consumption.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Increase in extraction.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Import of new technologies.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Use of new deposits.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Profit / total sum of sales.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Active profit of firm.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Own capital / investment profitableness.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	Improvement of quality of production.	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	The general performance of sector.	1	2	3	4	5

Sexuality:.....MaleFemale.....

Age:

Level of education:.....high school.....University.....M.D/PhD.....

Position:

Experience (year):

Establish date of the Firm:.....

Number of employees:.....